

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Інститут туризму Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
Головне управління з питань туризму, євроінтеграції,
зовнішніх зв'язків та інвестицій
Івано-Франківської обласної державної адміністрації

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИКАРПАТТЯ

історія, сучасний стан, перспективи

Випуск 2

Івано-Франківськ, 2010

УДК 379.85 (477)
ББК 65.49 (4 Укр)
Р–36

Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 2 : Матеріали науково-практичної конференції «Стан розвитку екскурсійного обслуговування та проблеми управління рекреаційним комплексом Прикарпаття» (Івано-Франківськ–Яремче, 20–22 грудня 2010 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2010. – 240 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Редакційна колегія:

Володимир КЛАПЧУК, д.і.н., проф. (голова редколегії);
Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, д.і.н., проф.;
Ольга ЗАСТАВЕЦЬКА, д.г.н., проф.;
Іван КАЛУЦЬКИЙ, д.с.-г.н., проф.;
Валентина ЛОЗОВЕЦЬКА, д.п.н., проф.;
Ольга ЛЮБЩЕВА, д.г.н., проф.;
Борис САВЧУК, д.і.н., проф.;
Ігор ЦЕПЕНДА, д.політ.н., проф.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Олег ЖЕРНОКЛЄСВ – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри *всесвітньої історії*,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ – доктор географічних наук, доцент,
завідувач кафедри *географії України*,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ISBN

© Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010
© Головне управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської обласної державної адміністрації, 2010
© «Фоліант», 2010

УДК 94(477.83/.87): 379.85 “XIX”

РЕКРЕАЦІЙНЕ ГОСПОДАРСТВО ГАЛИЧИНИ
У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

В.М. Кляпчук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті характеризується стан рекреаційного господарства міжвоєнної Галичини.

Klapchuk V.M. Recreational facilities in Galicia in the first third of XX century. The state of recreational facilities interwar Galicia is characterized in the article.

Початки організованого туризму у Галичині сягають середини ХІХ ст. Однак тоді він не набув масового характеру через низький рівень сфери послуг, незадовільний стан доріг, низький рівень культури обслуговуючого персоналу, що притаманне, в більшості випадків, і на сьогодні. Проте, незважаючи на ці недоліки, туризм та відпочинок у Галичині все ж розвивався, про що свідчить велика кількість різноманітних рекламних та інформаційних матеріалів, виданих в кінці ХІХ та в першій третині ХХ ст.

Рекреація, туризм і відпочинок стали важливим джерелом доходів мешканців тогочасної Галичини, що дозволило краєві отримати належне ставлення як зі сторони держави, так і зі сторони справжніх поціновувачів і любителів природи та етнографічних особливостей.

Галичина багата на хвойні ліси, мінеральні води і чисте повітря. Все це привертало увагу бажаючих відпочити й оздоровитися у весняно-літній період. У зв'язку з цим, починаючи з середини ХІХ ст., в цей край на літній відпочинок прибувало багато людей, причому з усіх частин Європи. В основному, такі відпочинкові місця були у Бескидах та у горах Гуцульщини. Відпочиваючі, переважно багаті люди, винаймали кімнати у місцевих жителів, купували у них овече й козяче молоко, бринзу, жентицю та харчувалися місцевими продуктами.

З часом у місцевостях з мінеральними водами спритні підприємці, а то й лихварі, будували водолікарні, невеликі літні будинки санаторного типу й здавали за певну оплату (1869 р. – Пістинь). Подібна водолікарня була в Косові. Починаючи з 1880-х рр., багато відпочиваючих прибувало до Дори і Яремчі, де знаходився відомий водоспад на р. Прут. Приїжджали також ті, хто лікував легені, бронхіт

та інші недуги. У 1875 р. преса повідомляла про те, що в Делятин на оздоровлення прибуло багато людей, однак не було для них відповідних умов, харчування та крамниць. Тільки польське Товариство Татранське в Жаб'ї спромоглося побудувати в кінці ХІХ ст. кілька будиночків, де могла розміститися невелика група відпочиваючих і туристів. У більшості, приїжджі гості винаймали для відпочинку гуцульські хати. На теренах Галичини в 1930-х рр. існувало багато курортів, переважно кліматичних та бальнеологічних, які входили в перелік найкращих у Польщі (табл. 1). Тут функціонувало ряд гірських притулків для осіб, що займалися активними видами туризму (табл. 2).

Таблиця 1

Санаторії Галичини [15, с. 287]

Регіон	Кількість	Кількість ліжок
Польща	138	5272
Львівське воєводство	2	153
Станіславівське воєводство	3	282
Тернопільське воєводство	–	–
Галичина	5	435
Питома вага Галичини, %	3,6	8,2

Таблиця 2

Гірські притулки Польщі [15, с. 294]

Регіон	Кількість	Кількість відвідувачів
Польща, в т.ч.:	56	87957
1.Бескиди Шлеські і Малі	10	7815
2.Татри і Закопане	9	42319
3. Галичина, в т.ч.:	37	37566
3.1. Бескиди Західні	14	14319
3.2. Бескиди Центральні і Східні	1	343
3.3. Гуцульщина	22	22904
Питома вага Галичини, %	66,0	42,7

За даними табл. 1–2, Галичина маючи 2/3 всіх гірських притулків Польщі приймала лише 40 % відпочиваючих. Очевидно, це було пов'язане з вищезгаданими негативними причинами щодо сфери послуг, давнішим використанням Татр, їх розташуванням ближче до економічно розвинутих країн тощо. Протилежною була картина щодо санаторної бази. Галичина, володіючи лише п'ятьма санаторіями (3,6 %) мала достатній ліжковий фонд, що складав понад 5% загальнодержавного.

Перші згадки про курорти Галичини знаходимо в документах, датованих XVI–XVIII ст., однак найбільший розквіт бальнеології припав на міжвоєнний період. Щороку у Карпати у міжвоєнний період приїжджало біля 350 тис. дачників і курортників, а також біля мільйона туристів. Це свідчило про те, що Карпати концентрували на своєму терені майже половину відпочинкової міграції Польщі і тим самим були найважливішим туристичним і оздоровчим регіоном держави. Сезонні виїзди на відпочинок відігравали значну господарську, соціальну і культурологічну роль [12].

На особливу увагу заслуговував оздоровчий і туристичний промисел, оскільки вивільняв нішу у зайнятості населення, створював нові робочі місця, яких було надто мало у Галичині. Однаковою мірою турист, що перебував в окремих місцевостях, як і відпочиваючий на селі, а також курортник, що лікувався у оздоровниці, витрачали значні кошти за найрізноманітніші послуги. Це було побічним заробітком для сільського населення або підставою для розвитку туристичної галузі [16]. Коли, з однієї сторони, склалася б ситуація перенаселення, неможливість утримування землі й її обробітку, а, з другої сторони, наявні досконалі природні умови гір і зростаючий попит приїжджих, то стає зрозумілим – рекреаційний потенціал мав велике значення для загального господарського життя Карпат.

Карпати як гірський регіон володів особливо зручними природними умовами для розвитку оздоровлення та туризму. Насамперед, – це: різноманітний пейзаж середньо- і високогір'я, великі площі лісів, значні простори зі збереженою незайманою природою, незначне використання землеробського і промислового потенціалу, клімат, придатний для лікування, різноманітні можливості річок [6; 10, с. 49–96].

Оздоровчий рух концентрувався переважно в існуючих селищах, подібно, як сільське заселення рухалося долинами рік з півночі на південь, в глиб гір. Натомість, туристичний рух тримався, перш за все, хребтів і вершин, особливо уздовж головної смуги Карпат.

Існувало декілька туристичних поділів Галичини [22; 25]. На наш погляд, найприйнятнішим є поділ за повітами, що запропоновано в 1930-х рр. В. Гьотлом і С. Лецицьким [2, с. 129–168]. Такий поділ Карпат на регіони або туристичні округи мав велике практичне значення для організаційної, пропагандистської і публіцистичної мети. Однак, він мав короткочасне значення і з розвитком оздоровлення і туризму його слід було деталізувати.

З красою карпатського пейзажу пов'язана й його охорона. Закон про охорону природи 1934 р. давав юридичні гарантії для заповідання окремих об'єктів чи територій через формування мережі резерватів та заповідних лісів. Однак тодішній стан охорони природи був посереднім, а, враховуючи туристичний рух, що активно розвивався, кількість резерватів і парків в Карпатах була надто малою, первинні ліси захищалися недостатньо, тому слід було розширити природоохоронні акції на терені Карпат. Великим оздоровчим значенням володіли ліси, особливо значні лісові комплекси, тому їх збереження повинно було вважатися одним з основних завдань розвитку оздоровчо-туристичного руху. Тому підставою лісової економіки в оздоровчих регіонах мало бути збільшення лісових площ.

Клімат також відіграв значну роль для збільшення числа приїжджих, тому слід було знати його характерні властивості, а також мінливість в окремих регіонах [18, с. 137–186]. Незважаючи на те, що мережа метеорологічних станцій, що діяла на теренах Карпат, дуже густа у порівнянні з іншими регіонами Польщі, проте для гір, в яких клімат піддається місцевому, сильному крену, існуюча мережа була ще недостатньою і мала розширюватися [27].

Іншим питанням, пов'язаним з кліматом, була необхідність ґрунтовних студій, які б фіксували кліматичні норми для відпочинкових місцевостей з метою чіткого визначення різних типів клімату, наприклад, – високогірний, гірський, підгірний, лісовий і т.п., які мали основне значення для класифікації відпочинково-туристичних місцевостей.

На особливу увагу заслуговували джерела мінеральної води. Багатство їх у Карпатах (понад 500) було обумовлене геологічною будовою регіону (табл. 3). З таблиці видно, що окремої уваги заслуговувало Станиславівське воєводство, в якому було розвідано 176 мінеральних джерел. Однак, із загального числа лише 44 джерела експлуатувалися, а 81 % – були на той час не вивчені.

З вищезгаданих даних також видно, що лише 8,7 % із загального числа джерел були в експлуатації. Таким чином, на увагу заслуговувало дослідження мінеральних джерел, насамперед проведення біологічних і хімічних аналізів. Джерела, які б представляли інтерес для бальнеології, слід було відкрити для доступу приїжджаючих. Повне використання мінеральних джерел можна було досягти через їх постійну експлуатацію в бюветах і ваннах. Експлуатація була можливою завдяки вливанню приватного, самоврядного чи

державного капіталу, який зміг би утримувати на висоті відповідне водолікувальне підприємство.

Таблиця 3

Типи родовищ мінеральних вод Карпат

Тип родовища	Воєводства				Разом
	<i>Шльське</i>	<i>Краківське</i>	<i>Львівське</i>	<i>Станісла- вівське</i>	
Експлуатаційне	3	19	11	11	44
Розвідане і досліджене	3	6	7	–	16
Розвідане	8	9	12	7	36
Недосліджене	28	105	121	158	412
<i>Разом</i>	42	139	151	176	508
Кислі	1	29	8	9	47
Соляні	21	34	86	132	273
Сірчані	7	46	37	23	113
Залізисті	8	7	6	7	28
Інші	5	16	11	4	36
Невизначені	–	7	3	1	11
<i>Разом</i>	42	139	151	176	508

До вигод, що могли б спричинитися до покращення відпочинку, належали різноманітні об'єкти і визначні місця, особливо: пам'ятки природи і мистецтва, етнографічні особливості, місця релігійного і національного культу, туристичні і спортивні заклади, які повинні були бути доступними для приїжджих [29].

У Польщі у 1930-х рр. діяло 6 державних, 15 громадських, 6 комерційних, 23 малих приватних, 7 кліматичних громадських курортів, а також 38 купальних і кліматичних комерційних станцій [11]. Разом було 95 оздоровниць, з яких у Галичині – 65 або 71 %. Це ще сильніше підкреслювало значення оздоровчо-туристичних об'єктів в економіці гірського регіону. Там знаходилися заклади державного значення: два курорти – Криниця й Буркут; 8 приватних курортів – Рабка, Свошовиці, Щавниця, Жегістів, Івоніч, Риманів, Трускавець, Моршин; 4 комерційні курорти – Кростенко, Мушина, Північна, Висова; 3 кліматичні станції – Яремче, Закопане, Ворохта; 21 малий приватний курорт, а також 24 кліматичних комерційних станцій (табл. 4; рис. 1).

Оздоровниці Галичини і Карпат

№ п/п	Оздоровниця	Категорія	Відвідуваність щорічна, осіб	Тип родовища	Лікувальне пристосування
Оздоровниці					
<i>Шльське восводство</i>					
1	Устронь	III	4	Залізисте	Ванни
<i>Краківське восводство</i>					
2	Бохня	IV	1	Соляне	Ванни
3	Латошин	IV	1	Соляне	Ванни
4	Вапенне	IV	1	Сірчане	Ванни
5	Висова	III	2	Вуглекисле	Бювет, ванни
6	Підгір'я	IV	1	Сірчане	Ванни
7	Свошовиці	II	3	Сірчане	Ванни
8	Велічка	IV	1	Соляне	Ванни
9	Щава	IV	1	Вуглекисле	Бювет
10	Яшурівка	II	4	Гідротермальне	Басейн
11	Кростенко	III	3	Вуглекисле	Бювет
12	Рабка	II	7	Соляне	Бювет, ванни
13	Щавниця	II	5	Вуглекисле	Бювет, ванни
14	Криниця	I	8	Вуглекисле	Бювет, ванни
15	Ломниця	IV	2	Вуглекисле	Бювет
16	Мушина	III	4	Вуглекисле	Бювет, ванни
17	Північна	III	3	Вуглекисле	Бювет, ванни
18	Жегістів	II	4	Вуглекисле	Бювет, ванни
19	Тиліч	IV	1	Вуглекисле	Бювет
<i>Львівське восводство</i>					
20	Івоніч	II	5	Соляне	Бювет, ванни
21	Риманів	II	4	Соляне	Бювет, ванни
22	Бжозів	IV	1	Соляне	Ванни
23	Трускавець	II	7	Соляне, вуглекисле	Бювет, ванни
24	Доброміль	IV	1	Соляне	Ванни
25	Матків	IV	1	Вуглекисле	Бювет
<i>Станиславівське восводство</i>					
26	Підлюте	IV	2	Сірчане	Ванни
27	Косів	III	2	Соляне	Бювет, ванни
28	Буркут	I	1	Вуглекисле	Бювет
29	Делятин-Яремче	II	4	Соляне	Ванни

Продовження табл. 4

30	Моршин	II	5	Гідротермальне, соляне	Бювет, ванни
31	Зелем'янка	III	2	Соляне	Ванни
32	Болехів	IV	1	Соляне	Ванни
33	Ланчин	IV	1	Соляне	Ванни
34	Олесів	IV	1	Вуглекисле	?
35	Пістинь	IV	1	Соляне	Ванни
Кліматичні станції					
<i>Шльське воєводство</i>					
1	Вісла	III	6		
2	Бистра	III	2		
<i>Краківське воєводство</i>					
3	Завоя	III	3		
4	Щирк	III	5		
5	Суша	III	1		
6	Ритро	III	3		
7	Райча	III	3		
8	Поронін	III	4		
9	Мур'ясіхле	III	3		
10	Маків	III	3		
11	Костелисько	III	3		
12	Чорштин	III	3		
13	Буковина	III	4		
14	Білий Дунасць	III	2		
15	Бистра	III	3		
16	Закопане	II	8		
<i>Станиславівське воєводство</i>					
17	Косів	III	3		
18	Кути	III	3		
19	Сколе	III	4		
20	Славське	III	2		
21	Тухля	III	2		
22	Гребенів	III	4		
23	Ворохта	II	5		
24	Яремче	II	5		

Примітка:

Категорії оздоровниць: I – державні; II – приватні громадські; III – комерційні; IV – малі приватні.

Відвідуваність щорічна: 1 – до 500 осіб; 2 – 500–1000; 3 – 1000–2500; 4 – 2500–5000; 5 – 5000–10000; 6 – 10000–15000; 7 – 15000–30000; 8 – понад 30000 осіб.

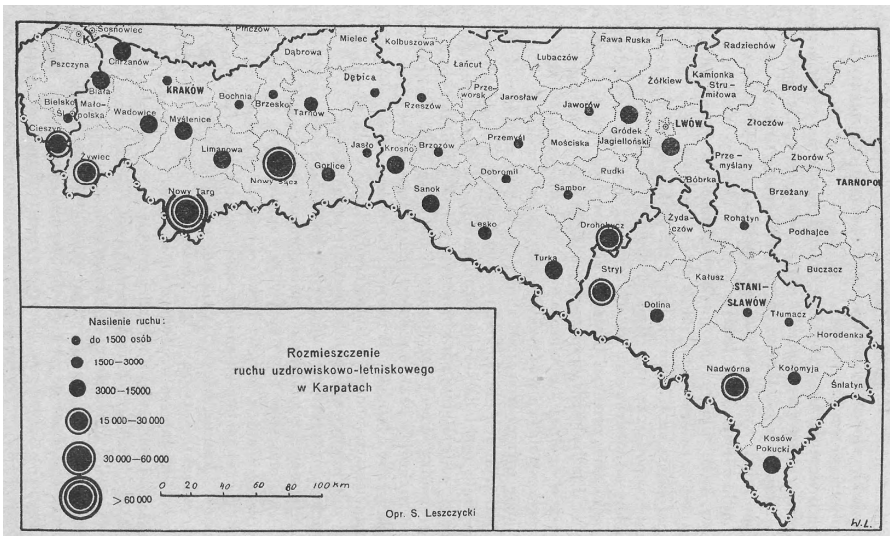

Рис. 1. Картохема розміщення рекреаційних закладів та чисельності відвідувачів [11].

У Польщі в міжвоєнний період було зареєстровано 956 відпочинкових місцевостей, з яких у карпатському регіоні – 477 або 49,9 %. Разом оздоровниць і дач у Галичині було 555 або 51,8 % їх загального числа у Польщі [13].

Всі курортні місцевості з економічного погляду можна було поділити на дві групи: 1) місцевості, в яких туристично-оздоровча галузь складала основну статтю доходу (оздоровниці і великі дачі); 2) місцевості, в яких обслуговування рекреантів складало лише побічний заробіток населення (малі курорти).

Переважна частина дач і курортів мала значні недоліки у технічних засобах. У міжвоєнний період були зроблені серйозні інвестиції, але всупереч великим зусиллям, не всі водолікувальниці справилися з завданням пристосувати їх до зростаючого потоку приїжджих; лише небагато з них відповідало рівню курортів європейського класу. Вкладений капітал повільно давав користь, тому певні намагання у плані привернення відпочиваючих повинні були робити самі водолікувальні заклади. Щоб і надалі здійснити розвиток оздоровниць і усунути недоліки в технічному забезпеченні закладів, необхідною була державна допомога через створення особливого довгострокового низьковідсоткового кредиту для оздоровниць. Саме цими питаннями відала Спілка польських оздоровниць [31, с. 75–78].

Відпочинкові місцевості були об'єднані в трьох воєводських спілках: Спілці літницьких повітів і гмін Краківського воєводства, Міжкомунальній спілці дач і оздоровниць Станіславівського воєводства «Карпати Східні», Спілці туристичного літництва «Бещади» повітів і гмін Львівського воєводства, які проводили колективну пропаганду, мали інформагентства, освітню проєкти, технічне забезпечення, а також багато інших напрямів роботи, пов'язаної з розвитком туризму [3]. Організація діяльності оздоровниць і дач була поставлена у краї на відповідний рівень.

54,4 % (338 тис. осіб) загальної кількості відпочиваючих у Польщі приходилося на Галичину та околиці (табл. 5). Приїжджими відвідувалися 555 населених пунктів краю, розкиданих по 38 карпатських і судетських повітах. Кількість відпочиваючих розподілялася по Галичині нерівномірно. Найбільше відвідуваними були повіти: Новий Тарг, Цішин, Живець, Дрогобич, Стрий, Надвірна, в яких щорічне число приїжджих було понад 15 тис. осіб або 5 % загальної кількості. Новотарзький повіт концентрував щороку понад 95 тис. осіб (28 %), а разом з судетським – 146 тис. осіб (43 %).

Таблиця 5

Динаміка відвідувачів (1938)

Воєводство, повіт	Кількість курортних місцевостей	Кількість відвідувачів	Надходження, тис. зол.
Шльське воєводство	21	27218	4693
Більсько	6	1463	237
Цішин	13	19392	2676
Інші	2	6363	1780
Краківське воєводство	314	211359	42767
Бяла	9	13354	2464
Бохня	10	1049	97
Бжеско	12	1361	94
Хранів	11	4944	630
Дембіца	3	361	29
Горлиця	16	1579	166
Ясло	6	400	13
Краків	17	920	116
Ліманова	30	6210	427
Мисленіце	29	6284	650
Новий Сонч	36	50733	12664

Продовження табл. 5

Новий Тарг	46	94918	21796
Тарнів	15	1757	116
Вадовіце	35	8566	1174
Живець	39	18923	2331
Львівське воєводство	92	48621	10199
Турка	17	3373	475
Ліско	16	1824	184
Кросно	14	10501	2079
Дрогобич	7	16722	4913
Доброміль	6	670	67
Сянок	8	5433	931
Бжозів	6	250	28
Жешів	5	1344	134
Гродек	5	3565	656
Перемишль	3	255	25
Львів	2	3900	575
Самбір	2	280	31
Яворів	1	504	101
Станиславівське воєводство	117	51233	8373
Долина	18	1741	174
Коломия	16	1225	122
Косів	21	7444	811
Надвірна	29	23723	4001
Рогатин	4	902	90
Станиславів	5	560	56
Стрий	23	15398	3095
Тлумач	1	240	24

Динаміка відвідування залежала від характеру місцевості (табл. 6). Так, на курорти припадало 151 тис. курортників, на кліматичні станції – 116 тис., на дачі – 91 тис. осіб. Незважаючи, що було 57 курортів, проте вони концентрували 38,7 % всієї кількості відпочивальників; на 24 кліматичні станції припадало 54,5 % загального числа; натомість, на 477 дач – лише 27 %. Ця статистика доводить велике господарське значення оздоровниць, які концентрували разом 75 % всієї чисельності відвідувачів.

У окремих воєводствах відсотки курортників і туристів уклалися неоднаково. У Станиславівському воєводстві туристи склали 41 %, в інших воєводствах – доходили до 50 %. Внаслідок цього наплив

капіталу розкладався також нерівномірно. У Шлезькому воєводстві відпочиваючі концентрувалися головним чином на кліматичних станціях (57 %). Крім того два курорти збирали більше приїжджих, ніж 17 дач. У Краківському – чисельність розкладалася рівномірно серед курортів, кліматичних станцій і дач. У Львівському – головним чином відвідувалися курорти, натомість у Станиславівському, як згадано вище, більшу роль відігравали дачі і кліматичні станції.

Таблиця 6

Динаміка відвідувачів по регіонах Галичини

Воєводство	Оздоровниці		Кліматичні станції		Літовища		Разом	
	К-сть, осіб	%	К-сть, осіб	%	К-сть, осіб	%	К-сть, осіб	%
Шлезьке	6363	23,4	15466	56,8	5389	19,8	27218	100
Краківське	79775	37,7	80124	37,9	51460	24,4	211359	100
Львівське	35024	72,0	–	–	13597	28,0	48621	100
Станиславівське	9123	19,5	20297	39,6	20975	40,9	51233	100
Галичина	131123	38,7	115887	34,3	91421	27,0	338431	100

Зі збільшенням кількості відпочиваючих відбувався й вплив капіталу, з якого 42 % – від місцевого населення та 58 % – від приїжджих з інших частин Польщі. Головний вплив відпочиваючих – з центральних, західних і південних воєводств Польщі; найзаможніші рекреанти – з Варшави, Шлезька, Лодзя, Кракова, Познані і Кельця.

Сфера впливу Шлезьких оздоровниць найвища, місцеві курортники склали більше половини приїжджих [14]. Значна була участь курортників з Варшави, Кракова, Кельців і Лодзі. Участь курортників з північних і східних воєводств була мінімальною. Сфера впливу Краківських оздоровниць мала найбільшу географію, місцеві курортники склали лише 28,5 % [1]. Головний вплив був з західних, центральних і південних воєводств. Значний відсоток становила Варшава, Шлезьк, Кельця, Львів, Лодзь і Познань. З північно-східних регіонів вплив був незначним (нижче середнього), натомість з інших частин Польщі відповідав середньому для Карпат.

Сфера впливу львівських оздоровниць – жителі воєводства, які склали 37,9 % [30, с. 26–28]. Сильний вплив був з Варшави, Кракова, Станиславова, слабкіший – з Познані, Лодзя й Шлезька. Сильніший вплив зафіксовано зі східних і північно-східних воєводств, натомість з центральних воєводств відсоток приїжджих нижчий від середнього. Сфера впливу Станиславівських оздоровниць

ще більш місцева [5, с. 97–138]. Місцеві жителі, правда, склали тільки 20,7 %, але з сусіднього Львівського воєводства приїжджали 31,5 % курортників, що разом складало більше половини всіх приїжджих (52,2 %). Сильний вплив спостерігався з Варшавського і Тернопільського воєводств. Більший від середнього відзначено відсоток зі східних, натомість виключно низьким був відсоток приїжджих із західних воєводств Польщі. Сфера впливу була результатом діяльності оздоровниць – пропаганда, комунікаційна політика, програма атракцій тощо.

Якщо припустити, що залежно від характеру місцевості турист чи курортник під час перебування витрачав від 100 до 500 зол. (Закопане, Криниця, Моршин і т.д.), то можна розцінювати, що загальний вплив приїжджих до карпатських місцевостей приносив щороку доходу біля 66 млн зол., з яких на окремі воєводства припадало: Шльеське – 4695 тис. зол., Краківське – 42767 тис., Львівське – 10199 тис., Станиславівська – 8575 тис. зол. З цієї суми від оздоровниць отримано біля 80 %, на будинки відпочинку (дачі) випадало лише 20 %. Якщо ж врахувати, що в оздоровницях 1/4 загальних доходів становили продукти харчування, вироблені місцевим населенням, то можна стверджувати, що через оздоровниці надходить на село щороку біля 14 млн зол. До сільських дач надходило майже стільки ж, тому можна вважати, що побічний заробіток сільського населення на терені Карпат становив 27 млн зол. [9, с. 551–555].

Таким чином, враховуючи, що на теренах краю було біля 150 тис. господарств, можна підрахувати, що середній дохід від приїжджих на одного господаря становив біля 180 зол. Для порівняння – 12-гектарне сільськогосподарське господарство (19 % господарств Галичини) мало дохід 261 зол. з 1 га. У залежності від величини господарства, що нараховувало 2–30 га, дохід коливався в межах 64–170 зол. з 1 га. Для порівняння зазначимо, що дохід всіх чотирьох воєводств від сільськогосподарської продукції складав понад 320 млн зол., зокрема: пшениця – 53 млн, жито – 75 млн, ячмінь – 21 млн, овес – 56 млн, картопля – 116 млн зол. Співставлення поданих вище даних підтверджує неабияке економічне значення рекреації.

З економічної точки зору рекреація та туризм на терені Галичини заслуговувала на дбайливу опіку як зі сторони державної влади і територіального самоврядування, так і громадськості. У цій галузі господарського життя громадська ініціатива обігнала управління і державну опіку. Вже 1912 р. відбулася перша конференція в справі

розвитку Закопаного і Підтатря, а наступні мали місце у 1919 [22] і 1929 рр. [8]. Наради з розвитку Східних Карпат відбулися в 1931 р. [26]. Від 1933 р. Відділ туризму Міністерства Комунікації Польщі розпочав скликання конференцій, присвячених туристичній економіці на терені всіх Карпат. Конференції такого спрямування відбулися у Варшаві (1933), Яремчу (1934) [26], Віслі (1935), Криниці (1936) [27]. Від 1936 р. подібні акції проводила Спілка гірських земель через введення щорічних господарських засідань над культуральним і господарським розвитком Карпат. За ініціативою Спілки відбулися наради в Сяноку (1936), Віслі (1937) і Новому Сончі (1938). Літниськовим справам були присвячені конференції в Яремчу (1934), Віслі (1937) і Н. Сончу (1938). На тих конференціях значну увагу присвячено раціональному розвитку туристичної економіки в Карпатах [9, с. 551–555; 13; 17; 19, с. 89–94].

Туристичне впорядкування в горах складалося з двох елементів: шляхів та притулків. Мережа шляхів у міжвоєнний період на терені Карпат мала плановий характер і розвивалася завдяки роботі туристичних товариств на чолі з Польським Товариством Татранським [27]. Вісью мережі був головний карпатський шлях, що проходив уздовж головного хребта гір через найцікавіші гірські групи. До того шляху були пристосовані бічні шляхи. Їх мережа, що виходила з міст або великих оздоровниць, маркувалася одним кольором. Другим видом були регіональні шляхи, що проходили найцікавішими трасами певного терену (напр., лемківський шлях); їх метою було запропонувати туристові пізнання найцікавіших частин гірської країни. Ту мережу доповнювали місцеві шляхи, що сполучали дачі, містечка, пункти перетину головної мережі шляхів або туристичні об'єкти. Шляхи маркувалися згідно спеціальної інструкції туристичних товариств [20]. Станом на 1938 р. протяжність знакованих доріг становила понад 4 тис. км. У деяких теренах будувалися спеціальні мисливські стежки, а у важко доступних місцях встановлювалися додаткові засоби страхування. Для зимового туризму шляхи пристосовувалися до його потреб, тому тільки частина літніх шляхів використовувалася лижниками; крім того клуби лижників проводили спеціальні зимові шляхи.

Другим необхідним елементом гірської туристики були притулки (укриття, прихистки, схроніска) для туристів. Оскільки вони склали окрему гілку туристичної галузі, їх виділялося декілька типів. Приватні притулки (винятково товариств), що діяли через власника

або орендаря, оподатковувалися митом так, як для громадських організацій, що надходило до державної казни. За місткістю вони поділялися на: великі з закладами харчування (понад 100 нічліжних місць), середні (20–50 місць) і малі (менше 20 місць). Ті притулки працювали цілорічно. Функціонували також притулки, що не мали нічліжних місць, сезонні притулки, мисливські будиночки, шкільні притулки для молоді, туристичні станції, притулки у пансіонатах, приватних садибах, будинках відпочинку і т.п. Наприкінці 1930-х рр. на теренах Карпат існувало 244 притулків, з яких 128 у західній частині та 116 – у східній. Незважаючи на це, мережа притулків була недостатньою, вимагала розширення, яке проводили туристичні товариства, погоджуючи план дій у зв'язку з потребами літнього і зимового туризму. Щороку виділялися значні кошти на будівництво і утримування стежок, знакування, страхування, притулки і т.і. Після кожного сезону частина туристичних споруд знищувалася, тому було прийнято Розпорядження міністра внутрішніх справ, згідно з яким туристичні заклади визначалися як громадські й їх знищення підлягало штрафним санкціям [7].

Інший аспект туристичного господарства склали комунікаційні підприємства, що полегшували туристам відвідування певних об'єктів чи територій. До них належали: професія провідників (літніх або зимових); сплав лісу; бюро подорожей, обслуговування й інформації; дороги і автодороги, що використовувалися для екскурсій; сезонні автобусні лінії, гаражі і автозаправки; туристичні вузькоколійки; лижні витяги і т.п. Вони були приватною власністю і розвивалися разом зі зростанням туристичної галузі. До туристичної галузі господарювання можна віднести й ті галузі промисловості, що, крім іншої продукції, випускали й туристичні засоби. Насамперед, це стосувалося підприємств з виготовлення туристичного екіпірування і технічних засобів (байдарок, наметів, лиж і т.п.), фотографій, карт, планів, альбомів тощо. До туристичної галузі належало й виробництво сувенірів, на пряму, що пов'язаний з народними промислами. Опосередковано до туристичної галузі відносилися й атракції, що здійснювалися, насамперед, приватними особами чи організаціями.

Туристичний рух проявлявся в різноманітній формі, яка вимагала спеціальних засобів та заходів. На терені Карпат тих часів можна виділити декілька видів туризму: пішохідний, спортивний, водний, велосипедний, мотоциклетний, автомобільний та ін.

Jirepatypa

1. Chortibik T. Ruch uzdrowiskowo-lotniskowy w województwie krakowskim / T. Chortibik // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1938. – № 6.
2. Goetel W. Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce / W. Goetel // Wierchy. – Kraków, 1936. – T. XIV. – S. 129–168.
3. Instrukcja dla samorządowych komisji lotniskowo-turystycznych. – Warszawa: Wyd. Związku Powiatów R. P., 1936.
4. Jak urządzić lotnisko? Wskazówki dla samorządowych komisji lotniskowo-turystycznych. – Warszawa: Wyd. Związku Powiatów R. P., 1937.
5. Kawecka J. Badania nad frekwencją kuracjuszy w uzdrowiskach wsehodnio-karpaccich / J. Kawecka / Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki / Prace Studium Turyzmu. – Kraków, 1937. – № 2. – Tom I. – S. 97–136.
6. Korczyński L. Przyrodzone źródła sił i zdrowia ziemi krakowskiej / L. Korczyński. – Kraków: Wyd. Pol. Tow. Balneologicznego, 1951.
7. Krygowski W. Ochrona urządzeń turystycznych / W. Krygowski / Turyzm Polski. – Kraków, 1938. – R. I. – № 9.
8. Lenartowicz S. Sprawy Tatr – rozwój Podhala i Zakopanego / S. Lenartowicz, M. Orłowicz. – Warszawa : Wyd. Min. Robót. Publ., 1930.
9. Leszczycki S. Karpaty jako region lotniskowy. Samorząd / S. Leszczycki. – Warszawa, 1937. – R. XIX. – № 56. – S. 551–555.
10. Leszczycki S. Podhale jako region uzdrowiskowy / S. Leszczycki / Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki. – Kraków, 1937. – Tom I. – S. 49–96.
11. Leszczycki S. Ruch uzdrowiskowo-lotniskowy w Polsce / S. Leszczycki // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1938. – № 8.
12. Leszczycki S. Współczesne zagadnienia Turyzmu / S. Leszczycki // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1937. – № 3.
13. Leszczycki S. Wytyczne gospodarki uzdrowiskowo lotniskowej w Karpatach / S. Leszczycki // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1938. – № 12.
14. Leszczycki S. Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku / S. Leszczycki. – Katowice : Wyd. Instytutu śląskiego, 1937.
15. Mały rocznik statystyczny. – Warszawa; Grodno: Zakład Graficzny L. Mejlachowicza, 1938. – S. 287, 294.
16. Mianowski H. Znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w Polsce / H. Mianowski. – Kraków : Wyd. Izby Przem. Handl., 1934. – Wyd. II.
17. Mianowski H. Potrzeby ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego w Zachodnich Karpatach Polskich / H. Mianowski, S. Leszczycki. – Kraków, 1954.
18. Milata W. Pokrywa śnieżna w Karpatach / W. Milata / Biuletyn Komisji

- Studiów Ligi Popierania Turystyki. – Kraków, 1957. – Tom 1. – S. 137–186.
19. Miłeski W. Elementy planowej gospodarki turystycznej w Karpatach / W. Miłeski // Turyzm Polski. – Kraków, 1938. – R. I. – № 6. – S. 89–94.
 20. Miłeski W. Instrukcja szczegółowa znakowania szlaków turystycznych w Karpatach / W. Miłeski. – Warszawa, 1935.
 21. Novak Z. Uwagi o budownictwie wiejskim i letniskowym / Z. Novak. – Warszawa : Wyd. Związku Powiatów R P., 1938.
 22. Orjentacyjny podział terenów narciarskich w Karpatach / Kalendarz Narciarski P. Z. N. – 1953/6. – Rok XVIII. – S. 217–224.
 23. Orłowicz M. Ankieta w sprawie Karpat Wschodnich / M. Orłowicz, S. Lenartowicz. – Warszawa : Wyd. Min. Robót Publ., 1952.
 24. Orłowicz M. Plan rozwoju Zakopanego i innych polskich letnisk podtatrzzańskich / M. Orłowicz. – Warszawa : Wvd. Min. Robót Publ., 1920.
 25. Orłowicz M. Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu widzenia turystycznego / M. Orłowicz // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1958. – № 4.
 26. Orłowicz M. Rozwój turystyki, uzdrowisk i letnisk w Karpatach Polskich / M. Orłowicz. – Warszawa : Wyd. Min. Komunikacji, 1955.
 27. Orłowicz M. Turystyka w Karpatach Polskich / M. Orłowicz. – Warszawa : Wyd. Min. Komunikacji, 1955.
 28. Schroniska w Karpatach // Informacyjny Kalendarz Narciarski na sezon 1957/58. – Kraków, 1957. – S. 58–90.
 29. Szostak E. Klucz znaków dla szczegółowych map turystycznych / E. Szostak, T. Wiłgat // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1958. – № 7.
 30. Woyciechowski K. Województwo lwowskie jako teren letniskowy / K. Woyciechowski // Samorząd. – Warszawa, 1958. – R. XX. – № 2. – S. 26–28.
 31. Wiśniewski S. Potrzeby inwestycyjne polskich uzdrowisk / S. Wiśniewski // Turyzm Polski. – Kraków, 1958. – R. 1. – № 5. – S. 75–78.

УДК 911.3: 338.48

**РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ГУЦУЛЬЩИНА»**

В.П. Брусак, Ю.В. Зінько, М.А. Майданський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Охарактеризовано сучасний стан і перспективи розвитку рекреаційного господарства національного природного парку «Гуцульщина» в коротко- і довготерміновому аспектах. На основі

дослідження стану природних комплексів і об'єктів національного парку розраховано рекреаційну ємність та розроблено рекреаційне зонування його території як основа проведення природоохоронних і рекреаційно-туристичних заходів. Запропоновані рекреаційні і еколого-освітні заходи базуються на аналізі природних й історико-культурних рекреаційних ресурсів Косівщини.

Ключові слова: національний природний парк «Гуцульщина», рекреація, рекреаційні ресурси, рекреаційне зонування, рекреаційну ємність.

Brusak V.P., Zin'ko Yu.V., Maydanski M.A. The recreational resources, actual condition and perspectives of development the recreation in the territory of the national natural park «Hutsulshchyna». Ivan Franko National University of Lviv. The actual condition and perspectives of the main directions of recreation of national natural park «Hutsulshchyna» functioning in the near and in the distant future has been defined. The system of natural complexes and objects preserving and reproduction actions based on recreational zoning of national park with nature preserving regulations demands observing has been marked. The actions in recreation, an ecology education of national park work has been proposed on founding the analyse of the natural and the historical-cultural recreational resources of Kosiv region.

Key words: the national natural park «Hutsulshchyna», recreation, recreational resources, recreational zoning, recreational capacity.

Вступ. Національний природний парку (НПП) «Гуцульщина» створений згідно з Указом Президента України від 14.05.2002 р. № 456/2002 у Косівському районі Івано-Франківської області на загальній площі 32271 га, в т.ч. 7606 га земель надано йому в постійне користування та 24665 га земель Державного підприємства «Кутське лісове господарство» і Косівського районного підприємства «Райагроліс» включено до його складу без вилучення у землекористувачів. Площа НПП складає 35,7 % від площі району, а враховуючи те, що національний парк складається з 799 територіально відокремлених контурів (виключно лісові масиви, які оточують 38 населених пунктів, у т.ч. м. Косів і смт Кути і Яблунів), то у сферу безпосереднього впливу НПП потрапляє майже 70 % території Косівщини. У зв'язку з цим функціонування НПП «Гуцульщина» має ключове значення для збалансованого розвитку і невиснажливого природокористування, у т.ч. рекреаційного, у межах Косівського

району й у регіоні Покутських Карпат і Покутського передгір'я.

Лабораторно-адміністративний корпус НПП знаходиться у м.Косові, а контори Шешорського, Косівського і Старокутського природоохоронних науково-дослідних відділень (ПНДВ) – відповідно у селах Шешори, Пістинь і Старі Кути. У межах національного парку заповідна зона складає 2480,3 га (7,7 %), регульованої рекреації – 13295,1 га (41,2 %), стаціонарної рекреації – 129,8 га (0,4 %) і господарська – 16342,8 га (50,7 %), у т.ч. на території, наданій НПП у постійне користування, заповідна зона складає 1812,6 га (23,9 %), регульованої рекреації – 3704,7 га (48,9 %), стаціонарної рекреації – 106,1 га (1,4 %) і господарська – 1957,6 га (25,8 %).

У найближчій і довгостроковій перспективі згідно Проекту організації території, охорони, відтворення і рекреаційного використання природних комплексів НПП «Гуцульщина» [11; 12], розробленого фахівцями ЛНУ імені Івана Франка спільно зі спеціалістами Львівської лісовпорядної експедиції з залученням фахівців академічних установ Львова і Чернівців, запроєктовано реалізацію низки заходів природоохоронно-відтворювального і рекреаційно-освітнього плану з дотриманням вимог природоохоронного режиму функціональних зон.

Мета роботи – характеристика історії, сучасного стану і перспектив (концепції) розвитку рекреаційного господарства національного парку на основі оцінки його рекреаційних ресурсів.

Рекреаційні ресурси. Природні рекреаційні ресурси території, на якій створено парк відзначається значною концентрацією туристично привабливих природних об'єктів – водоспади, гірські озера, скелі, мальовничі гребені гірських хребтів та долини річок, унікальні лісові урочища. Багато з них до створення НПП мали природоохоронний статус. Зокрема, у парк увійшло 3 ландшафтних і 1 лісовий заказники, 5 пам'яток природи, 7 заповідних урочищ і 1 дендропарк.

Найвідомішими природними туристичними об'єктами парку є озеро Лебедин в однойменному заповідному урочищі, взяті під охорону в якості гідрологічних заказників гірські відтинки долин річок Пістиньки і Рибниці з численними водоспадами-гуками (Шешорський, Косівський) і геологічними відслоненнями (виходи вапняку і пістинських сланців), водоспад Рушір на р.Лючка, гребені хребтів Кам'янистий, Соکیلський, Брусний, Карматура та вершини Грегит, Лисина Космацька з численними скельними виходами та кам'яними розсипищами, а також виходи джерел розсолів і мінеральних вод (у селах Уторопи, Пістинь, околиці Косова). Привабливі для

рекреантів об'єкти живої природи у національного парку – віковічні букові і ялицево-букові ліси на схилах хребтів Карматура, Кам'янистий та діброви в урочищі Цуханів, два дендропарки (біля адміністрації ДП «Кутське ЛГ» у смт Яблунів і контори Кутського лісництва у с. Старі Кути) та місцезростання рідкісних рослини у ботанічних пам'ятках природи «Камінець», «Пізноцвіт», «Кляуза». Слід відзначити, що туристично привабливі природні об'єкти зконцентровані у крайовій низькогірній частині НПП поблизу м. Косів і сіл Пістинь, Шешори, Уторопи, Соколівка, Тюдів.

Найпривабливішими ландшафтно-естетичними об'єктами, що візуально ефектно сприймаються є ланцюг низькогірних хребтів Кам'янистий, Карматура, Сокольський, Голиця, відособлені гори – Клифа, Зіняків Верх, Михалкова та долини річок Черемошу, Рибниці, Пістиньки й Лючки. Ці природні об'єкти включені до еколого-пізнавальних стежок парку та гірських туристичних шляхів регіонального і локального значення.

Рельєф і гідрологічні ресурси НПП сприяють розвитку активних форм туризму: пішого різного рівня складності, гірськолижного, кінного і водного [11]. За складністю рельєфу піші туристичні шляхи відносяться до трьох категорій складності: легкі (у передгір'ї), середньої (у низькогір'ї і середньогір'ї) та підвищеної складності (трасують низькогір'я Покутських Карпат, середньогір'я Запрутських Горган і високогір'я Чорногори). За умовами залягання снігового покриву та морфологією і протяжністю найпридатнішими для Прокладання гірськолижних трас є північні й північно-східні низькогірні схили в околицях сіл Тюдів, Люча, Шешори і смт. Яблунів. Значний потенціал для розвитку водних занять має р. Черемош, що облямовує парк з південного сходу. Черемош разом з Прутом належить до найпопулярніших в Українських Карпатах для сплавів на каное, катамаранах, плотах. За гідролого-геоморфологічними особливостями водні маршрути Черемошем відносяться до 2–3-ої категорій складності.

Кліматичні рекреаційні ресурси (сприятливість погодних умов для відпочинку, зокрема, таких показників як температура і відносна вологість повітря, швидкість вітру), насиченість гірського повітря органічними аерозолями й аеропланктоном створює сприятливий мікроклімат для літнього відпочинку та надають території НПП лікувальних властивостей щодо бронхо-легеневих і серцево-судинних хвороб, захворювань нервової системи. Період комфортних літніх температур (у межах 17,2–21,7°C) протягом року у передгірній

частині парку триває 110–120 днів, а у низькогірній – 70–80 днів. Взимку середня висота снігового покриву (біля 40 см у передгірній периферії парку й 60 см у гірській частині) сприяють розвитку зимових видів рекреаційних занять: гірськолижного, бігові лижі, поїздки на санях [11].

Територія розташування НПП багата на бальнеологічні ресурси (соляні ропи, мінеральні води і грязі), які є основою для розвитку лікувально-оздоровчої рекреації. Санаторії «Косів» і «Шешори», які спеціалізуються на лікуванні бронхо-легеневих хвороб, використовують кліматотерапевтичні й бальнеологічні ресурси регіону. Соляні джерела у селах Уторопи і Пістинь є привабливими бальнеоресурсами для інвестиційних проектів з розбудови оздоровчих закладів [11, 12].

Історико-культурні рекреаційні ресурси традиційно поділяють на такі групи: нерухомі (архітектура, історичні будівлі) і рухомі (твори мистецтва та пам'ятки) історичні пам'ятки, вербальна культура (фестивалі, обряди), музика, національна кухня, народні промисли та культурні ландшафти. Своєрідними культурними ландшафтами Покутського низькогір'я є значно обезліснені з розосередженим (хутірським) заселенням території, на яких чергуються сільськогосподарські (переважно пасовища і сіножаті, у меншій мірі рілля), лісові та поселенські земельні угіддя.

Головні історико-культурні ресурси зосереджені у м.Косові, селищах Яблунів і Кути та селах Пістинь, Шешори, Космач, Старі Кути, Кобаки, Город й інших, що прилягають до території парку. Архітектурною «візиткою» цих населених пунктів є давні сакральні споруди, серед яких слід відзначити дерев'яні церкви Успіння Пресвятої Богородиці (1623 р.) у Пістині, Святого Стефана (1866 р.) у Городі, Благовіщення (1850 р.) у Вербівцях, Святої Параскеви (1861 р.) у Шешорах, Святих Апостолів Петра і Павла (1905 р.) у Космачі, Святого Івана (1842 р.) у Черганівці [8–10].

Косівщина, як частина Гуцульщини, приваблює традиційною деревяною сільською і містечковою забудовою кін. ХІХ – сер. ХХ ст. [10]. Найкращі зразки традиційної дерев'яної архітектури збереглися у селах Шешори, Город (хутір Сокири), Космач. Особливий інтерес у рекреантів викликають хати-гражди у Шешорах і Космачі. Традиційний «містечковий» архітектурно-просторовий уклад зберігся у середмістях Косова, Кутів, Яблунова, Пістині й Уторопів. Проте у деяких середмістях ці осередки традиційної забудови суттєво спотворені сучасним будівництвом (особливо у Косові). Своєрідною

історико-археологічною атракцією регіону є залишки середньовічних городищ, замчищ і монастирів у Шешорах, Старих Кутах, Косові, Городі, Пістині, Лючі. Історію гірничих промислів краю репрезентують місця видобутку солі у Косові (Банське озеро), Пістині (Соляна криниця), Уторопах (Соленосні джерела) та буровугільні розробки (шахти, терикони) у Ковалівці.

Давні рекреаційні й оздоровчі об'єкти (XIX–XX ст.) збереглися у с. Сморна (лічниця та дендропарк А. Тарнавського – тепер дитячий санаторій «Косів») і с. Шешори (санаторій «Шешори»).

Багатою є культурна спадщина інших народів, що проживали на Косівщині. Пам'ятки польської культури представлені сакральними і палацовими об'єктами у Косові (каплиця), Кутах (костел XIX ст.), Яблунові (залишки палацу Яблонських). Збереглися вірменська церква XVII ст. у Кутах, єврейські квартали і сакрально-меморіальні об'єкти у Кутах, Косові, Яблунові.

Окрему групу історико-культурних ресурсів складають події явища (місця і події, пов'язані з видатними людьми, військовими діями, культурою, політикою тощо). Передусім це місця, пов'язані з опришківським рухом (сер. XVIII – поч. XIX ст.). Чимало скель і печер носять назву легендарного Олекси Довбуша, а с. Космач є місцем його загибелі. Багато місць і пам'ятних знаків пов'язані з військовими подіями I-ої і II-ої світових воєн, а також національно-визвольних змагань [9]. На Косівщині проживало чимало письменників – Михайло Павлик (м. Косів, с. Монастирське), Марко Черемшина (с. Кобаки), патріарх УПЦ КП Володимир Романюк (с. Хімчин), засновник хасидизму Баал Шемтов (Бешт) (сміт Кути). У згаданих поселеннях функціонують меморіальні музеї. Околиці і територія парку багаті на місця релігійного культу: Хресна дорога від Успенської церкви (с. Пістинь) до джерела «Іванова вода» у підніжжі г. Клифа, урочище «Здвижин» (біля с. Кобаки) – місце з'яви Богородиці.

Серед національних парків Карпатського регіону НПП «Гуцульщина» вирізняється найвищим етнографічним потенціалом, пов'язаним з розвитком різних народних промислів, краєзнавчих і етнографічних музеїв, фестивалів й обрядових дійств. У прилеглих до парку найбільших поселеннях розвинуті такі традиційні гуцульські народні промисли: килимарство, вишивка, різьба по дереву тощо у м. Косів, килимарство, ткацтво, писанкарство у с. Шешори, різьба по дереву, лозоплетіння, писанкарство у с. Старі Кути, виготовлення народного одягу, писанкарство, вишивка у с. Космач [7; 9]. Окремо

слід зупинитись на рідкісних сьогодні промислах – ліжникарство, кушнірство, боднарство і мосяжництво. Ліжникарство (виготовлення ліжників) збереглось у селах Акрешори, Великий Рожин, Річка, Шепіт і Яворів. Кушнірство (виготовлення виробів зі шкіри: сумок, широких поясів – чересів тощо) ще збереглось у селах Баня-Березів, Брустори і Стопчатів. Боднарство (виготовлення дерев'яного посуду: збанків, відер, кружок, бочок тощо) розвивається у селах Бабин і Уторопи. Мосяжництво (виготовлення кустарним способом з металу прикрас – хрестиків, ромбиків, куль тощо та зброї, зокрема, топірців і пістолів) збереглось тільки у Косові і с. Брустури.

Популяризують народні промисли Гуцульщини музеї і приватні збірки: музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини, навчально-методичний кабінет Косівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва ім. Касіяна, музей гуцульського мистецтва родини Корнелюків, приватна колекція М. Струтинського (м. Косів), музей народного мистецтва і приватна колекція Михайла Дідишина (с. Космач), музей «Гуцульська старовина і сучасність» родини Борукив. У прилеглих до НПП поселеннях є краєзнавчі й історичні музеї: музей історії с. Нижній Березів, громадський краєзнавчий музей у смт. Кути, музей визвольних змагань Карпатського краю у м. Косів [4].

Атракційними традиційними дійствами Косівщини, які приваблюють багатьох відвідувачів з різних регіонів України і зарубіжжя, є щотижневі ярмарки народних промислів (Смодна), щорічні музичні етнофестивали (Шешори, Космач), святкування Івана Купала, Водохреща.

Діяльність «молодого» НПП «Гуцульщина» також сприяє посиленню культурної привабливості регіону завдяки передусім, розбудові тематичного парку «Маєток Святого Миколая», де функціонують майстер-клас дитячої іграшки, кімната-музей новорічно-різдвяної іграшки, пошта Святого Миколая, облаштовано відпочинковий дитячий майданчик. Результатом співпраці НПП з релігійними організаціями є функціонування духовно-екологічного центру «Здвижен», який є важливим осередком екоосвіти на Косівщині [4].

Рекреаційна ємність та рекреаційне зонування території НПП «Гуцульщина». Рекреаційну ємність НПП розраховано за апробованою у багатьох національних парках методикою [2], яка базується на використанні показників стійкості природних комплексів (5 ступенів стійкості) та стадій рекреаційної дигресії (5 стадій). Згідно зазначеної методики, адаптованої до природних умов НПП, гранично допустима рекреаційна ємність парку складає 67793 чол/день, оптимальна

рекреаційна ємність – 47811 чол/день, відновна рекреаційна ємність – 31125 чол/день. Проте, для практичного використання рекомендуємо використовувати величину рекреаційної ємності, в яку не включено площу ділянок із п'ятим (найнижчим) ступенем стійкості природних комплексів до рекреаційних навантажень, яка складає 22196 чол/день для всієї території НПП придатної для рекреації [12].

З метою оптимального рекреаційного освоєння НПП «Гуцульщина» проведено рекреаційне зонування його території, у результаті якого виділено 7 зон з диференційованим режимом рекреаційного використання [12]. Зона природних резерватів відповідає заповідній зоні функціонального зонування території НПП. Ця зона виключена з рекреаційного використання, однак в її межах можна проводити екоосвітні і природно-пізнавальні екскурсії у супроводі працівників НПП виключно по обладнаних стежках.

Зона обмеженого рекреаційного використання складається з ділянок, де обмеження пов'язані з природоохоронними мотивами (ділянки перспективні для розширення заповідної зони, особливо цінні об'єкти тощо), з пішохідної доступності (віддалені ділянки, крутосхили, звори, ділянки оточені заповідною зоною) або природні комплекси з низькою стійкістю до рекреаційних навантажень. Часто ці чинники на окремих ділянках поєднуються. Рекомендуємо обмежити відвідування рекреантами цієї зони, а їх рух зосереджувати по обладнаних стежках. Рекреаційно неосвоювану зону складають ділянки, які не можуть використовуватись для рекреації (рілля, ЛЕП, лісові розсадники, болота, тощо). У резервну зону віднесено зруби і молоді насадження віком до 10 років, які з часом будуть переведені у зони екстенсивної, інтенсивної чи масової рекреації (залежно від їх розташування і ступеня стійкості). Сьогодні ці ділянки використовуються для збору ягід і грибів (утилітарна рекреація).

Зона екстенсивної рекреації займає більшу частину території НПП, охоплюючи переважно цінні в природоохоронному відношенні природні комплекси. Тому не слід приваблювати у її межі надміру кількість рекреантів (не розташовувати тут елементів рекреаційної інфраструктури призначеної для довготривалого перебування). Рух рекреантів слід розосереджувати в умовах «спокійного» рельєфу, або зконцентрувати по стежках в умовах схилів чи малостійких природних комплексів.

У зону інтенсивної рекреації віднесено менш цінні природні комплекси й ареали традиційного рекреаційного використання

(легкодоступні ділянки біля поселень, доріг, водойм). Тут рух рекреантів вільний, при потребі доцільно обладнати елементи рекреаційної інфраструктури.

Зона масової рекреації зосереджена в межах зони стаціонарної рекреації (за функціональним зонуванням) і найінтенсивніше використовуваних рекреантами ділянок біля закладів відпочинку, поселень, доріг, водойм. Часто ці ділянки зазнають надмірного навантаження і потребують суттєвого рекреаційного впорядкування, зокрема, створення алейно-доріжкової мережі. Саме тут доцільно розташовувати елементи інфраструктури (альтанки, столики, місця для розведення вогнищ, пляжі, спортивні майданчики, заклади ночівлі і харчування, автостоянки, тощо).

Дотримання викладених рекомендацій дозволить організувати якісне обслуговування рекреантів, створити комфортні умови для різних видів відпочинку (активного, тихого, екопізнавального) таж забезпечити ефективну охорону і створити умови для самовідновлення природних комплексів.

Історія й сучасний стан розвитку рекреації і туризму на території парку слід розглядати як складову частину розвитку Косівського туристичного регіону. Починаючи з кін. XIX ст. і впродовж XX ст., регіон спеціалізувався на коротко- і довготривалому літньому відпочинку і зимових видах активної рекреації [12; 13]. Літній сімейний відпочинок проявився тут у різних формах: літництва (кін. XIX – 60-70-ті рр. XX ст.), організованого відпочинку у колективних закладах (кін. XX ст.) і переважно коротко тривалого відпочинку у закладах розміщення (турбази, готелі, пансіонати, котеджі, сільські оселі) в останні десятиріччя. Центрами зосередження рекреантів були Косів, Шешори, Космач. Сучасна територія парку використовувалась відпочиваючими для прогулянок, піших мандрівок (переважно до водоспадів і оз. Лебедин) та збору грибів і ягід [6; 12].

Важливим етапом у розбудові сучасного рекреаційного комплексу Косівщини було створення колективної відпочинково-оздоровчої бази (санаторії, бази відпочинку, турбази, дитячі табори) та гірськолижних витягів у 1960-80-их рр. Саме на цей час припадає становлення мережі туристичних шляхів територією сучасного парку, які прокладались від закладів розміщення до атракційних природних й історико-культурних місць. Ця інфраструктура створила умови для розвитку оздоровчо-відпочинкового і пішого туризму. Одночасно регіон став

популярним серед любителів гірськолижних занять (4 гірськолижні витяги біля Косова) та водного туризму на Черемоші.

В останні десятиріччя у рекреаційній сфері регіону спостерігається тенденція зростання частки пізнавального (етнографічного, історико-культурного) і шоп-туризму (купівля гуцульських сувенірів). Цьому сприяє мережа різнопрофільних музеїв, осередків народного промислу, центрів продажу сувенірів і народних виробів. Значно посилює цей напрям туризму проведення етнографічних фестивалів (Шешори, Косів, Космач). Зі створенням у 2002 р. НПП «Гуцульщина» закладено передумови для розвитку екологічного туризму. Зокрема, низки піших туристичних трас переобладнано на тематичні стежки екоосвітнього типу, розвиваються екоосвітні заняття («зелені школи»), здійснюються наукові тури для ботаніків, зоологів, лісівників. У структурі рекреаційного господарства Косівщини за національним парком закріпилась екотуристична спеціалізація [6, 12].

В останнє десятиріччя Косівщина, після спаду кін. 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст., переживає етап інтенсивного розвитку туристичної інфраструктури і зростання кількості відвідувачів. Створено нові об'єкти розміщення: бази відпочинку («Байка», «Синевір» та ін.), готелі («Писанка», «Гуцул», «Косів», «Черемош» та ін.), пансіонати, туристично-оздоровчий комплекс «Сокільське» біля с. Тюдів, а також мережа закладів харчування (ресторани, кафе-бари і традиційні колиби). Біля багатьох з цих об'єктів створюються або проектується гірськолижні витяги біля меж парку, або на території НПП, що увійшла у склад його без вилучення у користувачів. Це сприяє розвитку «візиткових» туристичних продуктів Косівщини – коротко- і довготривалого відпочинку та гірськолижних занять.

У свою чергу рекреаційно-туристичні ініціативи національного парку «Гуцульщина» в останні роки були зосереджені на [4, 6]:

- покращенні доступу до головних (оз. Лебедин, г. Рокита, г. Клифа, хр. Кам'янистий) і створенні нових («Садиба Святого Миколая») атракцій;
- створенні базового екоосвітнього туристичного продукту: облаштування екопізнавальних стежок, розробка програм екоосвітніх занять і створення лабораторії екологічного моніторингу;
- відродженні традиційних занять пов'язаних з відтворенням і використанням гуцульського коня, вирощуванням лікарських рослин і ягідництвом;

- розробці і реалізації проектів щодо створення власної нічлігної бази (облаштування кордонів, зігривальних будинків, будинків рекреанта біля контор ПНДВ, будівництво рекреаційного містечка у Шешорському ПНДВ) і розвитку проекту тематичного парку «живий» скансен «Гуцульське село».

Основні цілі і пріоритети рекреаційно-туристичної політики національного парку на локальному і регіональному рівні. Національні парки є модельними для впровадження сталих форм рекреації і туризму [3, 4]. Виходячи з наявних природних ресурсів, етнографічно-культурної спадщини, існуючої інфраструктури та характеру туристичних занять у парку та на прилеглих територіях, а також місця (позиції) парку у рекреаційно-туристичному господарстві природоохоронних територій Українських Карпат пропонується розвиток таких груп рекреаційно-туристичних продуктів у НПП «Гуцульщина» [1; 6; 12]:

а) екотуристичний продукт (на базі екоосвітніх програм) з відповідною інформаційною й освітньою інфраструктурою та мережею навчальних (дидактичних) і тематичних шляхів;

б) етнографічно-культурний продукт (на базі освітньо-навчальних програм) з відповідними навчально-експозиційними приміщеннями, демонстраційними моделями типу «традиційне полонинське господарство», тематичними парками при широкій співпраці з майстрами народних промислів та місцевими громадами;

в) кваліфікований продукт (активні піші, водні, кінні, рибальські заняття) на базі використання природних ресурсів (гірський рельєф, водний потенціал Черемоша і місцевих ставів) та досвіду традиційних занять (гуцульські коні);

г) розробка у партнерстві з природоохоронними і культурно-освітніми організаціями тематичних екологічних регіональних карпатських турів і забезпечення обслуговування організованих груп.

НПП «Гуцульщина» в організаційному плані знаходиться на етапі становлення, в т.ч. у рекреаційній сфері. Головним є формування базових елементів інфраструктури для обслуговування рекреантів власне у національному парку, що передбачає створення рекреаційних зон з відповідною інфраструктурою.

Досвід українських національних парків, і карпатських зокрема, свідчить, що слабким елементом їхньої рекреаційної діяльності є нерозробленість маркетингової стратегії з рекреації, слабе використання різних формкомунікаційних технологій з потенційними користувачами рекреаційних послуг [5]. Для НПП «Гуцульщина» важливим

є забезпечення належної промоції власних рекреаційно-туристичних пропозицій серед приїзджих на Косівщину і потенційних відвідувачів з інших регіонів України та зарубіжжя.

Пріоритетні рекреаційно-туристичні пропозиції, їхня інфраструктура та територіальне планування. Одним з найважливіших завдань парку на найближчий період є формування базової рекреаційної зони з обслуговування відвідувачів. У НПП «Гуцульщина» ця зона повинна включати такі об'єкти: візит-центр, тематичні експозиції, навчальні приміщення та допоміжну інфраструктуру (паркінг, гастрономічно-сувенірні заклади). Для локалізації рекреаційної зони парку найбільш придатною є територія біля контори Косівського ПНДВ (с. Пістинь), у якій знаходиться резиденція Святого Миколая. При відповідному візуально-архітектурному оформленні цю територію слід оформити як головну вхідну браму парку [1; 6; 12].

Ще одну зону з обслуговування рекреантів з відповідними секторами: інформаційним, експозиційним, освітнім, музеєм «Природа, господарство і традиції Гуцульщини» слід розмістити у новому адміністративному корпусі НПП (м. Косів). Наступним за значенням місцем формування інфраструктури розміщення рекреантів є зона стаціонарної рекреації біля контори Шешорського ПНДВ, де споруджено нове приміщення контори ПНДВ і будинок рекреанта, планується створення фазанарію [1; 6; 12].

Уцілому для карпатських парків характерне обслуговування відвідувачів, що орієнтовані на короткотривалий відпочинок. Відпочинковий продукт парку слід зосередити на облаштуванні рекреаційних зон відпочинку і місць стаціонарної рекреації з нічліжно-гастрономічною інфраструктурою. Щоб посилити конкурентноздатність відпочинкового продукту парку на локальному рівні необхідно доповнити ці зони екоосвітніми (екомuzeї) й освітньо-культурними (тематичні етнографічні парки) елементами. Територія парку сприятлива для трасування транскарпатського пішого туристичного шляху Е-13. Зокрема, його відтинки слід протрасувати через Сокільський хребет.

Значні перспективи у парку має водний туризм на Черемоші. У перспективі із зацікавленими організаціями є можливість організувати тут інфраструктуру для обслуговування туристів-водників (річкові станції, пункти прокату водних засобів сплаву і спорядження).

Значний потенціал у парку є для розвитку велосипедного туризму, зокрема з використанням гірських велосипедів, та популярних у національних парках бігового лещатарства. Для цього необхідно організу-

вати у співпраці із зацікавленими суб'єктами підприємницької діяльності пункти прокату велосипедів і лежат. Найбільш придатними для цих занять є території Шешорського і Косівського ПНДВ.

З маркетингової точки зору для просування пропозицій активних видів рекреаційно-туристичних занять у парку необхідно розмістити інформаційні щити зі схемою мережі трас у місцях концентрації відпочиваючих (м. Косів, с. Шешори, с. Тюдів) та належним чином ознакувати вихідні пункти маршрутів.

Одночасно адміністрація НПП у співпраці з зацікавленими організаціями повинна сформулювати перелік привабливих для інвестицій об'єктів рекреаційного і природно-відтворювального плану із залучення коштів з державного бюджету, вітчизняних і міжнародних екологічних та освітніх фондів, приватних інвесторів. Пріоритетними інвестиційними проектами НПП виступають тематичні парки «Гуцульське село» і «Маєток Святого Миколая», створення «Центру з відтворення гуцульського коня» та демонстративного полонинського господарства, будівництва об'єктів з відтворення тварин – фазанарію і форельного господарства, а також проектів зі створення рекреаційної (притулки, рекреаційні містечка) й екоосвітньої (Центру еколого-освітньої і науково-дидактичної роботи та природно-етнографічного музею) інфраструктури [1; 12].

У найближчій перспективі (10–20 років) НПП «Гуцульщина», відіграючи ключову роль у збалансованому розвитку Косівщини, повинен сприяти зміні лісосировинної спеціалізації у природокористуванні району (кінець ХХ ст.) на рекреаційно-природоохоронну.

Література

1. Брусак В.П. Перспективи і пріоритети функціонування Національного природного парку «Гуцульщина» // В.П. Брусак, Ю.В. Зінко // Матер. міжнар. н.-п. конф. «Природно-заповідні території: функціонування, моніторинг, охорона», присвяч. 30-річчю Карпатського національного природного парку. – Яремче; Івано-Франківськ: Фоліант, 2010. – С. 14–17.
2. Генсирук С.А. Рекреационное использование лесов / С.А. Генсирук, М.С. Нижник, Р.Р. Возняк. – К.: Урожай, 1987. – 246 с.
3. Забелина Н.М. Национальный парк / Н.М. Забелина. – М.: Мысль, 1987. – 172 с.
4. Засади сталого розвитку Косівщини: монографія / [Г.Д. Гуцуляк та ін.]. – Чернівці: Прут, 2005. – 208 с.

5. Зінько Ю. Маркетингові дослідження сільського туризму в Карпатському регіоні / [Ю. Зінько та ін.] // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2008. – № 124. – С. 32–40.
6. Зінько Ю.В. Концепція розвитку рекреації у національному природному парку «Гуцульщина» // Ю.В. Зінько, В.П. Брусак // Мат. ІV між нар. наук. конф. «Географія і туризм». – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 57–63.
7. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія / В.М. Клапчук / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Прикарпатський НУ ім. В. Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 508 с.
8. Лаврук В. Косівщина туристична: Картосхема М: 1:100000 / В. Лаврук. – Косів, 2003.
9. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження): Монографія / М. Лаврук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 287 с.
10. Населені пункти Косівщини: Довідник / [Упор. І. Пелипейко]. – Косів: Писаний камінь, 1995. – 230 с.
11. Проект організації території, охорони, відтворення і рекреаційного використання природних комплексів НПП «Гуцульщина» / [В.П. Брусак та ін.]. – Львів, 2008. – Том 1. Вихідні дані. Пояснювальна записка щодо обґрунтування проектних рішень. – 327 с.
12. Проект організації території, охорони, відтворення і рекреаційного використання природних комплексів НПП «Гуцульщина» / [В.П. Брусак та ін.]. – Львів, 2009. – Том 2. Основні положення проекту. – 373 с.
13. Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація. – Автореф. на здоб. наук. ступ. канд. геогр. наук за спец. 11.00.02. / Оксана Василівна Стецюк. – Львів, 2006. – 19 с.

УДК 338.486

МУЗЕЇ ЗАСТАВНІВСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТАХ

Ж.І. Бучко, А.В. Тріщук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розглянуто музеї Заставнівського району Чернівецької області як туристичні ресурси в системі маршрутів пізнавального туризму. Проаналізовані музеї району за групами та як потенційні туристичні об'єкти. Окрема увага приділена музеям історичного профілю, крає-

знавчим, етнографічним, музеям художнього профілю. Запропоновані локальні туристські маршрути з використанням музейних закладів регіону. Обґрунтовано проблеми використання музеїв у туристичній діяльності.

***Buchko Zh., Trishchuk A. Museums of Zastavna district of Chernivtsi region in tourist routes.** This work considers museums of Zastavna district of Chernivtsi region as resources within the system of cognitive tourist routes. The museums are subdivided into different categories and analyzed as potential objects of tourism, with a special focus on historical, regional, ethnographic and art-related museums. Taking into account regional museum availability, we recommend new local tourist routes. Problems of tourist using of museums are substantiated.*

Постановка проблеми. Важливе місце в розвитку туристичній індустрії належить музеям, де зберігаються пам'ятки історії, матеріальної та духовної культури місцевого населення, природничо-етнографічні, меморіальні та інші колекції. Музейні експонати чудово представляють регіон, формують позитивне ставлення до нього, приваблюють відвідувачів.

Актуальність дослідження. Заставнівський район виділяється на тлі інших найбільшою кількістю створених тут музеїв (22). Загалом у Чернівецькій області їх налічується 158, серед яких лише 9 державних [1, с. 4]. Інші – музеї на громадських засадах. Незважаючи на це, громадські музеї є цінними об'єктами, спроможними задовольнити пізнавальні потреби туристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно стану наукової розробки проблематики дослідження музейних закладів на території Чернівецької області, слід виділити попередні публікації О. Затуловської, І. Піддубного [3] та І. Пустиннікової [4], що стосуються діяльності Чернівецького краєзнавчого музею. Докладніше про музеї області та можливості їх використання в туризмі викладено в статті І. Сандуляка [5]. Тут проаналізовано не тільки державні музеї, а також ті, що створені й функціонують на громадських засадах. Найповніше музеї регіону проаналізовані в публікації Є.І. Антонюк-Гаврищук [1], матеріали якої використані і в цьому доробку. Залучення музеїв області до маршрутів етнотуризму висвітлено в статті Ж. Бучко [2]. Тут, зокрема, проведено кількісний розподіл музеїв за районами області і з'ясовано, що в Заставнівському районі загальна кількість музеїв найвища.

Формулювання цілей статті. Різноманіття музеїв Заставнівського району та багатство їх експозицій поряд зі зразками унікальної буковинської архітектури, центрами народних промислів, традиційних свят, формують неповторний туристичний імідж регіону. Тому метою нашого дослідження є обґрунтування використання музеїв Заставнівського району, як об'єктів туризму, в системі туристсько-краєзнавчих маршрутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Заставнівському районі створено і функціонує 22 музеї. Всі вони – громадські, тобто створені з ініціативи місцевих громад, найчастіше в шкільних приміщеннях. Така щільність музейних закладів дає підстави використовувати їх у планових туристичних маршрутах, про що йтиметься нижче.

За профілем музеї доцільно поділяти на групи: історичні музеї (їх 12), етнографічні (5), краєзнавчі (2), історично-етнографічні (2) та мистецький музей.

Музеї історичного профілю збирають, вивчають і експонують матеріали про розвиток суспільства, пам'ятки побуту і культури, створені народом упродовж століть. Такі музеї знаходяться у селах Баламутівка, Василів, Добринівці, Дорошівці, Кадубівці, Погорілівка, Малий Кучурів, Прилипче, Ржавинці, Товтри, Шубранець, Юрківці.

Музеї історії сіл Баламутівка та Ржавинці в окремих кімнатах шкіл зберігають різноманіття рідкісних для Подністров'я предметів побутово-етнографічного характеру. Добре представлені тут численні матеріали про прифронтові роботи селян, нищівні руйнування, завдані обстрілами воюючих армій в роки Першої та Другої світових війн.

Музей історії с. Василів розташований в одній залі сільського Будинку культури. Тут представлені археологічні матеріали, легенди про час, коли тут гордо височів білокам'яний православний (ровесник Софії Київської) храм, який слугував усипальницею знатних господарів і був знищений турецько-татарською навалою (фундаменти його та поховання тепер небезпечно виходять на поверхню).

Музеї сіл Добринівці, Малий Кучурів, Юрківці створені та збережені вчителями шкіл, використовують для вивчення краєзнавства оригінальні колекції сільськогосподарських знарядь праці, старовинний буденний та святковий одяг землеробів XIX–XX ст., а також фотографії земляків, яких забрала Друга світова війна,obeliskів, встановлених тут у пам'ять про полеглих односельчан.

Дорошівецький музей історії села. Про всі неповторні особливості села в музеї оповідають фотографії, колекція пам'яток археології

різних культур, комплекси селянського побуту і етнографії. Тут експонуються численні фотографії, документи видатного земляка – українського письменника, педагога, фотографа Івана Бажанського (1863–1933). Окремий комплекс матеріалів – оповідь про земляка, учасника визвольного руху проти румунської окупації краю Івана Дмитровича Стасюка (1896–1945).

Музей історії с. Кадубівці, що розташований у Будинку культури, зберігає фотографії та описи пам'яток природи, колекції археологічних знахідок, традиційні предмети побуту та етнографії місцевих умільців, пам'ятки української народної вишивки. Експонуються фрагменти зброї двох світових воєн, фотографії будівництва пам'ятника воїнам-односельцям та земляків, які повернулись з війни – учасників мирної відбудови господарства, а також матеріали з історії школи.

Музей історії с. Погорілівка. Музейні комплекси експозиції демонструють фрагменти інтер'єрного побутування святкових і буденних чоловічих та жіночих костюмів з ужитковими речами хліборобського побуту. Особливу насолоду дарують виставлені для огляду вироби з лози уродженця села, випускника школи, майстра прикладного мистецтва Михайла Чернописького.

Музей історії с. Прилипче розмістив експозицію в окремому будиночку по вул. Центральна, поруч зі школою та церквою. Він приваблює багатою колекцією селянського чоловічого та жіночого буденного й святкового одягу, записами спогадів старожилів і давніх пісень. Тут створено також унікальну експозицію про земляків-учасників війни, про подвиг єдиного буковинця, Героя Радянського Союзу, уродженця села Івана Федоровича Козачука (1913–1986).

Музей історії с. Товтри. У школі з 1970-х рр. діє багатий своїми надбаннями музей історії села. Він у речах і документах зберігає особливості скарбів природи, українських традицій, відтворює основні етапи розвитку села з доісторичних часів до сьогодення.

Музей історії с. Шубранець. Вишуканий дизайн експозиції музею історії села Шубранець, що знаходиться у Будинку культури поряд з бібліотекою, зберігає історію поселення з найдавніших слідів матеріальної культури людини на теренах краю, рідкісні тепер публікації про події XIX–XX ст.

Музеї етнографічного профілю ознайомлюють з народною культурою і побутом окремого краю. У Заставнівському районі такі музеї розміщені у селах: Бабин, Веренчанка, Вікно, Задубрівка, Чорний Потік та м. Заставна.

Музей етнографії с. Бабин розміщується у школі і знайомить з особливостями виготовлення тут селянського одягу, в тому числі весільного, облаштування побуту землеробів. Він зберігає документальні пам'ятки про еміграцію селянських родин на межі ХІХ–ХХ ст. до Канади, США, Європи у пошуках заробітків для придбання землі в рідному селі.

Музей с. Вікно зберігає переважно пам'ятки етнографії та документальні оповіді про хліборобські традиційні ремесла, знаряддя праці, фотографії видатних земляків.

Музей етнографії с. Задубрівка розміщений у школі, зберігає пам'ятки історії та етнографії села. Музейна колекція одягу першої половини ХХ ст. доповнена новітніми виробами народних умільців, дитячими вишивками. Окремо подано матеріали про життєвий і творчий шлях письменників початку ХХ ст.

Заставнівський етнографічний музей розгорнув експозицію у гімназії по вул. Юрія Гагаріна, 5. Він створив традиційний інтер'єр селянської малої хати, експонуючи колекції святкових і буденних жіночих і чоловічих народних костюмів різних етнографічних зон району, саморобні ужиткові речі – кужівки і маглівниці, портяниці й серветки, рушники, виготовлені сучасниками.

Музей етнографії с. Чорний Потік. Тут у музеї – типова українська селянська світлиця додає святкового урочистого настрою різнобарв'ям тканих місцевими майстрами у ХІХ–ХХ ст. доріжок, налавників, вишитих подушок, серветок, скатертин, вишуканого народного «про свята» одягу землеробів, який за важкою працею не встигли за життя зносити.

Краєзнавчі музеї збирають, зберігають, вивчають та експонують матеріали, що розповідають про природу, історію та культуру певного краю, містять і етнографічні експозиції. Особливість краєзнавчих музеїв у тому, що вони мають широкий діапазон експозицій, що є привабливим чинником для туристів, тому краєзнавчі музеї називають ще музеями комплексного профілю. Вони розташовані в с. Васлівівці та м. Заставна.

Васлівівський краєзнавчий музей гарними діорамами різних пір року розпочинає оповідь в коридорі школи з переходом в окремі кімнати, де виставлені опудала тварин, які водяться на лісистих околицях села, мокрі препарати фауни рік та озер, гербарії рослин і фотографії гордості краю – заповідного урочища г. Берда. Історична частина експозиції відтворена численними документами та моногра-

фічними комплексами предметів різних сільських ремесел, якими створювався селянський побут і виробництво необхідних продуктів.

Краєзнавчий музей м. Заставна. У місті Заставна діє районний краєзнавчий музей, вибудовуючи повну природоохоронну та історико-етнографічну канву неповторності рівнинного Придністров'я. Представлена цікава експозиція матеріалів про видатних земляків: художника Миколу Івасюка; майстра станкового малярства та графіки Євсебія Ліпецького; реставратора і скульптора Миколу Ісопенка; професора, д.ф.-м.н. Василя Шендоровського.

В Заставнівському районі є 2 історико-етнографічні музеї, що поєднують в собі особливості історичного та етнографічного профілів. Розташовані в с. Веренчанка та с. Чуньків.

Історико-етнографічний музей с. Веренчанка розміщено у Центрі дозвілля села. Тут учнями і вчителем школи Григорієм Дем'яном зібрано і досліджено колекцію народного жіночого та чоловічого одягу, предмети побуту і фотографії з минулих століть, з яких дізнаємося про особливості життя села, виготовлення й оздоблення одягу, розвиток культури українського населення. Експонуються рідкісні фотографії з життя родини педагога, письменника Дмитра Макогона (1881–1961), в сім'ї якого народилася відома українська письменниця, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка Ірина Вільде (Дарина Дмитрівна Дроб'язко, 1907–1982).

Музей історії та етнографії с. Чуньків експонує в школі багату колекцію глиняного посуду 150-річної давнини, серед якого і датовані глечики, збани, предмети побуту та традиційно для Подністров'я оздоблений селянський одяг.

Єдиний в області музей мистецького профілю – **Музей культури, мистецтва та побуту с. Митків** – знайомить нас з роботами професійних і самодіяльних митців. Тут збережено автентичну атмосферу, інтер'єри землеробського житла, експонуються в умовах сільської хати мистецькі роботи професійних та самодіяльних художників.

Проаналізовані музеї, хоча і є цінними осередками культури та традицій, не так вже й часто відвідуються туристами. Ще рідше – залучаються до планових екскурсійних маршрутів. Винятком є хіба що запропонований Є.І. Антонюк-Гавришук маршрут «Музейним кільцем Заставнівщини» [1, с. 77]. Відправною точкою є м. Чернівці – історичний музей с. Шубранець – етнографічний музей с. Задубрівка – краєзнавчий музей с. Васловівці – етнографічний музей с. Малий Кучурів – історичний музей с. Добринівці – історичний музей

с. Ржавинці – історичний музей с. Баламутівка – етнографічний музей с. Чорний Потік – мистецький музей с. Митків – етнографічний музей с. Вікно – історичний музей с. Погорілівка – краєзнавчий та етнографічний музеї м. Заставна. Загалом маршрут включає 13 музеїв, його реалізація потребує кількох днів. На жаль, заклади розміщення для туристів є лише в с. Задубрівка та м. Заставна.

Цікавий досвід в організації маршрутів Заставнівщиною має Чернівецький обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді. Фахівцями установи розроблений спортивний пішохідний шлях за маршрутом с. Погорілівка – с. Чорний Потік – с. Баламутівка – с. Ржавинці – с. Добринівці – с. Горошівці – с. Боянчук – с. Юрківці – с. Погорілівка, під час якого туристи мають змогу відвідати місцеві музеї.

Нами розроблений і пропонується одноденний екскурсійний маршрут, що може бути цікавий учнівській молоді: історичний музей с. Прилипче – етнографічний музей с. Бабин – історичний музей с. Добринівці. Села Прилипче та Бабин знаходяться в північно-західній частині Заставнівського району, тобто найбільш віддалені від Чернівців, а тому не охоплені у вище згаданих маршрутах.

В музеї історії с. Прилипче представлена багата колекція селянського чоловічого й жіночого одягу (щоденного та святкового), предмети побуту, килимки, хідники, посуд, різні старовинні образи, вишиті рушники, знаряддя праці та безліч цікавих ужиткових речей. В окремій кімнаті – експозиція на честь єдиного буковинця, Героя Радянського Союзу, уродженця села Івана Федоровича Козачука. Тут представлено 35 посвідчень, 45 грамот і дипломів, іменна бібліотека з 80-ти книг, фотографії. Є й його особисті речі: подарунки, чорнильниці і ручки, шафа тощо. В етнографічному музеї с. Бабин увагу привертають особливості виготовлення селянського щоденного та весільного одягу, побут землеробів, а також безліч документальних пам'яток про трудову еміграцію селянських родин на межі XIX–XX ст. до США, Канади й Європи. В історичному музеї с. Добринівці представлене минуле села через демонстрування предметів побуту та археологічних знахідок. Цікавою є колекція грошей (крейцерів) власника маєтку Бухенталя та матеріали про життя уродженця села письменника Івана Діброва.

Висновки. Музеї Заставнівського району є цінними культурно-інформаційними закладами. Хоча сьогодення українських музеїв є доволі складним в економічному відношенні, але високий рівень

фахової підготовки спеціалістів музейної справи дозволяє задовольнити інформаційні потреби туристів. В сучасних реаліях музеї повинні стати відкритими, багатоцільовими осередками культури, науки, освіти та виховання і важливими об'єктами пізнавального туризму.

Література

1. Антонюк-Гавришук Є. Музеї Буковини / Є. Антонюк-Гавришук. – Чернівці: Букрек, 2007. – 192 с.
2. Бучко Ж. Музейна культурна спадщина Чернівецької області в маршрутах етнотуризму / Ж. Бучко // Історія української географії та картографії. Частина 1: Збірник мат. конф. – Тернопіль, 2010. – С. 194–197.
3. Затуловська О. З історії найстарішого музею // О. Затуловська, І. Піддубний // Буковинське віче. – 1998. – 20 травня. – С. 7.
4. Пустиннікова І. Чернівці: вулиця Кобилянської та її музеї / І. Пустиннікова // Музейний простір України. <http://prostir.museum/center/ua/bulletindetail?id=23&bid=5>
5. Сандуляк І.Г. Музеї в туристичних маршрутах Чернівецької області (II пол. XX століття) / І.Г. Сандуляк, Б.М. Боднарюк // Вісник наукових досліджень. Серія: Туризм. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Галицького інституту імені В'ячеслава Чорновола, 2006. – Вип. 1. – С. 93–99.

УДК 7.071.5:94(477.8)+94(438)

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА МОНУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ПОКУТТЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ НОСТАЛЬГІЧНОГО ТУРИЗМУ В КРАЇ

В.С. Великочий

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті робиться спроба аналізу суспільного значення, місця й ролі окремих пам'яток монументального мистецтва Покуття, які належать до українсько-польського культурно-історичного спадку, їх сприйняття місцевим населенням крізь призму етнонаціонального розвитку й приналежності. Розглядається потенціал використання монументалістики Галичини в розвитку екскурсійної справи, туризму загалом.

Ключові слова: *пограниччя, культурно-історична спадщина, монументалістика, ностальгійний туризм, краєзнавчі дослідження, регіональна історія.*

In article is given a shot to do the analyze of community sense, place

and role of separate sights of monumental art of Pokuttya region, which belongs to the poland and ukraine cultural and historical inheritance, and also the perception of these sights by a local population through the prism of ethnic and national development and belonging. Potential of the use of Galicia's monuments is examined in development of excursion business, tourism on the whole.

Keywords: *borderlands, cultural and historical inheritance, monumets, nostalgic tourism, regional researches, regional history.*

Покуття щонайменше вісім століть є територією спільного існування та розвитку українського й польського етносів. Це настільки тривалий період, що він є більшим, ніж існування окремих націй і держав сучасного світу. Більше того, це сьогодні регіон, який служить містком до розвитку українсько-польських стосунків, містком України до єдиного Європейського співтовариства. Вважаємо, що цей регіон має стати і містком до налагодження тісних і плідних українсько-польських стосунків, в яких немає місця невивченим і незалагодженим питанням співіснування. Власне, стаття і присвячена саме тим моментам, що демонструють ефективність і конструктивізм українсько-польського співробітництва, співіснування та спільного європейського цивілізаційного поступу.

Покуття сьогодні є складовою частиною Івано-Франківщини, що розташована на заході України, в передгір'ї Карпат, займає територію у 13,9 тис. км² з населенням близько одного мільйона чотирьохсот тисяч мешканців. На території області поряд з українцями проживає ще близько 40 різних націй і народностей, в тому числі й поляків. Лише в самому обласному центрі створено і функціонує три польських культурних і культурно-освітніх товариства.

Щороку на Івано-Франківщині зростає інтерес до польської мови, історії, культури. Так, у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, в Інституті філології, вже понад п'ятнадцять років здійснюється підготовка фахівців з польської мови і літератури. З 2003 р. польська мова, як обов'язкова іноземна, викладається в Інституті туризму Прикарпатського національного університету. Під час відзначення на офіційному державному рівні року Республіки Польщі в Україні (2004 р.) в Прикарпатському університеті відповідно до плану заходів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, за участю офіційних державних осіб з польського боку було відкрито науково-дослідний і освітній Центр полоністики.

З року в рік зростає чисельність польських туристів на Прикарпаття. Їх, на нашу думку, притягують до себе не лише природна незайманість і первинність українських Карпат, можливість прекрасно відпочити під час сплаву на плотах і каяках по унікальних каньйонах р. Дністер, а й так званий ностальгічний туризм, повернення до домівок своїх предків, до тих вулиць і скверів, якими ходили їхні діди і прадіди, до того могутнього дуба, який був посаджений руками прадіда, до могил тих, хто віддав своє життя за наше право жити сьогодні.

В цьому контексті історико-культурна спадщина українсько-польських стосунків на Прикарпатті є не лише надзвичайно ваговою, але й обширною. Її опис загалом зайняв би не менше тексту, як кілька фоліантів докторських дисертацій. Тому дозволимо собі зосередити увагу лише на окремих аспектах цієї спадщини в ракурсі їх практичного використання при формуванні якісного туристичного продукту.

В кожному з адміністративних районів Івано-Франківської області, що входять до Покуття (Городенківському, Коломийському, Снятинському і Тлумацькому), збереглося чимало пам'ятників чи пам'ятних знаків, пов'язаних з польською історією й культурою. Кожна з цих адміністративних одиниць вимагає окремого дослідження з означеної точки зору. Спробуємо продемонструвати багатство історико-культурних пам'яток на прикладі одного з районів – Городенківського.

Найпомітнішими і найвагомішими залишками історико-культурної спадщини українсько-польських стосунків на Городенківщині, які дозволять вивчати питання соціально-економічного розвитку Покутського краю, є залишки замків і замкових фортець. У радянській історичній науці побутувала теорія про те, що середньовічні замки слугували оплотом закріпачення, посилення феодального гніту, ополчення і окатоличення місцевого українського населення, що в повній мірі відповідало теорії класового підходу до вивчення історичного процесу. При цьому свідомо замовчувалася проблема культурологічного і цивілізаційного значення таких споруд, які ставали центрами освіти і просвітництва, осередками захисту місцевого, в тому числі й українського населення від завойовницьких набігів турків і татар.

Одним з таких укріплень був Городенківський замок. За скупими даними, залишеними нам попередніми дослідниками та краєзнавцями, відомо, що замок у Городенці спорудив на початку XVII ст. шляхтич Кшиштоф Стржельський [7], коли тоді ще село Городенка виконувало функцію ринку і разом з тим мало статус прикордонного поселення. Ця фортифікаційна споруда знаходилася в північній частині перед міс-

тя на високому правому березі р. Ямгорів. З заходу, півночі і північного сходу замок добре захищався обривистими берегами. Більш доступним він був з півдня і південного сходу.

Сьогодні важко судити, як виглядав замок, швидше всього він мав форму неправильного трикутника, який замикався на південному сході чотири- чи п'ятикутною замковою вежею з відповідним конусним дахом. З історії замку майже нічого невідомо, окрім того, що в середині XVII ст. він був зруйнований і більше не відновлювався. Відомий український історик, проф. В. Грабовецький стверджує, що руйнування замку відбувалося під час Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. Вчений пише: «...замок у Городенці здобували міщани Заболотова і селяни Туликова, Олешкова, Любковець, Килюхів, Чернятина і Вікна під проводом свого керівника Михайла Кравця і хорунжого Семена Кушніра. Вони в «період міжкоролів'я» і за звичаєм і протекторатом козаків наслідували Хмельниччину, при активній підтримці місцевих селян здобували замок Стржельського в Городенці, забрали частину майна, а решту спалили» [1]. З 1668 р. м. Городенці було надано магдебурзьке право, воно, таким чином, вийшло з-під контролю феодала, втратило статус прикордонного і потреба у відновленні замку фактично відпала. Сьогодні на руїнах колишнього замку стоїть християнський храм і пам'ятний знак про цю споруду.

Ще однією пам'яткою фортифікаційного мистецтва XVII ст. на Городенківщині є замок в с. Раковець, над р. Дністер. Про цей замок, на відміну від Городенківського, збереглося набагато більше письмових свідчень, документальних матеріалів. Найвичерпніше історію замку в с. Раковець подає краєзнавець О. Чоловський, який працював наприкінці XIX ст. Автор зазначав: «Замок, колись фортеця, в руїнах, рештки яких добре видно, лежить у південній стороні села над скелястим берегом р. Дністер коло підніжжя гори, яка домінує над ним і цим послаблювала його оборону». Продовжуючи опис, польський історик вказував, що «замок раковецький був збудований в середині XVII ст. Будову розпочав одразу після козацької війни Домінік Войцех Беневський, підчаший галицький, який за короткий час довів його до завершення» [6]. При цьому важливо, на нашу думку підкреслити, що саму фортецю було збудовано на особисті кошти В. Беневського не як осередок боротьби за ополячення краю, а саме як оборонну споруду, твердиню, яка повинна була захищати Покуття і Подністров'я від турецьких набігів. Одразу ж після спорудження у 1657 р. замок

витримав першу облогу, коли козацький полковник Антон просувався вздовж Дністра на допомогу трансільванському князю Юрію II Ракочію (1615–1660). Цей семигородський владика був учасником антипольської за своїм характером потрійної коаліції у складі України, Швеції та Семигороддя, напав на польську територію і невеликий час захопив її східні терени включно з м. Краковом.

Невдовзі Раковецький замок став оплотом боротьби проти турецького поневолення. 1667 р. він витримав татарську облогу, однак, вже 1672 р. був здобутий турками. Після чергового взяття фортеці турецькими військами у 1676 р. вона була сильно зруйнована. Однак географічне розташування і оборонна важливість твердині змушувала знову відбудувати її. У 1685–1691 рр., під час Волоських походів польського короля Яна III Собеського (1624–1696), Раковецький замок став важливою тиловою базою. Він продовжив своє функціональне існування аж до заворушень Барської конфедерації, під час яких був спалений і вже не відновлювався. У середині XIX ст. на території замку було розташовано невелику фабрику з виробництва поташу, яка через кілька років припинила своє існування. Місцеве населення згодом почало використовувати камінь з фортечних мурів для приватного будівництва, що й стало причиною його остаточного занепаду.

Від пам'ятки до теперішнього часу збереглася башта в східному її куті і залишки стін із західного і північного боків. Це історичне місце чекає свого повернення із небуття і має посісти гідне місце в справі розвою українсько-польських добросусідських стосунків.

Пам'яткою фортифікаційного мистецтва середньовіччя є й Чернелицький замок, теж розташований на Городеківщині, нижче Раковецького за течією Дністра. Його засновано, як припускають дослідники, на початку XVII ст., але завершено після Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького Брацлавським воєводою Михайлом Георгієм Чарторийським. Свідченням цьому є родовий герб Чарторийських на стінах фортеці та інструкція шляхти з Галицького сеймику 1659 р., яка рекомендувала польському королеві компенсувати шляхтичу кошти, витрачені на добудову. Двічі (1672, 1676), під час польсько-турецьких воєн, замок знищувався нападниками, але знову відбудовувався. Під час волоських походів вже згаданого польського короля Яна III Собеського Чернелицький замок був місцем зберігання провіанту, озброєння, фуражу, будівельних матеріалів для військових потреб. Сам монарх кілька разів замешкував у ньому. Невпинний час і людська діяльність призвели до руйнації замку. Його залиш-

ки сьогодні вимагають консервації з метою подальшого зберігання і використання.

Лише на прикладах цих трьох середньовічних споруд можна уявити, наскільки багатими є пам'ятки українсько-польських взаємин середньовіччя на Прикарпатті. Їх відновлення і використання з господарською, культурологічною та науковою метою повинно надати нового імпульсу в створенні якісного туристичного продукту, привабливого і економічно вигідного для краю. Важливою в цьому плані, на нашу думку, могла б стати і українсько-польська співпраця.

Далеко невичерпний опис історико-культурної спадщини українсько-польських стосунків на Городенківщині, запропонований нами, був би абсолютно некоректним, якби ми не висвітлили ще хоча б одну, без перебільшення визначну пам'ятку цього регіону, – костел Непорочного Зачаття Діви Марії у Городенці. Ця культова споруда, як засвідчує фундаційний акт від 4 вересня 1754 р., була започаткована 1743 р. тодішнім власником краю Миколою Потоцьким, Канівським старостою, якому належали також поселення Потік, Бучач, Гологори [2]. Сама постать М. Потоцького є вельми цікавою. «Українська загальна енциклопедія» 1926 р. стверджувала, що рід Потоцьких є польським. І походить з Краківщини. Натомість, українська вчена Н. Яковенко у своїй науковій розвідці доводить, що цей рід походить з ополяченої української шляхти. Вона вказує, що завдяки сумі у 12 тис. зол., позичених польському королю під заставу Літинського староства (сьогодні – більша частина Літинського району Вінницької області, тодішня Брацлавщина), Потоцькі «щільно утвердилися на уряді Брацлавських воєвод, котрий належав різним представникам цієї родини від часу смерті останнього Брацлавського воєводи – князя Януша Збарзького (1607 р.) до Хмельниччини» [5].

Інші українські дослідники й мистецтвознавці також називають М. Потоцького (1712–1782) не інакше, як «українським магнатом». Щорічний прибуток графа складав близько 1 млн зол. і значну його частину він вкладав у будівництво храмів, запрошуючи кращих майстрів з Європи, у розвиток освіти, духовності, культури краю і всієї України. Тому вважаємо, що такі володарі, як М. Потоцький, були найкращим прикладом українсько-польської співпраці, належать і українській, і польській історії, єднають обидва народи.

Однак, повернімося до костелу Непорочного Зачаття Діви Марії. І М. Потоцький, і архітектори вдало обрали саме місце розташування культової споруди, яка знаходиться на перехресті чотирьох шляхів,

що сходяться в центрі міста. Тому костел видно з кожного куточка Городенки. Споруда є витвором рук і таланту відомого італійського арх. Бернарда Імеретина (Меретіні, Мердерера (кін. XVII – 1758 р.), який пізніше звів Собор Святого Юра у Львові (1748–1764), ратушу в м. Бучачі тощо. Над костелом арх. Меретин працював спільно з німецьким скульптором Йоганом Пінзелем, який був виразником своєрідного напрямку експресивної динаміки. Суть цього напрямку полягала в тому, що, зводячи масивні статуї, автору вдавалося досягти легкості і граційності. Складається враження, що фігури нібито зависають у повітрі в плавних спіралеподібних рухах менуету. Цей напрямок в архітектурному мистецтві ніби синтезує в собі пишне бароко і легкий та витончений стиль рококо. За зовнішніми ознаками костел є прикладом кращих традицій італійського бароко і однією з найкрасивіших споруд такого типу в Україні загалом.

Перед костелом розміщена струнка коринфська колона, увінчана кам'яною скульптурою Божої Матері. Існує багато легенд, пов'язаних із зовнішнім виглядом образу. Одна з них говорить про те, що скульптура була скопійована з коханої жінки М. Потоцького, яка не поділяла його почуттів. Інша стверджує, що будівництво костелів такого типу шляхтич здійснював на виконання молитовного покарання церкви щодо нього перед пам'яттю його дружини, образ якої, як збірний жіночий, був уособлений у скульптурі Божої Матері.

Свої функціональні функції костел виконував до завершення Другої світової війни, підчас якої зазнав значних пошкоджень і нищень. В радянський період в ньому в різні роки через запровадження ідеології войовничого атеїзму розміщали гуртожиток одного з училищ, навіть цехи і склади швейної фабрики. У середині 1980-х рр. партійно-державні вандали навіть зрізали на костелі хрести. Після проголошення незалежності України розпочалися відновлювальні і реставраційні роботи в храмі. Однак здійснити їх у повному об'ємі надзвичайно складно. Частина фресок безслідно втрачена, окремі їх фрагменти можна побачити у музеї Олеського замку на Львівщині. Ані місцевих, ані державних коштів на сьогодні явно не вистачає. З історичної, культурологічної, мистецької точки зору втрата такого шедеву не може бути виправдана. Одним з можливих варіантів збереження спільної пам'ятки українсько-польської культури могло б стати об'єднання зусиль з українського і польського боку, причому не лише на рівні державних інституцій.

Без перебільшення, перлиною історико-культурної спадщини

українсько-польських взаємин на Прикарпатті є сам обласний центр – м. Івано-Франківськ, засноване як Станиславів 1662 р. До сьогоднішнього дня точаться історичні суперечки щодо засновника міста – Станіслава Ревери Потоцького чи його сина Енджея. Писемні документи, які збереглися у невеликій кількості, дають підстави для різноманітних тверджень з цього приводу. Але зрозумілим є одне – на середину XVII ст. у межиріччі двох Бистриць – Солотвинської і Надвірнянської, на території колишнього с. Заболоття родиною магнатів Потоцьких було засновано місто з міцними фортечними мурами – Станиславів. Вже після 15 років свого існування Станиславівська фортеця витримала турецьку навалу 1672 р. Тоді було спалено передмістя, а згодом і знищено відомий Галич. З відома Е. Потоцького і за його згодою 1673 р. у місті поселилися вірмени, які згодом склали поряд з євреями чи не найбільші общини.

У другій половині XVII ст. мешканці міста найбільше потерпали від набігів турків і татар, а на початку століття наступного вони були втягнуті у жорстокі магнатські міжусобиці – криваву війну між прихильниками польського короля Августа II Міцного, якого підтримував московський цар Петро I, та прихильниками іншого польського монарха Станіслава Ліщинського, союзника шведського короля Карла XII. Власник міста Станиславова Юзеф Потоцький виступив на стороні останнього і прирік свої володіння на вторгнення московських військ у 1709 і 1712 рр. Тоді міська фортеця була взята штурмом, спалена і пограбована.

Цікавим є той факт, що родина Потоцьких виявилася без посередньо втягнутою не лише у події Північної війни 1700–1722 рр. між Швецією і Московією, а й виступила прихильником незалежності гетьманської України від майбутнього російського царату. Зокрема, за свідченням відомого краєзнавця В. Полека, капелан Юзефа Потоцького Томаш Зеленський, виконував різні секретні доручення Карла XII, від імені якого і вів переговори з гетьманом Іваном Мазепою. А вже після поразки шведсько-українсько-польських військ під Полтавою у 1709 р. Ю. Потоцький разом зі шведським королем та українським гетьманом опинився в місті Бендерах. Томаш Зеленський став домашнім учителем двох синів майбутнього українського гетьмана у вигнанні Пилипа Орлика. Та вже 1713 р. Ю. Потоцький помирився з польським королем Августом II Міцним, повернувся разом з родиною до Станиславова і зайнявся відбудовою міста [4].

Не зупиняючись достеменно на історії міста, зазначимо, що після

Другої світової війни воно стало обласним центром і носило свою первісну назву аж до 1962 р. У рік 300-річчя його заснування влада прийняла рішення перейменувати місто на честь великого українського письменника і поета, філософа, політичного, громадського і культурного діяча І. Франка, значна частина життя якого була пов'язана з Станиславом.

На сьогодні в центральній частині м. Івано-Франківська збереглися матеріальні залишки середньовічної історії – окремі фрагменти фортечних murів і валів. Вони є свідками і провісниками сивої давнини, найулюбленишим місцем відпочинку мешканців міста.

Одна з вулиць сучасного Івано-Франківська – вул. Івана Мазепи зберігає ще одну пам'ятку історико-культурної спадщини українсько-польської співпраці і дружби – будинок № 66, який колись належав братам Дашинським, Феліксу та Ігнацію. Останній свого часу був активним суспільно-політичним діячем, одним з керівників галицько-польської соціал-демократичної партії. У братів часто зупинявся Іван Франко, де вони обговорювали різноманітні політичні, культурологічні, мистецькі проблеми, нові твори, статті до тодішніх часописів. В цьому будинку Іван Франко часто зустрічався зі своїм чи не останнім справжнім великим коханням – Йозефою Дзвонковською.

Ще однією прикрасою міста Франкового і одночасно символом польсько-української дружби є площа, названа на честь польського генія Адама Міцкевича, яку увінчує пам'ятник знаменитому поету. Цікавою є історія його встановлення та існування. Як встановив уже згаданий краєзнавець В. Полек, початково мешканці Кракова на відзначення 100-ліття від дня народження поета замовили відомому скульптору Т. Блотницькому (1858–1928) пам'ятник А. Міцкевичу з метою його встановлення у своєму місті. Однак австрійська влада заборонила краків'янам спорудити його у себе, а дозволила це зробити у м. Станиславові. Цим самим вона сподівалася посилити міжнародні протиріччя і ворожнечу між двома народами, але не досягла своєї мети, бо культура може тільки зближувати цивілізовані народи, а не розділяти їх. Пам'ятник було встановлено 1898 р., а одночасно з ним, і це прозвучало як відповідь австрійській владі, пам'ятники поету спорудили ще в містах Коломиї та Рогатині. Початково станиславівський варіант монументу був виконаний з білого карарського мармуру, який зазнав серйозних пошкоджень в роки Першої світової війни. Тому вже 1930 р. постать поета була відлита з бронзи і встановлена на сучасному постаменті [4].

Обсяг наукової статті як і невичерпність самої проблематики дослідження не дозволяють повністю розкрити ту величезну за об'ємом і значенням історико-культурну спадщину українсько-польських стосунків на Івано-Франківщині. Лише далеко не повний їх перелік, опублікований за сприяння Івано-Франківських регіональних органів виконавчої влади та самоврядування складає понад 350 сторінок [3]. На часі – не лише організація їх зберігання, а й пропагування через розробку спеціальних туристичних маршрутів, як складової частини якісного туристичного продукту на Прикарпатті.

Література

1. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648 – 1654 рр. / В. Грабовецький. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 96.
2. Никифорок В. Старожитності Городенківщини (у фактах, легендах, домислах) / В. Никифору, Р. Смеречанський. – Снятин: Видавничо-редакційний відділ “Над Прутом”, 1995. – С. 69.
3. Пам'ятки історії Івано-Франківської області // Вісник Івано-Франківської обласної ради. – Івано-Франківськ: Б\м, 2005:
Частина перша. – 173 с.
Частина друга. – 181 с.
4. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний пугівник / В. Полек. – Льв.: Світло і тінь, 1994. – С. 9, 62.
5. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI ст. до середини XVII ст. (Волинь і центральна Україна) / Н. Яковенко. – К., 1993. – С. 216.
6. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czolowski // Teka konserwatorska. – Lwow, 1892. – S. 157.
7. Prochaska A. Fragmenty historyczne: VII. Zamki kresowe I kresowa szlachta / A. Prochaska // Przewodnik naukowy i literacki. – Rocznik XLVI. – 1918. – T. XLIV. – S. 1073.

УДК 379.85:94(477.83/.86)

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.: ДО ІСТОРІЇ ПРОБЛЕМИ

В.С. Великочий, Т.З. Маланюк, В.П. Передерко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті з точки зору історичного аналізу, на основі новітньої методологічної бази регіональної історії розглядається проблема розвитку туризму і подорожувань в Галичині кінця XIX – початку XX ст., висвітлюється місце і роль тогочасних суспільно-політичних діячів у розвитку туристичного краєзнавства, виокремлюються

основні види розвитку туризму в краї, акцентується увага на їх промоціях зі сторони національно зорієнтованих громадсько-політичних організацій краю.

Ключові слова: *туризм, подорожування, види туристичної діяльності, піший туризм, галицьке краєзнавство, національна самосвідомість, професійна компетенція.*

In the article is examined, on the basis of the newest methodological base of regional history, the problem of development of tourism and trips in Galicia end XIX – to the beginings of XX, a place and role of that time social and political figures shows in development of tourist study of a particular region, the basic types of development of tourism are selected in an edge, attention is accented on their promotion outside the nationally orientated civil and political organizations of edge.

Keywords: *tourism, trip, types of tourist activity, pedestrian tourism, the study of a particular region in Galicia, national consciousness, professional jurisdiction.*

XIX ст. стало визначальним для європейських народів не лише в плані набуття ними статусу незалежних суб'єктів міжнародної діяльності, а й таким, в якому з'являються нові галузі, сфери і напрямки діяльності, стимульовані до життя безумовно технологічними новинками й досягненнями. Таким же неологізмом XIX ст. стає й туризм – здатність і потреба подорожування з метою пізнання, освіти, відпочинку за межі місця проживання.

Приналежність в той час Галичини, Буковини і Закарпаття до Австрійської (до 1867 р.), а згодом – і до Австро-Угорської імперії витворила специфічні умови для розвитку туризму в краї. Це, насамперед, стосується того, що периферійність розташування цих територій, їх соціально-економічна відсталість гальмували розвиток туристичної інфраструктури, різних сфер галузі туризму в цьому регіоні. Притік інвестицій, розбудова мережі закладів розміщення і харчування майже повністю залежали від приватної ініціативи, а малообізнаність населення краю з можливостями отримання доходів від туризму утруднювала його розвиток, стояла перешкодою для його поширення.

З другого боку, туристи із Західної Європи фактично безперешкодно відвідували західноукраїнські землі, мали можливість користуватися вже напрацьованими базовими інфраструктурними комплексами в галузі курортно-бальнеологічної, відпочинкової, етноісторичної діяльності. Перші довідники і путівники по Галичині

з'являються в німецькомовному варіанті, а для покращення транспортного сполучення в Карпатах здійснюються роботи з приводу прокладання тунелів, залізничних колій, автодоріг, мостів, які збереглися, в тому числі й у робочому стані, й до сьогодні.

Історія зберегла чимало імен відомих вітчизняних мандрівників, які присвятили своє життя дослідженню рідного краю, вивченню природи, звичаїв та традицій рідного народу. Проте організованого характеру вони набувають тільки на початку XIX ст.

Діячі «Руської трійці» належали до першопрохідців вивчення народознавства західноукраїнського краю. Вони не просто продовжили й розвинули попередні починання, а підняли справу вивчення народної культури на якісно вищий рівень, дали сильний імпульс для розгортання цієї роботи. Завдяки ініціативі й організаторським зусиллям гуртка небувалого розвитку набрала збиральницька робота, до якої була залучена велика, як на свій час, кількість осіб і якою була охоплена майже вся територія західноукраїнського регіону. Після спорадичних попередніх зацікавлень народною культурою цього краю «Руська трійця» вперше розпочала цілеспрямовану роботу щодо його вивчення, увела в цю сферу і практику спеціальних народознавчих мандрівок [6, с. 329]. Їхні мандрівки мали не тільки пізнавальну, але й освітньо-виховну мету. Титанічна етнографічно-фольклористична діяльність галицьких будителів національного відродження послужила поштовхом і зразком для наступних поколінь краєзнавців, ініціаторів й аматорів туристського руху [11, с. 42].

Одне з чільних місць у краєзнавчій діяльності, сформуванню перших туристично-пізнавальних мандрівок належить відомому вченому О. Партицькому. Він здійснював національно-патріотичне виховання юного покоління на прикладах історії рідного народу. У 1865 р. О. Партицький здійснив краєзнавчу подорож по Галичині, збирав етнографічний матеріал про мову, звичаї, повір'я, історію краю. Такі краєзнавчо-етнографічні мандрівки продовжувалися і в майбутньому. На основі зібраних матеріалів учений публікує серію нарисів під загальною назвою «Гори наші» [16, с. 186].

Національно-культурне відродження 1860-х рр. у Галичині характеризувалося консолідацією молоді навколо українсько-руської національної ідеї. Це насамперед викликало в неї бажання організувати мандрівки Галичиною з метою вивчення історії, мови, побуту народу. Збереглися матеріали про мандрівки студентської молоді, які були надруковані в газетах 1880-х рр. [30, с. 38].

Особливе місце в історії українського туризму посідає видатний письменник І. Франко. Здійснюючи ще в ранньому дитинстві, а пізніше учнем Дрогобицької гімназії та студентом Львівського університету мандрівки Прикарпаттям і в Карпати, І. Франко усвідомив велике науково-пізнавальне й патріотично-виховне значення подорожей [33, с. 21].

Свою першу далеку мандрівку І. Франко здійснив ще у 1874 р., коли був учнем Дрогобицької гімназії. Пізніше про це Великий Каменяр писав: «Ця маленька мандрівка дала мені пізнати трохи більше світу й людей, ніж я знав досі» [32, с. 118].

У студентські роки І. Франко також багато мандрував. Організував подорожі, походи, мандрівки та екскурсії. Активна участь у «Мандрівному комітеті», що діяв при «Академічній бесіді», спонукала його до думки про те, що краєзнавчий матеріал набуде більшої ваги в разі його систематизації та аналізу. З цією метою 1893 р. він організував «Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя й світогляду народу», а згодом – «Кружок для устроювання мандрівок по нашій краю» [8, с. 31].

Обгрунтовуючи причини і необхідність таких мандрівок, І. Франко пише, що сучасна українська студентська та гімнастична молодь повинна наслідувати справу будителів народних душ українців Галичини – діячів «Руської трійці», які побували в усіх закутках нашого краю, збирали фольклор, вивчали народ, його минувшину, несли струмінь просвіти. Отже, на думку вченого, ці подорожі мають бути пізнавальними і для мандрівників, які повинні нести знання мешканцям краю [10, с. 22].

Відзначаючи навчально-виховну функцію мандрівництва, І. Франко привертая увагу до політики таких розвинутих країн, як Німеччина, Данія, Швеція, в яких подорожування рідним краєм було одним з важливих предметів шкільного навчання [11, с. 49].

Вивчення краєзнавства в школі на думку І. Франка, дає «змогу... знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму» [32, с. 116].

Усвідомлюючи унікальне значення туристсько-краєзнавчої роботи для виховання учнів, українські школи та гімназії впроваджували її в позакласний навчально-виховний процес, проводили прогулянки, мандрівки та екскурсії рідним краєм [11, с. 87].

Про велике пізнавальне значення краєзнавства у вихованні молоді

вказував М. Гавдяк. Зокрема, він писав: «Пізнання природи, вглиблення в тайни її життя мусить довести, особливо молодих, до глибоких перемін у її чуттєвому наставленні до природи. Вони навчатися цінити скарби природи своєї Батьківщини, що більше, навчатися також любити і дорожити ними, як найбільшим народнім добром. Ідеї краєзнавства мусять остаточно спрямувати нас на шлях зберігання рідної природи, що є й одним із головних чинників освіти молоді» [3, с. 7].

Велику увагу краєзнавчій діяльності надавала відомий педагог С.Ф. Русова, яка вважала, що ця робота допомагає краще пізнати рідний край, вивчити його багатства, зрозуміти красу природи, бо людина зберігає любов до своєї малої батьківщини з дитинства на все життя. Вивчаючи рідний край, діти вчаться любити свою вітчизну. Краєзнавча робота, на думку С. Русової, розкриває широкі можливості для виховання в дітей та молоді національних почуттів, а також виступає ефективним засобом всебічного розвитку особистості, сприяє зв'язку теоретичних знань з навколишньою дійсністю. Саме краєзнавча діяльність дає змогу вивчати навколишнє середовище з позиції цілісної картини світу, бачити «сучасне життя не як щось одірване, випадкове, а як частину чогось великого, суцільного, що має зв'язок із майбутнім» [14, с. 58–59].

Пізнання свого краю має відбуватися, за твердженням С. Русової, через навчання дітей «живого краєзнавства». Основу такої роботи педагог вбачала в рідній історії, географії, природознавстві, мові, літературі, мистецтві, фольклорі [5, с. 95].

Відомий педагог відзначала, що вивчення гуманітарних дисциплін «географії, історії, природознавства треба розпочинати з того оточення, в якому живуть учні; на дослідах батьківщини вони пізнають її геологічний склад, гори, долини, річки, стави, небо й сонце та місяць і зорі, повітря, підсоння, звірів та рослини» [21, с. 25]. Тобто головним у вивченні географії С. Русова вбачає знання свого краю, усвідомлення того, що кожна місцина, кожна територія є своєюрідною, і цим цікавою та привабливою [7, с. 7].

Географічне краєзнавство С. Русова розглядала як засіб формування в учнів рис патріотизму і національної свідомості. Із цього приводу вона писала: «Мусимо виховувати дітей в повній національній свідомості, відданості до свого народу, бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином усесвіту» [22, с. 166].

Для посилення виховного впливу шкільних дисциплін, для збере-

ження здоров'я дітей, ознайомлення їх із найближчим соціальним середовищем, рідним краєм галицькі науковці та громадські діячі, зокрема І. Петрова, І. Петрів, І. Ющишин, І. Крип'якевич, популяризували та розвивали ідею використання у навчальному процесі народної школи такої форми, як «прогульки» (походи, екскурсії), які на той час широко використовувалися в багатьох західноєвропейських школах, зокрема у Відні [5, с. 93].

Кожна шкільна прогулянка/подорож вважав І. Ющишин, мусить мати, безумовно, якесь виховне значення чи завдання. Вони найчастіше є спортивно-відпочинковими або наукові-географічними, історичними, природничими, суспільно-побутовими чи принагідними (відвідини вистав, ювілеїв, шкільних свят і т. д). Оглядаючи все, слухаючи та майже доторкаючись усього власними руками, пізнає дитина природне та людське середовище з безпосереднього досвіду. Тому такі мандрівки мають велике значення в усіх процесах виховання і навчання [34, с. 71].

І. Ющишин наголошував на тому, що вивчення свого рідного краю має велике навчально-виховне значення загалом, а головно – для дітей. Він писав: «Через основне вивчення вужчої батьківщини, рідного краю, повинна дитина спертись на чинній любові до того ж рідного краю. Зрозуміти й відчутти свій народ, його духовний, політичний і господарсько-економічний зв'язок із ближчими й дальніми країнами й народами – то з цілим світом. Дитина навчиться і зрозуміє легко, що її батьківщина чи рідний край, займає свою вироблену позицію в системі людського життя цілого світу й, навпаки, що взаємні впливи й переміни на земному глобі (кулі), в людському суспільстві не можуть минути й її країни, її народу та її рідного чи особистого життя» [34, с. 72–73].

Такої ж думки притримувався й І. Крип'якевич. Він, зокрема, наголошував на тому, що «першим завданням нашої туристики повинно бути поширення прогульок на всі частини нашої землі, щоби ні один повіт, місто і село, ні одна гора, скала, ріка, ліс, долина, чимнебудь замітна, не лишилася без нашої уваги... мандрівництво може осягнути свою національну ціль тільки тоді, коли дійсно допомагає до пізнання рідної країни» [9, с. 1].

Значна увага приділялася ініціаторами й аматорами туристичного руху методиці підготовки і проведення подорожувань. Зокрема, на думку І. Ющишина, підготовка до «прогульки» залежить від її виду та виховного завдання, а її організатор мав би, якщо це можливо,

обговорити з дітьми наперед її теоретичне завдання [34, с. 72–73; 35, с. 13–25].

І. Петрів, детально описуючи процес підготовки до мандрівки, наголошував на ролі чіткого плану її здійснення і на вимозі його дотримання, що мало дисциплінувати колектив, дозволяло б чітко окреслити спільну мету і способи досягнення пізнавальних завдань [17, с. 47]. Вона наголошувала на важливості виховної й пізнавальної ролі мандрівок через призму отримання історичних знань. Вона наголошувала, що регіоналізм у навчанні історії «полягає саме на тому, щоби в першу чергу пізнати історію свого рідного міста, а опісля сягати треба по щораз ширші круги – найближчі околиці, землі – державу» [18, с. 110–111].

П. Франко відзначав особливе значення мандрівок для шкільної молоді під час канікулярного періоду. На його думку, окрім виховного та навчального значення вони також формують вміння виносливості, стійкості, наполегливості, потяг до здорового способу життя, а сформовані в такому ідеологічно–пізнавальному дусі особистості притримуватимуться такого стилю поведінки впродовж всього свого життя [18, с. 110–111].

Великого значення подорожуванню, краєзнавчим прогулянкам приділяв Ярослав Пастернак. На думку видатного вченого-археолога, в таких мандрівках «міститься й заклик пізнавати також минувшину краю, його історичну традицію та все те, що продовж давніх століть складалося на повний образ життя в ньому, в усіх його проявах» [15, с. 11]. Однак такі краєзнавчі прогулянки, наголошував учений, в яких маємо пізнати давню минувшину, повинні бути добре підготовлені.

Туристсько-краєзнавча діяльність ефективно впроваджувалась на початку ХХ ст. у молодіжних товариствах Галичини «Січ», «Пласт» та ін. Упродовж усього часу своєї діяльності молодіжне товариство «Січ» сприяло вихованню української молоді в дусі любові до України і готувало її до національно-визвольної боротьби за свободу українського народу, що особливо проявилось в період визвольних змагань 1914–1920 рр. [1, с. 45].

Загалом важко переоцінити значення товариства «Пласт» у впровадженні туристсько-краєзнавчої діяльності серед населення краю на початку і в першій половині ХХ ст.

Значна частина виховної роботи з пластунами проводилася в мандрівних і стаціонарних таборах. Зокрема, в програму таборового виховання входило «мандрівництво й табірництво», яке повинно

сприяти підготовці «теоретично і практично» молодого покоління «в поодиноких ділянках таборового вишколу» [24]. Ставлячи за мету розвивати розумові і фізичні здібності [25], А. Річинський активно пропагував пішохідні прогулянки в Карпати, базові курси альпінізму, можливості долати власноруч створені труднощі підйому в гори і радість від перемоги над собою, насолоду від підкорення найвищої вершини Українських Карпат – Говерли [19, с. 264; 20, с. 294].

Дослідник «Пласту» Б. Савчук відзначав, що «мандрівництво стало головною основою для таборування, яке становило цілісну систему з власною ідеологією та методикою, що мала забезпечити не лише формування, а й перевірку всіх необхідних для пластуна моральних, фахових і фізичних якостей, а також рис характеру. Для цього використовувався широкий арсенал форм та засобів: внутрішня таборова служба та обрядовість, ігри, гутірки, ватри, різного роду урочистості тощо» [24, с. 152].

На думку вченого, в системі пластового виховання мандрівництву і таборуванню, що були в тісному взаємозв'язку, надавалося надзвичайно великого значення. Вважалося, що лише з них розпочиналося справжнє пластування, бо саме вони створювали всі необхідні умови для вишколу. Мандрівка і табір – це водночас і добровільне переборення труднощів, і найкращий спосіб загартування тіла й духу, це пізнання рідного краю та наближення й злиття з природою. Вони давали усе, до чого прагнув молодечий здоровий дух, вони давали ідеальне середовище для плекання справжнього пластуна [24, с. 149].

З початком Другої світової війни всі туристсько-краєзнавчі та молодіжні товариства Галичини припинили свою діяльність.

У роки радянської влади краєзнавчим дослідженням Галичини, питанням розвитку туризму в краї приділялося, на нашу думку, недостатньо уваги. Переважно вони мали однобокий характер, у першу чергу, висвітлювались ті теми, які були пов'язані з впливом Жовтневої соціалістичної революції на даний регіон, а також діяльністю комуністичних і комсомольських організацій [30, с. 13].

У післявоєнний період найбільший вклад у розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності Прикарпаття належить обласній екскурсійно-туристичній станції. Із часу свого створення, 20 травня 1953 р., вона активно пропагувала захоплюючі подорожі й екскурсії рідним краєм.

Найбільшою популярністю серед школярів користувались екскурсії до Галича, Косова, Яремчі, Ворохти, а також відомої пам'ятки природи «Скелі Довбуша» у с. Бубнище Долинського району.

Невід'ємною частиною туристсько-краєзнавчої роботи в області були туристські походи. Прикарпаття в цьому відношенні мало свою перевагу серед інших регіонів України. Адже мальовничі карпатські ландшафти, стрімкі потоки та річки, унікальні пам'ятки природи зачаровували школярів, студентів, молодь і не тільки, спонукали їх більше дізнатись про свій рідний край. Серед туристських маршрутів Карпатами, найбільш популярними були походи Черногірським хребтом, Горганями з мальовничими вершинами Хом'яка, Синяка, Довбушанки, Високої, Ігровця, Сивулі та ін.

Особливо активізувалася туристсько-краєзнавча робота, починаючи з 1960-х рр., у зв'язку з тим, що туристи-краєзнавці під час екскурсій і походів отримували завдання вивчати історію рідного краю, вести пошуково-дослідницьку діяльність та збирати матеріали для створення шкільних музеїв.

Для покращення роботи пошуково-дослідницької діяльності у 1960-х рр. було створено понад 450 експедиційних загонів. У цей же період для юних мандрівників створювалися учнівські туристські бази в містах Станіславі, Коломиї, Яремчі, Косові.

Організація туристсько-краєзнавчої роботи здійснювалася на районному та шкільному рівнях. Її активістами стали такі молоді вчителі-ентузіасти, як В.М. Гуцуляк, Р.К. Свистович, М.М. Бальцій, М.М. Кецелюк, Р.П. Красій та багато інших [4, с. 16].

Активний розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності продовжувався і в 70-х – 80-х рр. ХХ ст. При цьому слід зазначити, що специфікою організації туристичної діяльності на Івано-Франківщині було те, що область в силу об'єктивних чинників знаходилася недоступною для туристів з далекого зарубіжжя, так званою «закритою» [28]. Та й для громадян країн-сателітів з «соціалістичного табору» Івано-Франківська область була теж малодоступною: не всі її куточки мали можливість приймати іноземців. Заради справедливості слід відзначити, що такий стан справ сприяв іншому позитивному процесу – збільшенню потоків внутрішнього туриста [29]. Саме в радянський час, у середині 1980-х рр. на Прикарпатті було встановлено своє рідний рекорд туристичної відвідуваності регіону, не покращений і до сьогодні – більше 2,5 млн туристів за рік.

Здобуття Україною незалежності мало своє відображення і в туристсько-краєзнавчій діяльності та дало могутній поштовх її розвитку на якісно нових засадах. Удосконалюються спортивно-туристичний, науково-методичний, дослідницько-краєзнавчий, організаційний

напрямки діяльності [4, с. 33; 26; 27; 31].

З часу здобуття Україною незалежності туристично-рекреаційна сфера діяльності на Івано-Франківщині стає галуззю господарювання. Провідну роль в цьому процесі об'єктивно слід відвести молодій і дієвій команді тодішнього керівника Івано-Франківської області, уродженця Покуття М. Вишиванюка. З призначенням ним на посаду свого першого заступника М. Шкрібляка – вихідця з відомої косівської родини гуцульських майстрів народних промислів Шкрібляків – туризм в області набуває додаткового імпульсу, з'являються принципово нові напрямки розвитку галузі – сільський, екологічний, спортивний, нові форми їх організації, а сама галузь – стратегічним напрямом розвитку Івано-Франківщини. Об'єктивно область має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розміщення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів.

За своїм туристично-рекреаційним потенціалом Івано-Франківська область поступово стає рівноправним учасником туристичного простору Карпатського Євросереєгону та туристичного ринку Європи.

Про можливість використання туристично-рекреаційних ресурсів Карпатського регіону у соціально-економічному розвитку регіонів свідчать результати дослідження ряду авторів [2; 12; 13].

Третину території області займають гори, що позначені на карті як Східні Карпати і складаються з кількох масивів: Горгани, Чорногора, Гринява, Чивчини. В Чорногірському хребті, на межі із Закарпаттям, підноситься найвища гора України – Говерла (2061 м). Кліматичні умови – м'яка зима і тепле літо – сприяють цілорічному відпочинку та лікуванню. Сніг на схилах Карпат лежить кілька місяців, що важливо для розвитку гірськолижного спорту.

Ріки, здебільшого швидкоплинні, утворюють каскади й водоспади, що є цінним для водного туризму. Найбільшими ріками є Дністер, Прут, Чорний і Білий Черемоші, Лімниця. Остання вважається найчистішою річкою в Європі.

Карпатський регіон славиться багатством мінеральних вод. Серед мінеральних джерел Івано-Франківщини найбільш відоме «Горянка» з водою, аналогічною за дією трускавецькій «Нафтусі» в с. Новий Мізунь Долинського району. Для лікування опорно-рухового апарата використовуються торфові грязі і мінеральні води курорту Черче. Лікувальні можливості джерела «Буркут» для лікування внутрішніх

органів були відомі ще в XIX ст. Перспективними для лікування є води курорту Шешори з високим вмістом органічних речовин та йодо-бромні води в с. Коршів Коломийського району.

У Івано-Франківській області виділено 365 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі 30 заказників, 99 пам'яток природи, 9 дендропарків, 8 пам'яток садово-паркового мистецтва, 212 заповідних урочищ, 4232 пам'ятки історії та культури.

На теренах області діє більше 100 рекреаційних закладів (санаторії, тур комплекси, бази відпочинку, спортивно-оздоровчі табори), які одночасно можуть прийняти до 15 тис. туристів.

Серед мальовничої місцевості долини Пруту на території Карпатського національного природного парку (КНПП) знаходяться відомі в Україні гірсько-кліматичні курорти – Яремче, Микуличин, Татарів. Тут розміщені сучасні рекреаційно-оздоровчі заклади (санаторії «Прикарпатський», «Яремче», «Карпати», «Смерічка» та ін.). Загалом на ділянці Яремче-Кремінці розміщено більше двадцяти туристично-оздоровчих закладів.

Особливою популярністю серед відпочиваючих та туристів користується сучасна база відпочинку «Карпати», де пропонується широкий асортимент рекреаційних послуг: водолікування, басейн, тенісний корт, тренажерний зал тощо.

Заслужують на увагу в Карпатському національному природному парку зони відпочинку «Воротиці», «Закуток» (Підліснівське ПОНДВ), «Женець» (Женецьке), «Ребровач» (Татарівське), «Говерла» (Ворохтянське), «Гострий Грунь» (Вороненківське ПОНДВ).

В рекреаційних зонах парку нині облаштовано і функціонують 12 науково-пізнавальних туристських маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок загальною протяжністю 400 км (з них 110 км марковані).

Найпопулярнішими в межах парку є маршрути по Чорногірському хребту. В Чорногорі знаходиться ряд унікальних природних систем, які приваблювали і приваблюють увагу туристів. Тут розташована найвища вершина України Говерла (2061 м). У плані рекреації Чорногора зараз – «Мекка» для вітчизняних самодіяльних туристів, місцевих жителів, туристів-спортсменів та альпіністів, а також для неорганізованих туристів із сусідніх країн.

Ряд унікальних природних систем мають Прилімнянські Горгани. У межах Прилімнянських Горган перспективним є відновлення туристично-рекреаційного використання. Цьому

може послужити використана вузьколінійна залізниця. Локально гірські схили можуть бути використані для гірськолижного спорту. Неабияке значення мають і місцеві мінеральні води, які вже зараз розливаються і реалізуються у торговій мережі. Є перспективи відновлення і мисливського господарства, пристосування його для платного полювання іноземців.

Всі необхідні умови для розвитку рекреаційної галузі має Долинський регіон. До найважливіших природних рекреаційних ресурсів належать мінеральні води. В регіоні діють санаторії-профілакторії «Лісник» (с. Вигодівка), «Карпати» (с. Мала Тур'я), будинок відпочинку «Бескид» (с. Людвиківка), туристичні бази (с.с. Вишків, Мислівка). В смт. Вигода успішно функціонує реконструйована Карпатська вузькоколія (проект «Карпатський трамвай»).

Для надання послуг з гірськолижного туризму спеціалізується туристичний комплекс «Буковель», що розташований в с. Поляниця Яремчанської міськради. У «Буковелі» створені найсучасніші можливості для гірськолижного спорту: крісельні підйомники, навчальний центр, під'їзні шляхи з паркінгами, прокат спорядження. До послуг туристів більше 50 км трас різної протяжності й складності, у т.ч. для сноуборду. Крім того на гірських лижах можна покататися в м. Косові, смт. Ворохта, а також в с. Яблуниця Яремчанської міськради, с. Ільці Верховинського району.

В останні роки найбільше приваблює іноземних туристів наша автентична природа, що є основою для екотуризму. І для розвитку його в горах є ціла низка з'єднаних між собою стежок. Більшість пішохідних, а також лижні маршрути уже починають використовуватись екотуристами. Значні перспективи має кінний туризм, який у деяких районах також успішно працює. Приваблює людей і водний туризм. Любителі спокійної води можуть сплавлятися Дністром, а ті, хто хоче перевірити силу та мужність, залюбки скористаються швидкоплинними течіями Черемошу і Прута.

В області розроблені заходи для розвитку велотуризму. Позитивно слід відмітити реалізацію проекту «Велокраїна» на території Яремчі і Ворохти. Закуплені рекреаційними закладами гірські велосипеди надаються на прокат туристам, створено пункти їх обслуговування, промарковано веломаршрути різної складності.

Динамічно розвивається релігійний туризм (паломництво). Найбільш відвідин припадає на Гошівський монастир, який знаходиться на

висоті 500 м н.р.м. Великою популярністю у туристів користуються Христо-Воздвиженський монастир (Скит Манявський) у Богородчанському районі, монастирський комплекс у с. Дора, церкви і пам'ятники галицьких князів, митрополича резиденція у с. Крилос, що входять у заповідник «Давній Галич». Багате Прикарпаття на культурно-мистецькі події. Щороку тут відбуваються різноманітні фестивалі, які стають дедалі більш популярними і масовими.

Також важливе місце в розвитку туризму в області посідає сільський (зелений) туризм. Цей давно відомий як сільським господарям, так і відпочивальникам вид туризму відроджується в нас на нових засадах. Сьогодні понад 300 сільських господарів готові прийняти гостей у своїх садибах, які в основному розташовані на території гірських та передгірських районів Івано-Франківської області: Косівського, Верховинського, Рожнятівського та території Яремчанської міської ради. Туристів приваблюють зручна система поселення, сучасне обладнання приватних житлових будинків, близькість до природи, співвідношення «ціна – якість послуг», гостинність і домашня атмосфера при організації відпочинку, а, окрім того, чудові страви національної кухні. Не менше туристів цікавлять неперевершена архітектура, традиції, народне мистецтво, фольклор господарів цього краю, самобутній життєвий уклад.

Таким чином, використання природно-ресурсного та історико-культурного потенціалу Івано-Франківщини в поєднанні з вигідним географічним положенням є достатньо вагомою передумовою розвитку туризму орієнтованого як для внутрішнього та іноземного споживача.

Література

1. Андрухів І.О. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І.О. Андрухів. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1992. – 80 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О.Бейдик. – К.:ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. – 395 с.
3. Гавдяк М. Завдання українського краєзнавства / М. Гавдяк // Наша Батьківщина. – Львів : [б. в.], 1997. – Ч. 1. – С. 4–9.
4. Голос історії – голос майбутнього: сторінки історії Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ. – 134 с.
5. Завгородня Т. «Прогульки» як важливий засіб пізнання рідного краю українською молоддю Галичини (1920—1930-ті рр.) / Т. Завгородня,

- І. Стражникова // Морально-патріотичне виховання дітей та молоді: етнографічні засади: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Косів; Вижниця, 2006. – С. 92–97.
6. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р.Ф. Кирчів. – К. : Наукова Думка, 1990. – 338 с.
 7. Корнєєв О. Географічне краєзнавство у просвітницькій діяльності Софії Русової / О. Корнєєв // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 37. – С. 7–10.
 8. Костиця М. Внесок Івана Франка в розвиток географічного краєзнавства / М. Костиця // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 27–28. – С. 30–34.
 9. Крип'якевич І. Наші завдання / І. Крип'якевич // Туристика і краєзнавство. – 1925. – Ч. 1. – С. 1.
 10. Лахман Т. Іван Франко – пропагандист краєзнавчих екскурсій / Т. Лахман // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2003. – № 41. – С. 22.
 11. Луцький Я. Український краєзнавчо-туристичний рух у Галичині (1830–1939 рр.) / Я. Луцький. – Івано-Франківськ, 2003. – 160 с.
 12. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола. – Львів, 1997. – 259 с.
 13. Мицкан Б. Туристичні ресурси Прикарпаття / Б. Мицкан, Т. Маланюк, П. Горішевський, Я.Луцький // Регіональний наук.-метод.альм. – Івано-Франківськ, 2005. – №5. – С.69–72.
 14. Науменко Р. Краєзнавство і туризм у позашкільних закладах : сторінки історії / Р. Науменко, Т. Цвірова // Рідна школа. – 2004. – № 1. – С. 58–59.
 15. Пастернак Я. Археологія і краєзнавство / Я. Пастернак // Наша Батьківщина. – 1937. – № 1. – С. 11.
 16. Пастушенко О. Освітньо-виховні проблеми на шпальтах «Газети школьної» за ред. Омеляна Партицького / О. Пастушенко // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – 2005. – Вип. 11. – С.180–187.
 17. Петрів І. Прогульки в народній школі / І. Петрів // Шлях виховання і навчання. – 1933. – Кн. I. – С. 46–52.
 18. Петрова І. Історичні прогульки / І. Петрова // Методика і шкільна практика: додаток до «Шлях виховання і навчання». – 1933. – С. 110–112.
 19. Річинський А. Серед «лицарів грізних» / А. Річинський // Життя і знання. – 1930. – Ч. 9. – С. 264.
 20. Річинський А. «Як зашумить Сокіл-гора» / А. Річинський // Життя і знання. – 1930. – Ч. 10–11. – С. 294.
 21. Русова С. Краєзнавство в народній школі / С. Русова // Шлях виховання і навчання. – 1933. – Кн. 1–7. – С. 25–33.

22. Русова С. Сучасна мрія виховання / С. Русова // Життя і знання. – Львів. – 1930. – Ч. 6. – С. 165–166.
23. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: Навчальний посібник / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 440 с.
24. Савчук Б. Український Пласт 1911–1933 рр. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 264 с.
25. Стрийщина: історико-мемуарний збірник : у 2 т. – Нью-Йорк: Комітет Стрийщини, 1990. – Т. 1. – 634 с.
26. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки становлення: навчально-метод. посібник / Б. М. Ступарик. – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.
27. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі: навч. посібник. – Івано-Франківськ: Симфонія Форте, 2002. – 110 с.
28. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДАУЛ), ф. 410, оп. 1, спр. 105, арк. 121.
29. ЦДАУЛ, ф. 640, оп. 1, спр. 12, арк. 11.
30. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні : навч. посібник / В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова ; передм. В. А. Смоля. – К. : Вища шк., 2002. – 195 с. : іл.
31. Федорченко В.К. Підготовка фахівців для сфери туризму : теоретичні і методологічні аспекти : [монографія] / В.К. Федорченко. – К.: Вища шк., 2002. – 350 с. : іл.
32. Франко І. Галицьке краєзнавство : збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116–150.
33. Франко П. Прогульки і таборування / П. Франко // Шлях виховання й навчання. Кн. I. - [Б. м. : б. в.], 1937. – С. 21–24.
34. Ющишин І. Виховне і наукове значіння прогульок / І. Ющишин // Методика і шкільна практика: додаток до «Учительського слова». – [Б. м. : б. в.], 1938. – Ч. 15. – С. 71–75.
35. Ющишин І. Географія, як предмет навчання і виховання в народній школі / І. Ющишин // Шлях виховання і навчання. – [Б. м. : б. в.], 1933. – Кн. I. – С. 13–25.

УДК 339.137.2+65.011

**СТРАТЕГІЧНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО РЕГІОНУ**

Л.В. Гринів, Н.В. Гринів

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У цій статті обґрунтовано необхідність розробки адекватного механізму оцінки і управління рекреаційним потенціалом туристичної

галузі задля ефективного його використання на регіональному рівні за умов становлення і розвитку економіки. За допомогою системного аналізу проведена оцінка потенціалу туристичної галузі Івано-Франківщини. Проведена оптимізація стратегії сталого розвитку регіону з метою ефективного використання конкурентного потенціалу туристичної галузі краю.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, потенціал рекреаційного туризму Івано-Франківського регіону.

In this article the need to develop an adequate mechanism for evaluation and management of recreational potential of tourism industry for its effective use at the regional level and in conditions of economic development grounded. Through systematic analysis evaluated the potential of tourism industry of Ivano-Frankivsk region. An optimization strategy for sustainable development for the effective use of the competitive potential of the land tourism industry.

Key words: competitiveness, competitive advantages, the potential of recreational tourism of Ivano-Frankivsk region.

Вступ. Сучасні процеси економічного розвитку такі, як глобалізація, регіоналізація, формування «нової економіки», зумовлюють підвищення ролі регіонів окремих держав в системі світового господарства. Одним з проявів глобалізації в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. є надання національним регіонам статусу самостійних, незалежних суб'єктів міжнародних конкурентних відносин. Все частіше вони аналізуються як квазіпідприємства, які активно розпоряджаються власними ресурсами для підвищення рівня конкурентоспроможності в економічній, соціальній, науково-технічній сферах з метою залучення інвестиційних коштів і кваліфікованого працездатного населення.

Саме в даному контексті особливої актуальності набуває проблематика розвитку рекреаційного потенціалу туристичної галузі Івано-Франківського регіону.

Постановка завдання. Розвиток туристичної галузі в області на основі притаманного їй природно-ресурсного потенціалу поступово стає значимою складовою її соціально-економічного розвитку, джерелом наповнення Державного і місцевих бюджетів.

Результати дослідження. Потенціал галузі – реальна чи ймовірна здатність підприємств виконати цілеспрямовану роботу та забезпечити можливості досягнення поставлених цілей [4].

Оцінка потенціалу галузі регіону – це пошук сукупності характер-

ристик, показників і властивостей, що дозволяють у достатній мірі описати галузь регіону і оцінити його можливості по забезпеченню задоволення відповідних суспільних, соціальних та економічних потреб населення регіону та держави в цілому на перспективу.

З метою формування збалансованого, здатного до самозростання потенціалу галузі необхідно здійснювати постійний пошук, відбір і опрацювання найбільш привабливих ідей розвитку, як за окремими напрямками діяльності, так і в цілому з урахуванням інтересів населення і взаємодіючих сторін.

Івано-Франківський регіон позиціонується як туристично-рекреаційний. З інформації Державної служби туризму і курортів Міністерства культури і туризму України відповідно за 2009 р. у рейтингу регіонів України Івано-Франківська область зайняла:

- I місце за двома показниками: кількість обслуговуваних внутрішніх туристів (501040 осіб – 26,8 % по Україні) та кількість екскурсантів (521716 осіб – 27,3% по Україні);
- II місце за кількістю обслужених туристів ліцензованими туроператорами та турагентами (511392 осіб – 13,3 % по Україні);
- III місце за сумою відрхованих туроператорами та турагентами платежів до бюджету (23076,7 тис. грн. – 11,7 % по Україні), що в умовах світової економічної кризи є вагомим вкладом у підтримку економіки держави [7].

Останнім часом спостерігається суттєве поживлення розвитку туризму в цілому (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка діяльності ліцензованих туристичних підприємств 2004–2009 рр.

Види туризму	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість туристів, тис. осіб	56315	147581	325198	741801	595031	511397
-іноземних	2324	8699	8593	1056	1739	2222
-зарубіжних	3078	5134	5070	8610	9751	8135
-внутрішніх	50913	133748	311535	732135	583573	501040
Кількість екскурсантів, тис. осіб	37446	43370	31593	520834	567972	521716
Обсяг наданих послуг, тис. грн.	15104,97	28971,03	53653,6	54313,5	110606,1	203835,5

Інвестиційні пріоритети тієї чи іншої галузі визначаються здатністю підприємств забезпечити високу і швидку рентабельність інвестицій. З цієї точки зору Прикарпаття, де зосереджений значний рекреаційний потенціал, сприятливі природні та кліматичні умови, необхідна для обслуговування рекреаційної галузі інфраструктура, є дуже перспективним регіоном. До того ж, світова практика свідчить, що саме ця галузь є однією з найбільш ефективних для інвестування.

Здійснимо аналіз потенціалу туристичної галузі регіону та привабливості галузі як для потенційних споживачів, так і інвесторів (табл. 2–3).

Таблиця 2

Оцінка конкурентного потенціалу туристичної галузі регіону

за його основними складовими

Складові потенціалу галузі	Оцінка	Вага	Зважена оцінка
Природні ресурси	5	0,35	1,75
Інфраструктура	3	0,2	0,6
Науково-технічний потенціал	3	0,1	0,3
Трудові ресурси	5	0,25	1,25
Історико-культурний потенціал	4,5	0,1	0,45
Сума	–	1	4,35

Таблиця 3

Оцінка привабливості туристичної галузі

Складові привабливості галузі	Оцінка	Вага	Зважена оцінка
Темпи росту галузі	4	0,2	0,8
Інвестиційна привабливість	3	0,25	0,75
Ризик	3	0,1	0,3
Екологічна ситуація	3	0,25	0,75
Загальний стан регіону	3	0,2	0,6
Сума	–	1	3,2

Отже, як бачимо, конкурентний потенціал галузі становить 87% від еталонно можливого, а це говорить про високий потенціал галузі. Щодо привабливості галузі, то вона бажає бути кращою. За показниками привабливості галузь займає посередні позиції, зважена оцінка становить лише 64% від можливої. Загальний конкурентний потенціал становить 0,56 (56%).

Є два шляхи розвитку туристичної індустрії:

➤ за «принципом равлика». Він передбачає здійснення крапкових проєктів, проведення одноденних екскурсій, найдешевших турів, а потім розширення кола послуг, географії прийому і країн прибуття. Отримані прибутки потрібно вкладати у реконструкцію наявної і створення нової матеріально-технічної бази туризму. Але відбудова при цьому може розтягнутися на декілька десятиліть;

➤ за «принципом вибуху». Він передбачає залучення потужних інвестицій, які би спрямовувалися не лише на створення матеріально-технічної бази, а й на ефективну рекламну кампанію [3].

Внаслідок проведеного дослідження, а також врахувавши зміст вищезгаданого документу є доцільним визначити стратегічну спрямованість посилення конкурентних позицій Прикарпатського туристичного регіону як доповнення до затверджених регіональних програм розвитку туризму. Схема, що відображає зміст цієї стратегії подана на рис. 1.

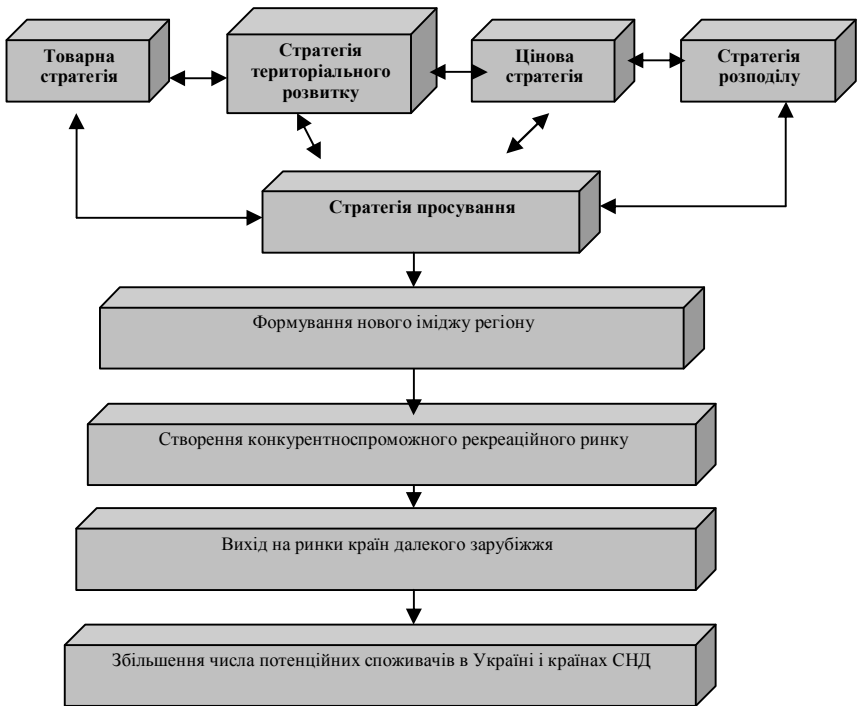

Рис. 1. Стратегічна спрямованість посилення конкурентних позицій Прикарпатського туристичного регіону

Так головною метою товарної стратегії виступає вдосконалення рекреаційної пропозиції Прикарпаття для забезпечення стійкого попиту. Основними етапами в рамках даної стратегії є:

- поліпшення наявного рекреаційного продукту;
- створення нового рекреаційного продукту виходячи з можливостей регіону і потреб цільових ринків;
- поліпшення якості обслуговування і гостинності (зміна традицій обслуговування, приведення його до міжнародних норм);
- продовження сезону (підвищення комфортності рекреаційних підприємств, розширення складу підприємств додаткового обслуговування рекреантів, формування різних по інтересах категорій рекреаційного потоку, використання рекреаційних комплексів для видів туризму не залежних від попиту і ін.).

Цінова стратегія полягає в пропозиції привабливіших цін, ніж у конкурентів. Найбільш важливими чинниками, що впливають на формування ціни на рекреаційні послуги в регіоні є споживачі, учасники каналів просування, рівень і динаміка конкуруючих цін, а також державне регулювання. Однією з головних цілей ціноутворення повинно стати забезпечення збуту – повинні використовуватися занижені ціни (ціни проникнення) і система гнучких цін.

Серед безлічі методів ціноутворення доцільно використовувати три методи: ціноутворення з орієнтацією на рівень конкуренції, з орієнтацією на попит і на основі "відчутної" цінності рекреаційного продукту [2]. Враховуючи особливості кон'юнктури Івано-Франківщини, а також залежно від стадії життєвого циклу рекреаційного продукту, доцільно застосовувати наступні види цінових стратегій:

- для абсолютно нових рекреаційних послуг – стратегія "зняття вершків", що надалі заміниться стратегією ковзаючої падаючої ціни;
- для рекреаційних послуг, складових основу пропозиції регіону – стратегія переважної ціни;
- для рекреаційних послуг вже не нових, але і що не досягай високого рівня розвитку – стратегія ціни сегменту ринку.

При розробці і реалізації стратегії розподілу необхідно враховувати територіальний рівень ринку збуту (ринок України, країн СНД, далекого зарубіжжя). На національному ринку залежно від величини потенціалу збуту рекреаційних послуг виділяються ринки першого порядку – області західної України і м. Київ, ринки другого порядку – центральна Україна, де умови дещо гірше, але мають перспективи, і

ринки третього порядку, об'єднуючі всі останні області.

Стратегія розподілу складається з вибору найбільш ефективних каналів реалізації рекреаційного продукту відповідно до його особливостей і особливостей цільового сегменту, а також з вибору посередників відповідно до особливостей продукту, клієнтів і цільового ринку. У її рамках мають бути вирішені наступні завдання:

- активніше впровадження способів збуту за допомогою мережі Інтернет та створення у ній єдиної бази даних про види туристичних послуг і місцях відпочинку (на зразок, для готелів і садиб: короткий опис, фото, вартість, наявність і кількість вільних місць і у яких номерах, можливості Інтернет - бронювання тощо);

- розширення охоплення збутової мережі при зменшенні кількості посередників;

- розширення мережі філій і представництв підприємств поза межами регіону;

- продаж турів за типом «все враховано».

Стратегія просування включає заходи, направлені на завоювання ринків за допомогою різних інструментів, у тому числі засобами рекламної інформації. Для кожного з адресатів, а ними виступають цільові ринки різних територіальних рівнів, посередники, що функціонують на даних територіальних ринках, контактні аудиторії, органи державної органи державної влади і управління, система внутрішніх адресатів, стратегія просування повинна мати свої особливості.

Стратегія територіального розвитку направлена на взаємозв'язане функціонування всіх рекреаційних районів Івано-Франківщини, головною метою якого є якнайповніше задоволення всіляких рекреаційних потреб. Для реалізації даної стратегії необхідно виробити функціонально-територіальну сегментацію регіону, а також виділити райони, перспективні для розвитку певних видів рекреаційних послуг.

В основу функціонально-територіальної сегментації регіону були покладені такі критерії, як рівень прив'язки до традиційних курортних місць, міра вираженості сезонності, необхідність вкладення капіталу на створення

Для всіх рекреаційних продуктів повинен дотримуватися принцип диференціації в часі і по групах споживачів.

Проводячи аналіз отриманих функціонально-територіальних сегментів, слід зазначити, що Прикарпаття має багаті можливості для розвитку всіляких видів рекреаційних занять, причому основна їх маса здатна розвиватися поза традиційними курортними місцевостями, що

дозволить змінити і розширити географію потоків рекреантів і понизити навантаження.

Позитивними є також незначні розміри капітальних вкладень, потрібних для створення нової інфраструктури, і в цілому невисока міра вираженості сезонності.

Для подальшого розвитку туризму та перетворення Івано-Франківська на значний туристичний регіон необхідно виконати ряд умов (завдань):

- розвинути матеріальну базу через залучення бюджетних коштів передбачених державною і регіональною програмами розвитку туризму, розробка інвестиційних проєктів з залученням українського та іноземного капіталу. Рівень сервісу одне з головних завдань у цьому напрямку. Треба забезпечити місця відпочинку надійним телефонним, електронним зв'язком, телебаченням, радіо та іншими засобами комунікації;

- розвинути і покращити туристичну інфраструктуру;

- розвивати і розширювати сільський, зелений, екотуризм, спиратися на заохочення приватної власності;

- широке висвітлення туристичних особливостей регіону через рекламно-інформаційну діяльність;

- відродити туристичні дитячі табори та кемпінги, мотелі для сімейного відпочинку. Розробка індивідуальних туристичних заходів;

- збереження та реставрація пам'яток історії;

- розширення і покращення розгалуженої транспортної мережі, яка сприятиме розширенню рекреаційно-туристичної сфери в регіоні.

Виконання цих завдань, економічна стабільність у державі сприятимуть спішному розвитку туризму в Івано-Франківській області.

Висновок. Отже проведений аналіз дозволяє з впевненістю стверджувати про потужний конкурентний потенціал туристичної галузі Івано-Франківщини. Однак, в той самий час, бачимо, що рівень використання цього потенціалу є незадовільний. А це ще раз підтверджує факт необхідності удосконалення системи управління конкурентним потенціалом туристичної галузі регіону, що в першу чергу передбачає детальну і адекватну його оцінку.

Таким чином, проведений аналіз дав змогу визначити перспективні напрямки розвитку туристичної галузі Івано-Франківської області через призму розвитку конкурентної інфраструктури із залученням значних обсягів іноземного та вітчизняного капіталу.

Література

1. Агафоненко О.Ю. Про необхідність формування системи показників конкурентоспроможності регіонів / О.Ю. Агафоненко. – Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 56.
2. Гавва В.М. Інновації в Україні: стан і проблеми / В.М. Гавва // Вчені записки Харківського інституту управління. – 2003. – Вип. 11. – С. 21–27.
3. Давыскиба Е.В. Теоретические аспекты исследования экономического потенциала региона на основе методов таксономического анализа / Е.В. Давыскиба // Мат. VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Наука і освіта 2004». –Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Т. 19. Економіка. – С. 345.
4. Портер М. Стратегія конкуренції і методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер. – К.: Основи, 1997. – 451 с.
5. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р.А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 312 с.
6. Івано-Франківщина серед регіонів України. – Режим доступу: <http://stat.if.ukrtel.net/>.
7. Завітайте в Прикарпаття – завжди будуть раді вам! – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=11151>.

УДК 336; 338.48

МУНІЦИПАЛЬНІ ФІНАНСОВІ ВАЖЕЛІ УПРАВЛІННЯ РЕКРЕАЦІЙНИМ КОМПЛЕКСОМ

В.В. Гуменюк, В.М. Угринюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядаються проблеми муніципального фінансового менеджменту в рекреаційно-курортній сфері, зокрема бюджетно-податкового регулювання та фінансового забезпечення рекреаційного комплексу в контексті висвітлення трансформацій у податковій системі України та аналізу зарубіжного досвіду.

Ключові слова: муніципальний фінансовий менеджмент, рекреаційний комплекс, бюджетно-податкове регулювання, Податковий кодекс України, оподаткування туристичної діяльності.

The article deals with the issues of municipal finance management in recreational and resort field, in particular budget and tax regulations and financial support of recreational complex in the context of enlightening transformations in the Ukrainian taxation system and foreign experience analysis.

Key words: municipal finance management, recreational complex,

budget and tax regulations, Taxation Codex of Ukraine, tourism business taxation.

Зростання зацікавленості світової спільноти організованим комфортним відпочинком, туризмом, рекреацією в умовах відкритості національної економіки ставить нові стратегічні орієнтири для розвитку туризму кожного адміністративно-територіального утворення України [1]. Актуальність теми зумовлюється тим, що вмiле, вдале використання фiнансових важелiв управління економікою регіону в значній мiрi визначає успiхи чи невдачi кожної управлiнської команди, яка бере на себе повноваження реалiзовувати владнi функцiї на певнiй iсторичнiй територiї – конкретному адміністративно-територіальному утворенні. За функціональним призначенням фiнансовi важелi, що використовуються у муніципальному фiнансовому менеджментi, можна розподiлити на двi групи: перша – бюджетно-податкового регулювання та сприяння самофiнансуванню туристичного пiдприємництва; друга – фiнансово-кредитного впливу на рекреацiйний комплекс.

Актуальність теми пiдсилюється у зв'язку з набуттям чинності Податкового кодексу України [2], який визначатиме принципи бюджетно-податкового менеджменту на загальнодержавному та мiсцевому рiвнях. Важливiсть розгляду питання бюджетно-податкового регулювання функцiонування рекреацiйного комплексу зумовлена проблемами дотримання податкового законодавства суб'єктами господарювання, якi надають послуги пiд час зимового курортного сезону, та додаткового надходження коштiв до мiсцевих бюджетiв. Так, з iнiцiативи ДПА Ивано-Франкiвської облaстi у туристичний зимовий сезон 2009-2010 рр. на Прикарпаттi пройшла успiшна операцiя «Карпатська зима», а у 2010-2011 рр. ДПА України зiнiцiювала оперативнo-превентивнi заходи «Зимовий курорт» (масштаб перевiрки: Закарпатська, Ивано-Франкiвська, Львiвська, Чернiвецька обл.).

Метою нашого дослідження є оцiнка муніципальних фiнансових важелiв бюджетно-податкового регулювання функцiонування рекреацiйного комплексу в контекстi висвітлення трансформацiї у податковiй системi України та вивчення зарубiжного досвiду муніципального фiнансового менеджменту в рекреацiйно-туристичнiй сферi.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання конкретних завдань: розгляд питання податкової реформи в Україні та висвітлення сучасного податкового навантаження та фiнансових важелiв в

управлінні рекреаційним комплексом; аналіз зарубіжного досвіду з вирішення проблем муніципального фінансового менеджменту в рекреаційно-туристичній сфері та можливостей перенесення окремих його елементів на вітчизняні реалії.

В історичному ракурсі система оподаткування та податкова політика в незалежній Україні визначалася переважно загально державною потребою розв'язування тих чи інших проблем кризового політико-економічного та соціального характеру і не відповідала загальноприйнятим принципам впливу податкової системи на розвиток пріоритетних для нашого краю видів економічної діяльності: туризму, готельно-ресторанного бізнесу, курортного господарства, екскурсійної справи. Відтак постала нагальна потреба її реформування.

Опрацювання фахових джерел [3–7], дозволяє стверджувати, що в кожній країні реформування податкової системи відбувалося по-різному а місцеві фінанси мають відмінні риси та особливості і ніде в світі не винайдено ідеального бюджетного механізму для вирішення проблем місцевого самоврядування, розвитку пріоритетних видів економічної діяльності в адміністративно-територіальних утвореннях.

Податкова реформа в Україні передбачає розширення бази оподаткування за рахунок ширшого застосування оподаткування діяльності, пов'язаної з готівковим обігом, та залучення до оподаткування неофіційного тіньового сектору економіки; обмеження до мінімуму переліку податкових пільг, залишивши такі лише у виняткових випадках під затверджені пріоритети структурної перебудови та щодо обмеженого переліку послуг особливого соціального значення. Це має істотно розширити перелік платників податків та забезпечити додаткові надходження до бюджетів всіх рівнів.

Тимчасово, терміном на 10 років, починаючи з 1 січня 2011 р. звільняються від оподаткування: прибуток суб'єкта господарської діяльності, отриманий від надання готельних послуг (група 55 КВЕД ДК 009:2005) у готелях категорій «п'ять зірок», «чотири зірки» і «три зірки», у т.ч. новозбудованих чи реконструйованих або в яких проведено капітальний ремонт чи реставрація існуючих будівель.

Відповідно до Податкового кодексу ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі 1 % від їх нормативної грошової оцінки незалежно від їх місцезнаходження. Ставки податку за земельні ділянки, розташовані в межах населених пунктів, нормативну грошову оцінку яких не проведено, встановлюються у розмірах, поданих у табл. 1.

**Елементи податку на неоцінені земельні ділянки,
розташовані в межах населених пунктів**

Групи населених пунктів з чисельністю населення, тис. осіб	Ставки податку, гривень за 1 м²	Коефіцієнт, що застосовується у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного значення
до 3	0,24	
від 3 до 10	0,48	
від 10 до 20	0,77	
від 20 до 50	1,2	1,2
від 50 до 100	1,44	1,4
від 100 до 250	1,68	1,6
від 250 до 500	1,92	2,0
від 500 до 1000	2,4	2,5
від 1000 і більше	3,36	3,0

Крім того, у гірських та передгірних районах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей застосовується надбавочний коефіцієнт 2,3 (крім населених пунктів, які відповідно до законодавства віднесені до категорії гірських). Ставки податку за земельні ділянки диференціюють та затверджують відповідні сільські, селищні, міські ради.

Ставка податку за земельні ділянки, передані у власність або надані в користування на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, нормативну грошову оцінку яких не проведено, встановлюється у розмірі 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області. Ставка податку за один гектар несільськогосподарських угідь, зайнятих господарськими будівлями (спорудами), встановлюється у розмірі 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області. Податок за земельні ділянки (в межах населених пунктів) на територіях та об'єктах природоохоронного, оздоровчого та рекреаційного призначення, використання яких не пов'язано з функціональним призначенням цих територій та об'єктів, утримується в п'ятикратному розмірі ставки податку. До податку за земельні ділянки (в межах населених пунктів) на територіях та об'єктах історико-культурного призначення, використання яких не пов'язано з функціональним

призначенням цих територій та об'єктів встановлено надбавочні коефіцієнти: міжнародного значення – 7,5; загальнодержавного значення – 3,75; місцевого значення – 1,5.

У Податковому кодексі встановлюються такі пільги з податку на землю для рекреаційно-туристичної сфери:

1) для ведення особистого селянського господарства – у розмірі не більше, як 2 га, в т.ч. що стосується сільського зеленого туризму;

2) для заповідників, у тому числі історико-культурних, національних природних парків, заказників (крім мисливських), парків державної та комунальної власності, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних і зоологічних парків, пам'яток природи, заповідних урочищ та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва;

3) для дитячих санаторно-курортних та оздоровчих закладів України незалежно від їх підпорядкованості, у тому числі дитячих санаторно-курортних та оздоровчих закладів України, які знаходяться на балансі підприємств, установ та організацій;

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування муніципальні важелі означають право і спроможність органів місцевого самоврядування здійснювати регулювання і управління регіональною економікою та місцевими фінансами, які належать до їхньої компетенції [8]. Механізм адміністрування місцевих обов'язкових платежів устанавлюється сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, встановлених Податковим кодексом, а їх суми зараховуються до місцевих бюджетів. Бюджетним кодексом України [9] закріплено на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування податки і збори (обов'язкові платежі). У разі, якщо сільська, селищна або міська рада не прийняла рішення про встановлення відповідних місцевих податків і зборів, що є обов'язковими згідно з нормами цього Кодексу, такі податки та збори стягуються, виходячи з норм цього Кодексу із застосуванням мінімальної ставки місцевих податків та зборів.

Таким чином, вже на регіональному рівні органи влади наділені повноваженнями здійснювати бюджетно-податкову політику, спрямовану на активізацію підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері.

Туристичний збір – це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету. Платниками збору є туристи, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення

туристичного збору, та отримують (споживають) послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк [2].

Туристичний збір у певній мірі можна розглядати як трансформований курортний збір у зв'язку з тим, що він не спричинятиме істотного податкового навантаження у збільшенні туристських витрат, матиме переважно трансакційний характер, та не забезпечуватиме значної частки наповнення місцевих бюджетів. Ставка туристичного збору встановлюється у розмірі від 0,5% до 1% вартості усього періоду проживання (ночівлі) за мінусом ПДВ. Збір сплачується до місцевих бюджетів авансовими внесками до 30 числа (включно) кожного місяця (у лютому до 28 (29) включно). До вартості проживання не включаються витрати на харчування чи побутові послуги (прання, чистка, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни), телефонні рахунки, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд (віз), обов'язкове страхування, витрати на усний та письмовий переклади, інші документально оформлені витрати, пов'язані з правилами в'їзду.

Навіть у високорозвинених європейських країнах муніципалітети страждають від ослаблення економіки, зниження податкових надходжень і браку бюджетних коштів, тому в наших умовах навряд чи варто розраховувати на істотну державну допомогу, якщо держава відчуває аналогічні проблеми.

Невід'ємним атрибутом місцевого самоврядування є особлива, самостійна форма власності, суб'єктом права якої є низовий територіальний колектив – громада. У зарубіжних країнах її названо муніципальною формою власності. В Україні, на відміну від практики більшості зарубіжних розвинутих країн, майно комунальної власності сформовано шляхом його безоплатної передачі із загальнодержавної до комунальної власності. В зарубіжних країнах майно муніципальної (комунальної) власності сформоване, як правило, шляхом викупу об'єктів приватної власності до власності територіальних колективів, а також шляхом створення об'єктів комунальної власності за рахунок коштів органів місцевого самоврядування.

Крім того, в країнах Євросоюзу майно муніципальної власності не зараховується до складу державної власності й є самостійною формою власності територіальної громади. А суб'єктом права комунальної (муніципальної) власності є не адміністративно-територіальна одиниця, а територіальна громада як носій місцевого самоврядування.

Таким чином, запровадження в Україні муніципальної власності як

власності корпоративної, недержавної означає створення таких економічних і фінансових основ місцевого самоврядування, котрі відповідають потребам регіональної економіки, об'єктивним законам і принципам її сталого розвитку.

В управлінні муніципалітетів можуть перебувати майнові цінності, природно-рекреаційні ресурси, земля, кошти місцевих бюджетів, позабюджетних, валютних та цільових фондів, цінні папери, санаторно-курортні заклади, фінансово-кредитні установи, страхові, резервні фонди.

До перспективних напрямів подальших досліджень фінансових важелів управління рекреаційним комплексом можна віднести: проблеми концесійної діяльності в рекреаційно-туристичній сфері і шляхи їх розв'язання; вивчення зарубіжного досвіду емісії муніципальних облігацій та спрямування цих коштів на розвиток курортно-рекреаційної сфери.

Література

1. Гуменюк В.В. Історичні аспекти бюджетно-податкового регулювання курортно-туристичної сфери регіону / В.В. Гуменюк, В.С. Великочий // Фінансова система України. Збірник наукових праць. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – С. 12–22.
2. Податковий кодекс України: за станом на 2.12.2010 р. // Офіційний вісник України від 10.12.2010. – 2010. – № 92. – Т. 1. – С. 9.
3. Зайчикова В.В. Функції місцевих фінансових органів в умовах бюджетної реформи / В.В. Зайчикова // Фінанси України. – 2010. – № 6. – С. 72–79.
4. Кириленко О.П. Місцеві фінанси: підручник / [Ольга Павлівна Кириленко (ред.)]. – К. : Знання, 2006. – 677 с.
5. Луніна І.О. Формування місцевих бюджетів на основі принципу еквівалентності: шлях до ефективної бюджетної системи України / І.О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 3–12.
6. Полозенко Д.В. Фінансове забезпечення місцевого самоврядування – важливий чинник соціально-економічної стабільності держави / Д.В. Полозенко // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С. 124–126.
7. Филюк Г.М. Вплив бюджетно-податкової політики на трансформацію ринкових структур в Україні / Г.М. Филюк // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 56–65.
8. Європейська хартія місцевого самоврядування. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036
9. Бюджетний кодекс України: за станом на 8 липня 2010 р. // Офіційний вісник України від 13.08.2010. – 2010. – № 59. – С. 9.

УДК 379.852.(477.86)

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Г.М. Гуменюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розкрито можливості використання природних ресурсів області для проведення екскурсійної роботи, здійснено територіальний розподіл природних ресурсів за районами.

Ключові слова: природний потенціал, екскурсійна діяльність, Івано-Франківська область.

In the article possibilities of the use of natural resourced of area are exposed for conducting of excursion work, a territorial division naturally of resourced is carried out after districts.

Key words: natural potential, excursion activity, Ivano-Frankovsk area.

Постановка проблеми. Туристсько-екскурсійна галузь оголошена стратегічним напрямом розвитку економіки Івано-Франківської області і є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки.

Об'єктивно регіон має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього і іноземного туризму та екскурсійної діяльності.

Роль туризму та екскурсій в господарстві Івано-Франківщини зростає з кожним роком. Прикарпаття є одним із перспективних туристичних регіонів держави. Розвиток туристично-екскурсійної галузі поліпшує інвестиційне середовище, стає джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, сприяє розвитку пов'язаних із туризмом галузей економіки.

У 2006 р. було обслужено 318139 туристів, з них 31593 екскурсантів; за 2007 р. туристичні послуги надано 368079 туристам, з них 80669 екскурсантам. Таким чином, спостерігається тенденція до зростання масової частки обслужених екскурсантів в загальній масі туристів з 9,9 % у 2006 р. до 21,9 % – у 2007 р., а кількість екскурсантів зросла більш ніж удвічі порівняно з незначним збільшенням кількості обслужених туристів [4; 5].

Основною характеристикою екскурсійної послуги є поєднання послуг кваліфікованих гідів-екскурсоводів із транспортними послуга-

ми, що забезпечує високу собівартість організації цього виду діяльності. У зв'язку з цим в області відсутні постійно діючі екскурсійні програми, більшість розробляється і реалізовується самостійно туристичними підприємствами на запит клієнтів. Це свідчить про значний невикористований потенціал та вимагає стимулювання екскурсійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження з питань вивчення рекреаційного потенціалу України і, зокрема, Івано-Франківської області проводили В. Кифяк, Б. Мицкан, Т. Маланюк, Я. Луцький, В. Клапчук, Б. Голояд, Т. Лагунова, Ю. Кашуба, В. Собашко, Й. Гілецький, А. Чемеринський, М. Гаврилів. Методологічні аспекти організації екскурсійної діяльності представлені у науковому доробку І. Чагайди, С. Грибанова, Г. Зоріної, Є. Ільної, Є. Мошняги та ін.

Мета роботи – обґрунтувати можливості використання рекреаційних ресурсів області для здійснення екскурсійної діяльності.

Аналізуючи рекреаційні ресурси, слід зазначити, що туристичний і екскурсійний потенціал – це суміжні поняття, які часто неможливо відокремити один від одного. В зв'язку з цим необхідно визначити категорію ресурсів, які можливо застосовувати в екскурсійній практиці.

Оскільки екскурсія – це послуга туристичного характеру тривалістю до 24 год., то екскурсійний маршрут слід будувати, застосовуючи об'єкти у такій кількості і такої складності, які можна оглянути, вкладаючись у визначені часові рамки. Таким чином, в екскурсійній діяльності можливе використання рекреаційних ресурсів для організації гірського, екологічного, спортивного, релігійного, пішого, культурно-пізнавального та ін. видів туризму.

Систематизуючи прокладені екскурсійні маршрути, їх поділяють на групи відповідно до загальноприйнятої класифікації: оглядові (багатопланові); мистецтвознавчі; воєнно-історичні; етнографічні; історичні; релігієзнавчі; природознавчі та екологічні екскурсії. Проаналізуємо можливості використання рекреаційних ресурсів області відповідно до вищенаведеної класифікації. Багатопланові екскурсії, як змістовий спосіб організації вільного часу, проводять в більшості населених пунктів.

Історичні, краєзнавчі, архітектурні, мистецтвознавчі й етнографічні екскурсії проводять в Івано-Франківську, Верховині, Криворівні, Галичі, Крилосі, Коломиї, Косові, Шешорах, Осмолоді, Поляниці, Яремче, Пневі, Делятині. Основні об'єкти – пам'ятки церковного та

світського будівництва, історичні події, місця бойової слави, етнографічний колорит і народні художні промисли.

Значні природні ресурси сприяють проведенню екскурсій з активними способами пересування, які об'єднують гірськолижний (Поляниця, Гута, Вишків, Яблучниця, Ворохта, Яворів, Косів), пішохідний (підйом на вершини – Говерлу, Піп-Іван, Бребенескул, Хом'як, Сняк тощо), водний (сплав по р. Дністер, Прут, Білий та Чорний Черемош, Лімниця), кінний туризм, дельта- і парапланеризм (с. Луквиця, Дністровський каньйон, с. Одаї), скелелазіння (урочище Бубнище, Сокільський хребет (Косовський район), Писаний Камінь (Верховинський район), Білий Камінь (Яремче) тощо.

Унікальним явищем у Івано-Франківській області є програма «Карпатський трамвай» – система вузькоколійних залізниць, створених ще за Австро-Угорщини. Перший туристичний потяг пройшов вузькоколійкою у липні 2004 р. Коля прокладена повз ур. Ширковець, г. Монастир, свердловину «Горянка», Мізунські водоспади [1].

Проведений аналіз свідчить про такий територіальний розподіл природно – рекреаційних ресурсів за районами:

Івано-Франківська міська рада – територія найбільше володіє потенціалом для організації оглядових, історичних, мистецтвознавчих та релігієзнавчих екскурсій. Богородчанський район – ресурси для етнографічних (Музей побуту та етнографії в с. Саджава), природознавчих (прокладено маршрути до Манявського водоспаду, г. Сивуля, г. Ігровець, планується спорудження гірсько-лижного підйомника), воєнно-історичних (маршрут «Повстанськими стежками») релігієзнавчих (Манявський скит, церкви в с. Горохолин, Бабче, Гута, Космач, Старуня, Солотвин) екскурсій. Болехівська міська рада – потенціал для організації воєнно-історичних (локалізація особливо в околицях г. Магура), природознавчих (скелі Довбуша, Мертве озеро) та оглядових екскурсій. Верховинський район – організовують етнографічні (музеї етнографії, гуцульського побуту, музичних інструментів Р. Кумлика), мистецтвознавчі (Верховина, Криворівня), природознавчі (г. Піп-Іван, Писаний Камінь) релігієзнавчі екскурсії. Галицький район – в основному історичні, мистецтво – та релігієзнавчі (м. Галич, с. Крилос, с. Шевченкове, с. Більшівці), етнографічні (Національний заповідник «Давній Галич»), природознавчі та екологічні екскурсії. Городенківський район – природознавчі маршрути з активними способами пересування (Дністровський каньйон, Дністровський регіональний ландшафтний парк, тощо), архітектурні екскурсії (м.

Городенка, с. Чернелиця, с. Раковець). Коломийський район – історичні (Коломия, Отинія, Печеніжин – найдавніші населені пункти), мистецтвознавчі (унікальні пам'ятки архітектури церковного і свідського будівництва в м. Коломия, с. Гвіздець, с. Велика Кам'янка) етнографічні (Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття, музей Писанка), природознавчі (ботанічний заказник «Княждвір», долина Кропивець) екскурсії. Косівський район – етнографічні, природознавчі та екологічні (Національний природний парк «Гуцульщина», Шешорський водоспад), воєнно-історичні екскурсії. Надвірнянський район – природознавчі (Надвірнянські скелі), архітектурні (Пнівський замок), археологічні (Карпатські кургани) екскурсії. Рогатинський район – історичні, мистецтвознавчі релігієзнавчі (Церква Святого духа), природознавчі екскурсії. Рожнятівський район – оглядові, історичні та оглядові, природознавчі (р. Лімниця численні заказники) екскурсії. Тисменицький район – оглядові, природознавчі (пам'ятки природи «Вовчинецькі гори» ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Козакова долина»), релігієзнавчі (с. Погоня) екскурсії. Тлумачький район – оглядові, археологічні (с. Одаї – знайдено пам'ятки трипільської доби), природознавчі екскурсії (Дністровський каньйон). Яремчанська міська рада – мистецтвознавчі, етнографічні, воєнно-історичні, оглядові (пам'ятки дерев'яної архітектури в Микуличині, Ворохті, Дорі), природознавчі (водоспад «Пробій») маршрути.

Основним екскурсійним напрямом, що експлуатується в регіоні є Івано-Франківськ, Яремче. Верховина, Косів, Коломия, об'єднані в екскурсійну програму «Прикарпатське кільце»; окремо організовуються релігієзнавчі екскурсії та паломництва до Гошівського чоловічого монастиря на Ясній горі., Манявського Скиту; історичні екскурсії до Галича і Рогатина висвітлюються в екскурсійних програмах «Древній Галич», «Батьківщина Роксолани», активний туризм розвивається у с. Поляниця, Верховині, Ворохті, Дністровському каньйоні тощо.

Серед запланованих до реалізації проектів згідно з документами Гаазької конференції про пріоритетний розвиток внутрішнього (національного) туризму першочергове значення надаватиметься розвитку екскурсійної справи, маршрутно – пізнавальному та спортивно – оздоровчому туризмові.

З цією метою передбачаються розробки екскурсійної програми до туристичного маршруту по Дністру «Блакитна дорога» з оглядом Дністровського каньйону та замків Галича, в селах Маринополі,

Раківці та с. Чернелиці. Здійснюється розробка мережі туристсько – екскурсійних маршрутів по місцях, пов'язаних з національно – визвольною боротьбою на території області: «На батьківщину до С. Бандери», «Родинне гніздо Шухевичів», «Слідами Б.Лепкого на Прикарпатті», «Шляхами О. Довбуша».

Зважаючи на необхідність підтримання позитивного іміджу Івано-Франківщина стала однією з чотирьох областей, де запроваджується проект Євросоюзу та програмою ТАСІС «Підтримка місцевого розвитку та туризму в Карпатському регіоні». В рамках проекту розробляються проекти сприяння ініціативам у сфері туризму та екскурсійної діяльності [2].

Перспективність розвитку екскурсійної справи в регіоні базується на таких основних передумовах:

- вигідне географічне розташування області;
- збережене навколишнє середовище, велика частка відносно екологічно чистих територій;
- унікальний природно-рекреаційний потенціал;
- значна кількість територій та об'єктів ПЗФ;
- історико – культурна, архітектурна спадщина та самобутня культура (звичаї, традиції, обряди, визначні діячі);
- високий рівень духовності та культури серед населення, висока освіченість місцевого населення, велика кількість культурних осередків та товариств;
- сприяння органів влади розвитку екскурсійної діяльності;
- проведення культурних заходів, виступи колективів (Гармонія Нобіле) та міжнародні фестивалі: Гуцульський фестиваль, «Шешори», «Свято ковалів», «Карпатський вернісаж»; мистецтвознавчих вечорів, фестивалів, тощо.
- збережені традиції, народні святкування, автентичні народні промисли та ремесла;
- наявність інфраструктури (аеропорт, гірськолижні центри, вузькоколійка);
- розташування області сприяє створенню міжрегіональних та міжнародних культурно – пізнавальних турів та маршрутів;
- різноманітність рекреаційно – туристських ресурсів області дозволяє шляхом креативного мислення створювати абсолютно нові екскурсійні норми [3; 4; 6]

Орієнтуючись на вище покладені завдання слід поставити перед

регіоном мету – створення, збереження, відтворення та охорона туристично-екскурсійних атракцій і розвиток інфраструктури, які в комплексі дозволяють розширити коло споживачів – екскурсантів та підвищити конкурентноздатність туристичного продукту. Стратегічно важливим є налагодження між секторного партнерства туристичних підприємств між собою та з органами влади на місцях, які мають будуватися на принципах єдності, чіткості та зрозумілості.

Література

1. Кушніренко Н. У гори – трамваєм / Н. Кушніренко // Карпати. Туризм. Відпочинок. – 2006. – № 3. – С. 7–13.
2. Маланюк Т.З. Історико-архітектурні пам'ятки Івано-Франківщини як об'єкт туризму / Т.З. Маланюк // Краєзнавець Прикарпаття. – 2004. – № 4. – С. 58–61.
3. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навч. посіб. / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – К.: ЦНЛ, 2004. – 272 с.
4. Прикарпаття. Спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії / [М. Маїк та ін.]. – Львів: Манускрипт, 2006. – 568 с.
5. Статистичний щорічник Івано-Франківської області. 2006 р. / Обласне управління статистики в Ів.-Франк. обл., 2007. – 502 с.
6. Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року.

УДК 379.85

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКАРПАТТІ

Г.М. Гуменюк, Р.П. Загнибіда

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Проаналізовано актуальні проблеми та аспекти удосконалення розвитку і успішного функціонування етнічного туризму, використавши теорію та практику досліджень. Розглянуто організацію і планування даного виду туризму на регіональному рівні (на прикладі Івано-Франківської області). Основна увага приділена дослідженню етнічно-регіональних аспектів історії, зокрема етнокультурних трансформацій як ресурсу розвитку туризму в регіоні.

Ключові слова: етнічний туризм, етнографічні групи українців, етнічні землі, етнографічні чинники, регіон.

Humenyuk H.M., Zahnybida R.P. Perspectives of Ethnic Tourism Development in Precarpathia. Actual issues and aspects of the improvement of development and successful functioning of ethnic tourism

were analyzed based on the theory and practical experience. Organization and systematization of the above mentioned tourism on the regional level (on the model of Ivano-Frankivsk region) was examined. The main stress is given to the research of ethnic and regional aspects of history, in particular to ethno-cultural transformations as a tourism development resource in the region.

Key words: *ethnic tourism, ethnographic Ukrainian groups, ethnic lands, ethnographic factors, region.*

Стратегічна мета розвитку етнічного туризму в Івано-Франківській області полягає в створенні конкурентноспроможного на внутрішньому та світовому ринку туристичного продукту, здатного максимально задовольнити найвибагливіші смаки туристів. Основними засадами формування конкурентних переваг підприємств туристичної індустрії є ефективна державна і муніципальна політика, яка б забезпечила раціональне використання та збереження туристичних ресурсів, створення ефективної системи туристичної діяльності для забезпечення потреб туризму та становлення туризму як високорентабельної галузі економіки області.

Одним із пріоритетних напрямів вітчизняної науки є вивчення історико-культурної спадщини українського народу. Її осмислення нині набуває особливого сенсу, оскільки пов'язане не лише із суто пізнавальними інтересами, а й використанням кращих традицій у сучасній практиці національно-культурної розбудови України.

У вивченні етнічної історії та культури українського народу і досі залишається чимало тем, які потребують наукового осмислення. Серед них – це регіональні історико-етнографічні дослідження, які є вкрай важливими для побудови цілісної концепції розвитку історії національної культури. Українська культурно-традиційна й побутова дійсність має розмаїтий регіонально-культурний колорит, що виявляє специфіку багатьох етнографічних груп українців – бойків, гуцулів, подолян, волинян, лемків тощо. Без урахування цих локальних проявів та етнореалій неможливо сповна осмислити українську історію й культуру. Відтак, для цілісної характеристики українців важливе значення нині набувають питання, пов'язані з дослідженням соціо-культурних особливостей етнографічних груп українського народу. Особливості історичного, соціально-економічного й етнокультурного розвитку призвели до формування своєрідної традиційної культури населення регіону, що відображає загальноетнічну і локальну специфіку.

Впродовж століть етнографічні групи українців, перебуваючи у складі кількох чужих держав, будучи уярмленими не одним окупантом, не скорилися, не втратили своєї української самобутності. Зберігши у побутовому вжитку прадавній, ще з Київської епохи, мовно-культурний пласт й унікальні побутові риси у загальноукраїнському руслі, як підтвердження теорії про спільну етногенетичну основу, продемонстрували потужні енергетичні ресурси у протистоянні колонізації і відстоюванні своєї національної ідентичності.

Нові умови життя сприяють тому, що у багатьох людей з'явилися нові потреби та можливості їх задоволення. Зростає попит на етнотуристичні послуги. Для того, щоб зуміти їх ефективно здійснювати, необхідно вміло діяти, оволодіти знаннями та мистецтвом менеджменту та маркетингу в туристичній сфері, дбайливо ставитися до оточуючого природного середовища.

Етнічна культура населення кожної країни є невичерпним ресурсом для розвитку туризму, і значення цього ресурсу зростає, набуваючи самостійної цінності. Останнім часом все більшої популярності серед туристів набуває етнічний туризм. Мотивацією до вибору етнічного туризму стає унікальність, неповторність культури того чи іншого етносу. До того ж, не слід забувати, що в більшості країн Європейського Союзу сільський відпочинок за рахунок збереження етнографічної самобутності набуває національного значення:

- дає поштовх для відродження і розвитку традиційної культури (народної архітектури, мистецтва, промислів);
- через етнотуризм мешканці урбанізованих територій з масовою культурою мають можливість пізнавати справжні традиції регіону.

Традиційна українська культура має становити значну складову національного туристичного продукту на ринку міжнародного туризму. З проголошенням незалежності України розгорнулося комплексне вивчення історичних, етнографічних, етнологічних, історико-економічних, історико-демографічних та інших досліджень Українських Карпат. Основними завданнями у цьому плані є дослідження етнічно-регіональних аспектів історії, зокрема етнокультурних та соціально-економічних трансформацій; створення узагальнюючих наукових праць, які б підсумували і конкретизували результати попередніх досліджень, що часто базувалися на політичних ідеях і спотворювали дійсний хід процесів [1, с. 9]. Внаслідок складної історичної долі на теренах України об'єктивно закріпилися внутрішні відміни в межах одного етносу, які знайшли своє відображення в діалектах та

особливостях української мови, традиційної архітектури, національного одягу, звичаях та обрядах тощо.

Б. Савчук на підставі узагальнення теоретичних основ науки про етнос, зазначає, що «Галичина – доволі складний в етнотериторіальному відношенні регіон, що зумовлюється мінливістю його кордонів та накладанням окремих локальних зон на інші історико-етнографічні регіони» [2, с. 518].

Виходячи з цього, важливе значення мають етнокультурні дослідження Прикарпаття як одного з історико-етнографічних регіонів України, що має певну своєрідність господарського укладу життя, побуту, культури.

Населення Прикарпатського краю впродовж багатьох століть знавало дискримінаційні утиски, а територія – посиленої колонізації та заснування тут німецьких, польських, чеських поселень тощо. Водночас народ стійко оберігав, захищав свою етнокультурну самобутність, мову, релігію, культурно-побутові традиції, тому й досі наш край відзначається неповторною своєрідністю народних промыслів, вишивки, виробів з дерева, різьби, фольклору, звичаїв [3, с. 268].

Для Івано-Франківської області актуальним є питання збереження етнокультурної спадщини. Протягом багатьох століть етнічним групам, що заселяють регіон, було притаманне гармонійне співіснування з гірською природою, тому вони не асимілювалися, зберегли національну самобутність. Найбільш ефективно це відбувається в процесі безпосередньої участі туристів у традиційних масових етнографічних заходах (святах та фестивалях). Найбільш відомими й масовими є міжнародні гуцульські фестивалі, що відбуваються в різних містах Гуцульщини, а саме: Верховині, Вижниці, Коломиї, Косові, Космачі, Надвірній, Путилі, Рахові, Шешори, Яремчі.

Традиційними в Карпатському регіоні є щорічні Всеукраїнські фестивалі бойківської та лемківської культури (Всесвітні бойківські фестони та Дзвони Лемківщини). Дані заходи є надзвичайно насиченими різноманітними подіями: конкурсами, турнірами, конференціями, концертами, молебнями та ін.

Найколеритнішими у горян є Різдвяний цикл, що репрезентує колядки та щедрівки. Елементи карнавалу присутні у святкуванні св. Василя. Крім релігійних свят, мешканці Карпат відзначають щорічне свято проводу пастухів на полонини, яке відбувається в кінці травня й супроводжується давніми традиціями, коріння яких сягає дохристиянських вірувань [4, с. 152–153].

Для успішного розвитку відпочинку в сільських етнографічних районах розглядають ідеологію відродження й розвитку всього спектра традиційної культури, починаючи від форм господарювання до надбань духовної сфери. Зрозумівши свої внутрішньо культурні процеси, людина відчуває потребу у пізнанні культур інших етносів.

Підсумовуючи вище викладене ми можемо констатувати, що Івано-Франківська область має значні можливості для розвитку туризму. Це, безумовно, так і є. Водночас також із певністю можна стверджувати, що практично немає в Україні області, яка б не мала можливостей для розвитку туризму. Тому основне завдання полягає не в тому, що ми можемо самі побачити, а в тому як подати ті ресурси і які створити можливості для їх споживання.

Перспектива розвитку етнічного туризму на Прикарпатті є значною і вона може бути реалізована в таких напрямках:

- аналіз ринку етнічного туризму з метою визначення кола потенційних клієнтів;
- активізація створення гостинних дворів та формування реклами про них;
- відновлювати традиції селян щодо побуту, приготування смачних страв та вишуканого сервісу туристам;
- здійснювати архітектурно-рекреаційну реконструкцію об'єктів туризму;
- проводити районні конкурси на кращий гостинний двір, побутовий сервіс та культурні розваги для туристів;
- регулярно проводити сільські вечорниці, забави для залучення до них туристів;
- розвиток дорожньо-транспортної інфраструктури;
- розробка пілотних проектів, які дадуть змогу наочно продемонструвати користь від етнічного туризму;
- розробляти анімаційні програми для збільшення тривалості перебування відпочиваючих;
- розширення кола міжнародних зв'язків для надання необхідної та ефективної інформації стосовно етнічного туризму;
- формувати нові маршрути по визначних місцях, архітектурних та культових спорудах і т.д.;
- створювати інформаційні центри, які б займалися збором і оперативним поновленням туристичної інформації.

З метою активізації етнічного туризму в області необхідно

прискорити реставрацію, збереження архітектурно-історичних пам'яток та включення їх до спеціалізованих туристичних маршрутів.

Для того, щоб підвищити привабливість етнічного туризму на Прикарпатті, необхідно приділити значну увагу підвищенню якості послуг, модернізувати та реконструювати об'єкти розміщення, а також залучати інвестиції. Для подальшого чіткішого визначення й структуризації критеріїв, за допомогою яких можна було б відрізнити етнічний туризм від усіх інших та сегментувати його за формами організації дозвілля, необхідно закріпити низку вимог до нього.

Водночас, для того щоб етнічний туризм набув в області помітного розвитку, територіальні громади повинні подбати не тільки про гостинність і підвищення якості послуг, але й про впорядкування смітників, вбиралень, доріг, гірських потічків і річок та інше.

Важлива увага має приділятися рекламній компанії. Рекламно-інформаційна діяльність в сфері етнічного туризму має передбачати визначення переваг клієнтів, споживачів послуг, їх мотивацій; створення регіональних брендів етнічного туризму (визначення унікальних особливостей району, культурні та етнографічні традиції, суспільні цінності тощо) для послідовного створення в області та просування її позитивного іміджу в Україні та закордоном; розробка рекламних матеріалів; участь у виставково-ярмаркових заходах, конференціях, семінарах; створення Інтернет-сайтів об'єктів етнічного туризму; проведення медіа-акцій.

Література

1. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша половина XX ст.): монографія / В.М. Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 508 с.
2. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 559 с.
3. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
4. Луганська Т.Ю., Махлинець С.С., Тебляшкіна Л.І. Сільський зелений туризм: історія, сьогодення та перспективи: Навчальний посібник. / Т.Ю. Луганська, С.С. Махлинець, Л.І. Тебляшкіна / [За ред. д.г.н., проф. Волошина І.М.]. – К.: Кондор, 2008. – 385 с.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ ЯК ОБ'ЄКТ
ТЕМАТИЧНОЇ (ПРИРОДОЗНАВЧОЇ,
ЕКОЛОГІЧНОЇ) ЕКСКУРСІЇ

Г.Є. Долгопола, Я.М. Дрогомирецький

Івано-Франківський національний технічний університет
нафти і газу

G.Dolgopola, J. Drogomyretsryi. National natural parkas as object of thematic (natural scientist, ecological) excursion. An excursion is a type of rekreaciynoy activity which satisfies the spiritual, aesthetically beautiful, informative necessities of man through the process of evident cognition of outward things. There are a few models of the use of national natural parks with the purpose of rekreation in world practice. In the process of organization of rekreation activity researches of pripodno-rekreatsinogo potential of territory are conducted, that suitable for rekreation, functional areas, capacity of landscapes, are determined. In the process of decision-making in relation to rekreation activity on territories of national parks it is necessary to attract public.

Розширене відтворення життєвих сил людини (фізичних, інтелектуальних, емоційних тощо) називають рекреацією.

Необхідність у психофізіологічному і духовному розвитку сил індивіда визначає поняття рекреаційні потреби. Психофізіологічні потреби реалізуються через харчування, сон і рух та забезпечують просте відтворення фізичних і нервових сил людини. Духовно-інтелектуальні потреби (пізнання, спілкування, оздоровлення) реалізуються через накопичення і поглиблення знань через залучення до духовних та моральних цінностей, через фізичний, матеріальний і духовний зв'язок із іншими людьми, через свідому діяльність, спрямовану на відновлення фізичних сил та стану здоров'я.

Специфічною формою рекреаційних потреб, яка визначає бажання до зміни місць, потяг до мандрівок, пізнання нового є туристичні потреби.

Екскурсія – це тип рекреаційної діяльності, яка задовольняє духовні, естетичні, інформаційні потреби людини через процес наочного пізнання навколишнього світу (особливостей природи, сучасних та історичних подій, елементів побуту відповідного регіону).

В контексті функціонального підходу тематичні (природознавчі, геологічні, географічні, гідрогеологічні, біологічні, ландшафтні еколо-

гічні) екскурсії задовольняють потреби у екотуризмі, спрямовані на відновлення духовно-інтелектуальних і фізичних сил, стану здоров'я тощо. Таку соціально-економічну функцію відтворення та відновлення життєвої енергії людини покликаний виконувати перш за все рекреаційний ландшафт.

Принцип розвитку туризму – це взаємозв'язок природного комплексу, технічних систем – матеріальної бази й рекреаційної інфраструктури, обслуговуючого персоналу, туристів та органів управління. Одною зі значних складових туристичного ринку є рекреація на природно-заповідних територіях та об'єктах, зокрема національних природних і регіональних ландшафтних парків при умові дотримання природоохоронного режиму, встановленого Законом України «Про природно-заповідний фонд України» та іншими актами чинного законодавства України.

Рекреаційні природно-заповідні території в контексті розвитку туризму виконують компромісну функцію погодження інтересів туристів в активному відпочинку та природного ландшафту в збереженні його цілісності і первинності. Найдаліше ця філософська проблема суперечності між збереженням земного природного розмаїття та його рекреаційним використанням для організованого масового відпочинку і туризму практично реалізується в категоріях національного природного і регіонального ландшафтного парків. З цього погляду така форма заповідання є на даний час найбільш соціально корисною та економічно вигідною.

Національні парки організовуються в місцевостях із сприятливим кліматом, різноманітними мальовничими ландшафтами, унікальними об'єктами та явищами природи для задоволення культурно-естетичних потреб відвідувачів, сприянню їхньому оздоровленню і відпочинку, розширенню природознавчого світогляду. Природа на значній території національних парків залишається недоторканою і розвивається за своїми законами, що надає можливість відвідувачам через рекреацію (туризм) спостерігати та насолоджуватися чарівною неповторністю дикої природи.

Заслужує уваги підхід до цього питання в Польщі, де у Законі «Про охорону природи» (1991), у частині, що стосується ландшафтних парків, говориться: «...земля та інша нерухомість, що знаходиться в межах ландшафтного парку, мають рекреаційне значення і служить для виховання молоді в дусі шанування рідної природи, культури та історії».

У світовій природоохоронній практиці розрізняють кілька моделей національних парків: північноамериканська, швейцарська, англійська, африканська, японська [1; 2]. У Північній Америці (зокрема, – США) територія національних парків знаходиться у володінні держави та розділена на дві зони: заповідну (до 90%) і рекреаційну з платним відвідуванням. Це – американська модель.

Найбільшою строгістю заповідного режиму відзначається швейцарська модель, її можна порівняти з вітчизняними природними заповідниками. До неї належать альпійські парки Франції та Італії, більшість національних парків Фінляндії та Австрії. Інформаційні центри та центри для відвідувань у таких парках розташовані тільки у вхідній частині, відвідування парку безкоштовне. Територія парків знаходиться у власності держави. В англійській моделі національні парки можуть перебувати у державній і приватній власності. Переважають вторинні екосистеми з некорінними породами дерев. Пріоритет надається туристично-рекреаційній функції. До англійської моделі відносяться деякі національні парки в Угорщині. В африканській моделі важливою функцією парків є охорона дикої фауни, яка поєднується з вивченням поведінки (етології) тварин. Відвідування парку (сафари), яке здійснюється у супроводі рейнджерів, платне. Територія знаходиться у державній власності.

В Європі та й у всьому світі провідною є тенденція до збільшення площ природно-заповідного фонду. Там це розглядається навіть як своєрідний патріотизм у прагненні зберегти недоторканість природи. В Україні, особливо в Карпатському рекреаційному регіоні, подекуди виникають суперечності між місцевими комерційними структурами деякими верствами громадськості та структурами природоохоронних територій. Суперечності полягають або у неможливості ведення будь якої господарської діяльності, окрім природоохоронної та рекреаційної, або щодо незадовільної природоохоронної діяльності.

До рекреаційних установ ПЗФ України відносяться національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, пам'ятки природи, заповідні урочища тощо, які, крім природоохоронної, мають особливу оздоровчу, науково-освітню й естетичну цінність. Першочерговими функціями національних природних парків є створення умов для організованого туризму, відпочинку, інших видів рекреаційної діяльності та проведення наукових досліджень змін структури ландшафтних комплексів в умовах рекреаційного використання.

Розширення меж таких територій – організація територій за функціональними ознаками: буферна зона, рекреаційна зона, заповідна зона тощо. В рекреаційній зоні необхідно відокремити території стаціонарної рекреації для створення рекреаційних комплексів (бази відпочинку, кемпінги, мотелі, спортивні споруди з відповідною інфраструктурою) для довготривалого відпочинку, санітарно-курортного лікування та територію регульованої рекреації (екотуризм), в межах якої проводиться короткотривалий відпочинок та оздоровлення, огляд мальовничих і пам'ятних місць. В цій зоні облаштовуються екологічні стежки та туристичні маршрути. Екотуризм включає всі види туризму, орієнтовані на довготривале збереження природного довкілля (зокрема, заповідних ландшафтів), відтворення інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів [3].

Мають бути визначені і затверджені будівельні, проектувальні, архітектурні норми для територій, що охороняються. Тут особливо гостро виникають проблеми виразності форм, підбору будівельних матеріалів, атрактивності, єдності з ландшафтом та спектром послуг.

Постійне збільшення рекреаційних потреб викликає необхідність вирішення питань, пов'язаних з визначенням характеристик природно-рекреаційного потенціалу і регламентованого, екологічно-збалансованого природокористування і, відповідно, оптимального задоволення попиту людей у рекреації. Невідповідність між кількістю рекреантів і здатністю ландшафтів до самовідновлення призводить до корінних змін екосистем. З метою запобігання порушення екологічної рівноваги необхідно проводити розрахунки антропогенного навантаження на ландшафти рекреаційних територій, планувати і контролювати відвідування даних територій.

Невідповідність між кількістю рекреантів та рівнем рекреаційної інфраструктури негативно впливає на соціальну і психологічну ситуацію: надмірне скупчення туристів у центрах поселень, громадських закладах та об'єктах послуг не створює умов для відпочинку, відновлення, лікування та оздоровлення.

Норми скупчення відпочиваючих залежать від характеристики відвідувачів: очікування складових рекреації, відношення до політики управління рекреацією, особистий досвід використання рекреації. Переваги, як правило, у «екологічно-чистому» управлінні, єднанні з природою, що гарантується природоохоронних територіях. Проблема

скупчення людей вирішується організацією раціональної структури рекреаційних послуг, раціональним використанням ресурсів, що забезпечують високу якість навколишнього середовища, взаємодією з відвідувачами з метою забезпечення їх тими умовами, які вони очікують, ефективними еколого-освітніми програмами, що пояснюють адекватний тип поведінки в зоні рекреації, поділом території рекреації на окремі зони для створення однорідних, сумісних груп відвідувачів.

Невідповідність планування і організації відпочинку для різних за станом здоров'я рекреантів можуть також призвести до негативних наслідків. Відомо, що різноманітні фітоценози в поєднанні з конкретними кліматичними умовами мають різний вплив на здоров'я людей. Соснові ліси (особливо дуже сухі), наприклад, сприяють зниженню кров'яного тиску, стримують швидкість реакції, володіють загально заспокійливою дією. Це – ідеальне місце відпочинку для нервових людей, що часто підпадають під стреси, страждаючих гіпертензією. Планувати в таких природних умовах спортивні комплекси було би нерозумно, оскільки вони гальмують реакції організму, перешкоджають досягненню високих спортивних результатів. Навпаки, дубово-грабові ліси впливають на людський організм у зворотному порядку. Для тих груп населення, що страждають порушенням дихальних органів, запаленням слизової оболонки чи деякими видами алергії, не можна відпочивати під час вегетаційного періоду на територіях, де розповсюджена низовинна середньо європейська або східноєвропейська лісова і теплолюбна флора, збагачена пилком квітів. Для таких людей більше підходять території з карпатською і середньоєвропейською гірською флорою.

В залежності від вікової групи, рівня культури і освіти, соціально-економічних характеристик існує різне розуміння таких понять як «природа», або «ландшафт», «ідеальний» або «справжній» ліс. В індивідуально-психологічному плані людей можна поділити на типи «гірські», що захоплюються гірською природою, та типи «низовинні», яких гірські ландшафти пригнічують, типи амбівалентні, які однаково віддають перевагу тому чи іншому ландшафту за умови відповідних умов та типи нейтральні з невизначеним відношенням до умов навколишнього середовища. Це також необхідно враховувати при визначенні потенціалу рекреаційних територій та плануванні організації рекреаційного (туристичного) продукту.

В міжнародній практиці концепція екологічного туризму включає наступні положення:

- невиснажливе та безперервне використання природних рекреаційних ресурсів;
- забезпечення збереження природного та соціально-культурного різноманіття;
- інтеграція екотуризму в економічний розвиток регіонів;
- екологічна освіта (просвіта) туристів і місцевого населення [2].

Екологічний туризм на рекреаційних територіях природно-заповідного фонду України ґрунтується на наступних концептуальних положеннях:

- мінімізація негативного впливу туристів на природне середовище та його компоненти;
- гармонійне поєднання людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури;
- відвідування рекреаційних природно-заповідних територій та об'єктів;
- науково-пізнавальне освоєння природного різноманіття, гуманістичного ресурсного потенціалу рекреаційних територій; соціальна сумісність (злагода) з місцевою мораллю, звичками і традиціями місцевого населення, територіальними громадами та органами самоврядування;
- економічні вигоди і переваги в регіональному розвитку природних територій;
- гарантія довготривалого збереження природних й історико-культурних ресурсів рекреаційних ландшафтів [3].

Отже, функції природоохоронних територій – це природоохоронна діяльність (вивчення, дослідження й охорона біорізноманіття, історико-культурних, соціально-економічних об'єктів тощо) та рекреаційна діяльність (екотуризм). На таких територіях має бути чітко визначений ієрархічний порядок функцій з метою забезпечення абсолютної сумісності всіх типів і рівнів суспільного використання національних парків. З метою раціонального розташування капіталовкладень в рекреаційну інфраструктуру необхідно знати довгостроковий прогноз загального характеру, дані про те, які території будуть використовуватися як строгого заповідання, рекреаційні, рекреаційно-урбанізовані, зони поселень, господарсько-комунальні тощо [4].

Національні парки повинні пропонувати такі типи рекреаційних можливостей, для яких вони найбільш придатні. Враховуючи важливість природних і культурних ресурсів та необхідність охорони їх цілісності, рекреаційне використання повинне фокусуватися на отриманні задоволення від цих ресурсів.

Типова рекреація (загальнооздоровчий відпочинок) не може бути основним заняттям відвідувачів парку (екотуристів). Для них основне – високодуховне спілкування з природою, що викликає чисті почуття, сприяє інтелектуальному збагаченню, фізичному наповненню здоров'ям. Але в природно-заповідній мережі України мало місцевостей з відносно незайманою, вилученою з господарського використання, «дикою» природою, яку можуть спостерігати екотуристи. А це – найсуттєвіша особливість, аттракція національних і природних парків світу.

Рекреаційні території природно-заповідного фонду України для виконання основної своєї функції збереження природних ландшафтів та задоволення інтересів відпочиваючих та туристів в оздоровленні потребують державного підходу, особливо в управлінському, організаційно-методичному та фінансовому забезпеченні.

Інтенсивний розвиток процесів індустріалізації та урбанізації, соціоекологічні проблеми, пов'язані з будівництвом та експлуатацією газо- і нафтопроводів, високовольтних ліній електропередач різко посилили антропогенну дію на природне середовище. Взаємодія суспільства і природи приводить до забруднення і порушення навколишнього середовища, що вимагає раціонального, зваженого підходу до охорони природи та організації рекреації.

Інтенсивне рекреаційне використання вимагає відповідного інтенсивного управління, тобто чим вище управлінська діяльність, забезпечення висококваліфікованими кадрами туристичної галузі, тим вища якість рекреаційної діяльності на територіях природо-заповідного фонду нашої держави.

Література

1. Гетьман В.І. Концептуальні питання екотуризму в контексті збереження ландшафтного різноманіття / В.І. Гетьман // Рідна природа. – 2001. – № 2. – С. 34–35.
2. Методические указания по предмету «Рекреационные комплексы» для студентов заочной формы обучения специальности 7.050201 «Менеджмент организаций» Киевского университета туризма, экономики и права (КУТЭП). – К.: И-во КУТЭП, 2002. – 180 с.

3. Моралева Н. Экологический туризм в России/ Н. Моралева, Е. Ледовских // Охрана дикой природы. – 2001. – № 3 (22). – С. 30–34.
4. Разработка мероприятий по охране природы: Информационный бюллетень / Чехословацкая академия наук; Институт географии; Совет экономической взаимопомощи / [Научно-исследовательское задание]. – Прага, 1978.

УДК 930.1: 908 (477.83/.86)

**ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ПРИКАРПАТТІ
У 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ
О.І. Дутчак**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Розглянуто і проаналізовано основні проблеми та особливості дослідження пам'яткоохоронної діяльності на Прикарпатті. Зроблено висновок про недостатній рівень вивченості проблем пам'яткоохоронної діяльності на Прикарпатті.

Ключові слова: *пам'яткоохоронна діяльність, Прикарпаття, краєзнавчий рух, історіографія.*

Considered and analyzed the main problems and features of research of the protection of historical and cultural monument on Preservation Region. The conclusion is done about the low level of exploration activity on the problems of protection of historical and cultural monument of Preservation Region.

Keywords: *protection of historical and cultural monument, Preservation Region, local lore movement, historiography.*

Система заходів, спрямованих на збереження пам'яток історії та культури, має винятково важливе значення для формування позитивного туристичного іміджу краю. Окрім того, пам'яткоохоронна діяльність виступає основоположним одним із чинників формування раціональної системи управління туристичним комплексом. Не зважаючи на беззаперечну значущість окресленої проблеми, вона не знайшла належного висвітлення на сторінках наукових праць. Належне вивчення та узагальнення досвіду попередніх поколінь у цій галузі допоможе об'єктивніше підійти до вирішення наболілих проблем сучасності.

Історіографія пам'яткоохоронної діяльності 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. має свої особливості. По-перше, як окрема наукова проблема

вона почала викристалізовуватися головню в останнє десятиліття, оскільки у 1990-х рр. у контексті розкриття «білих і чорних плям» історії її розглядали фрагментарно, в розрізі іншої проблематики. По-друге, це питання розкривається переважно в однотипних одножанрових науково-аналітичних статтях, хоча з'явилися і спеціальні дисертаційні дослідження. По-третє, у тематичному відношенні рух за збереження пам'яток історії і культури переплітається, подекуди «накладається» на інші складові краєзнавчого руху, передусім музейництво та громадські організації, що діяли в цих напрямках. По-четверте, ця тема активно осмислюється в контексті взаємин між офіційними державними і самодіяльними структурами та міжгнїчних стосунків у краї.

Комплексний підхід до неї властивий дисертаційній роботі Н. Заставецької, що розкриває зміст, форми, методи, напрями діяльності польських і українських громадських організацій та музейних установ з виявлення, охорони, вивчення і популяризації пам'яток історії та культури у Західній Україні в 1920–1939 рр. [21]. З таких позицій показана пам'яткоохоронна діяльність під кутом етнополітики Польської держави та її роль у консолідації українства. Доробок Н.Заставецької розглядатиметься при аналізі праць про окремі напрями руху зі збереження культурної спадщини.

Найбільшою є група праць про пам'яткоохоронну діяльність різних громадських об'єднань. У тематичному відношенні її поділяємо на окремі підгрупи. Першу, найбільшу, представляє численна вже згадувана література з історії «Просвіти», «Рідної школи» та жіночих, молодіжних, студентських товариств й об'єднань інтелігенції, де висвітлюються певні аспекти цієї проблеми в контексті з'ясування їх культурно-просвітницької та національно-виховної роботи. Такий комплексний підхід притаманний публікаціям Н. Заставецької [12–13; 15; 17–18; 21; 23], яка, окреслюючи структуру українського пам'яткоохоронного руху, включила до нього мало не всі національні культурно-освітні інституції, зокрема й туристично-краєзнавчого спрямування. Таке бачення проблеми подекуди «розмиває» реальні контури цього руху та не увиразнює функції інституцій, покликаних безпосередньо розв'язувати відповідні завдання.

Найбільше уваги їй приділено у роботах з історії товариств «Пласт», «Сокіл», «Січ», «Луг» (І. Андрухів [1], О. Вацеба [3], В. Окаринський [34; 35], Б. Савчук [41; 42], Б. Трофим'як [46], І. Шумський [47; 47] та ін.). За останні роки з'явилися спеціальні

публікації Н. Заставецької [15; 21], В. Окаринського [34; 35], які доводять, що саме ці організації виступали найактивнішими учасниками руху за збереження історико-культурної спадщини краю, що розглядається як вагомий чинник патріотичного виховання молоді та заборолом від її полонізації. У працях А. Грицана [10–11], І. Зуляка [24–25] виокремлюється діяльність «Просвіти» в цьому напрямі: робота секцій з охорони пам'яток минулого при філіях і секціях товариства; збір матеріалів з історії боротьби за державність у 1914–1919 рр.; залучення до цієї справи широкої громадськості тощо.

В історіографії залишається популярною тема вивчення і використання воєнних історичних пам'яток. У праці В. Горбика і Г. Денисенка [8] про діяльність громадських і наукових товариств України на початку ХХ ст. показано, що в Галичині її центром виступало НТШ, яке зусиллями своїх секцій і комісій проводило спеціальні обстеження карпатських теренів. Учені проаналізували їхні результати, оприлюднені в друкованих органах товариства, та артефакти, що зберігалися в Музеї історико-воєнних пам'яток.

Краще в літературі розроблена тема використання воєнних пам'яток у певних національно-політичних цілях, що також пояснюється і національно-патріотичними міркуваннями. Так, в окремому підрозділі книги Б. Савчука [41, с. 63–68] реконструйовано ідеологічне й організаційне становлення українського руху з охорони воєнних могил, який представляли спеціальні громадські товариства та масові молодіжні, жіночі, студентські й інші організації. Розкрито форми й засоби їхньої діяльності в цьому напрямі. У схожому ракурсі до проблеми підходить Н. Заставецька, яка показала вплив руху за охорону пам'яток воєнної історії на загострення міжнаціональних стосунків [14]; проаналізувала діяльність музейних осередків щодо їхнього збереження й консолідації інтелектуальних і національних сил українства [13].

Доволі швидкий відхід дослідників цієї проблеми від україноцентризму пояснюємо як її змістовим характером, так і відсутністю тягача інертності у вигляді доробку попередників, бо предметно і ґрунтовно її стали розробляти лише на початку ХХІ ст. Ця тенденція знаходить прояв у двох аспектах.

Перший репрезентують розробки про державну політику в ділянці охорони історичних пам'яток та взаємини між офіційними органами і громадськими організаціями в пам'яткоохоронній сфері. Доба австрійського панування в Галичині в цьому відношенні висвітлена гірше. Тут заслуговує на увагу розвідка І. Саламахи про реорганізацію

віденським урядом органів охорони пам'яток імперії в 1910-1914 рр. [43]. Спираючись на об'єктивно обмежене коло джерел, автор детально реконструював її перебіг, показавши, що галицькі пам'яткоохоронці негативно сприйняли такі нововведення через їхній надто централізований характер. Такі перипетії стали своєрідним «завершальним акордом» політики Австро-Угорщини в цій царині, яка загалом потребує спеціального вивчення.

Грунтовніше ця проблематика розроблена стосовно міжвоєнного періоду, важлива заслуга тут належить О. Петровському. Вчений один з перших в українській історіографії з'ясував діяльність польських військових органів з охорони пам'яток мистецтва та культури на західноукраїнських теренах в 1919-1920 рр., що активізувалася відразу після українсько-польського збройного конфлікту [37–40]. Він показав, що, будучи переможцями, поляки, з одного боку, мобілізували весь організаційний, політичний, інтелектуальний потенціал, щоб зберегти й увіковічнити пам'ять полеглих борців за їхню національну державність, а з іншого, – гостро переслідували будь-які заходи в цьому напрям українців.

У низці документально-аналітичних статей О. Петровського актуалізовано правові та організаційні засади формування системи охорони культурної спадщини на західноукраїнських землях, які відповідали загальнодержавним нормативним актам, що подекуди обмежували відповідну діяльність нацменшин [37]. Також науковець розкрив процес формування та роботу офіційних пам'яткоохоронних структур і державних службовців (консерваторів) у царині збереження пам'яток історії і культури на приєднаних західноукраїнських теренах [40], показав форми, механізми та організаційно-політичні аспекти їхньої взаємодії з польською та українською громадськістю Галичини [38]. Державну політику зі збереження історико-культурної спадщини в Західній Україні в контексті внутрішньої політики Польщі вивчала Н. Заставецька [16–18; 20; 22].

Хоча науковці дивилися на цю проблематику крізь «етноукраїнські окуляри», вони все-таки відійшли від безапеляційно викривальної позиції польської державної політики в цій сфері, намагалися давати виваженіші оцінки, зважаючи на тогочасні реалії. Так, з одного боку, визнавалися правильні кроки і заходи офіційних чинників у напрямі збереження пам'яток на «східних кресах» та намагання опертися на підтримку громадськості. З іншого боку, вони упереджено трактували

історико-культурну спадщину як винятково «польську», залишали без покарання акти вандалізму відносно українських святинь тощо.

Другий аспект, що засвідчує відхід від україноцентризму, пов'язуємо з відображенням в історіографії пам'яткоохоронної діяльності польських інституцій. До їхнього вивчення долучилася Н. Заставецька [12; 18; 23], яка розкрила організаційну структуру та зміст праці Польського краєзнавчого й інших наукових товариств у цьому напрямі. Дослідниця обстоювала таку позицію: польські асоціації всіма засобами реалізовували ідею збереження пам'яток старовини, залучали громадськість до цієї справи, однак, пропагуючи «єдність культури краю», трактували її як винятково «польську», чим збіднювали спадщину українців, сприяли їхній колонізації. Тому в цій ділянці зростала міжнаціональна конкуренція.

У дослідженні Р. Масика [32–33] показано діяльність Товариства шанувальників минушини Львова (1906–1939), Об'єднання шанувальників Львова (1924) та інших польських інституцій в організації охорони історичних пам'яток галицької столиці. Перспективним видається подальше поглиблене вивчення порушеного О. Гаврилюком [5] питання щодо відбудови та реставрації пам'яток архітектури на українських теренах Другої Речі Посполитої, завдяки чому зберігалися від руйнування цінні пам'ятки історії та культури, що належали як польській, так і українській спільнотам.

Констатуємо поступ у вивченні пам'яткоохоронної діяльності церковних інституцій у Галичині. Хоча до цієї проблеми зверталось невелике коло науковців, вони представили цікаві розвідки, що розкривають її головні контури. Насамперед відзначмо дисертаційну роботу М. Бандрівського «Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець XIX–XX ст.)» [2]. Пишучи про період другої половини XIX – початку XX ст., автор розглядає чимало вже аналізованих ученими конкретно-історичних й історіографічних проблем, але розкриває їхні нові грані через призму праці церковних структур і духовенства. Отож показано, що майже всі відомі діячі Ставропігії були представниками духовного стану та діяли за підтримки Греко-католицької церкви і її очільників, які й ініціювали виставки пам'яток старовини 1885 і 1888 рр., створення Церковного (Національного) музею тощо. Вивчаючи міжвоєнний період, М. Бандрівський розкриває діяльність зі збереження культурної спадщини Львівської Богословської академії, навколо якої зусиллями ректора Й. Сліпого гуртувалися знані діячі та

науковці. Показ співпраці Церкви та НТШ розширює уявлення про розкопки і дослідження давнього Галича. Втім, за винятком окремих сюжетів, науковець оминув увагою діяльність у цій сфері римокатолицької й інших конфесій.

Діяльність Греко-католицької церкви з охорони пам'яток української культури в першій третині ХХ ст. в доволі схожому ракурсі розглядається в спеціальній розвідці С. Гнот [7].

Наявні публікації, по-перше, засвідчують чітке окреслення наукових контурів цієї проблеми; по-друге, відображають вагому діяльність греко-католицької церкви у цій галузі, яка зусиллями своїх очільників, духовенства, вірян продемонструвала значний мобілізаційний потенціал щодо розв'язання цього життєво значущого для української суспільності питання. Між тим, підкреслимо, цей аспект недостатньо представлений, а то й зовсім «випадає» з узагальнюючих досліджень з історії краєзнавчого руху в означений період.

Виокремлюємо праці історико-біографічного та конкретно-історичного характеру про роль окремих персоналій у пам'ятко-охоронному русі. Упродовж останніх років вони в чималій кількості з'являлися на сторінках регіональних (обласних, районних, міських) краєзнавчих часописів та у фахових наукових виданнях. Їхніми авторами виступали місцеві аматори-краєзнавці, члени родин самих діячів, учені-історики. Ця обставина зумовила різний науковий рівень такий матеріалів, які, з одного боку, привносили безліч нових фактів й імен в історичне краєзнавство, а з іншого, – містили фактографічні помилки й інші хиби, що не сприяло підвищенню якості таких студій.

Про значущість відповідної роботи засвідчують, приміром, змістовна розвідка В. Горняткевича [9] про засновника музею «Бойківщини» В. Гуркевича та стаття А. Козицького [29] про В. Кобільника, який протягом десятиріччя очолював товариство «Бойківщина». Автори представляють цих персоналій як жертвних самовідданих діячів, зусиллями яких за важких суспільних умов поставали і розбудовувалися українські музейницькі інституції, що нагромаджували унікальні пам'ятки матеріальної і духовної культури. Активну роботу проводять дослідники Тернопільщини, повертаючи із забуття плеяду діячів, які впродовж ХХ ст. розвивали музейну справу [4].

Через обмежені рамки нашого дослідження анотативно відзначаємо спеціальні розвідки про роль митрополита А. Шептицького в організації музейної справи в Галичині [26]; про І. Крип'якевича, який активно працював у Краєвому комітеті охорони воєнних могил,

організовував роботу з відновлення й упорядкування військових поховань [28]; про збиральницьку і пам'яткоохоронну роботу В. Січинського та реставратора Національного музею у Львові Я. Музику [36, 45]; про історика і консерватора доісторичних пам'яток Галичини Б. Януша [44] та ін. Такі публікації персоніфікують і розкривають нові грані руху за збереження культурної спадщини, який підносився зусиллями численних діячів, більш та менш знаних. Показовою тут є низка розвідок Я. Малика [30; 31] про маловідому постать Й. Застирця, уродженця Бродівщини (1873), який проводив копітку працю з увічнення пам'яті діячів «Руської Трійці» та інших заслужених українців на львівських цвинтарях й у меморіальних пам'ятках. Гадаємо, що історики та аматори-краєзнавці повинні ґрунтовніше вивчати життєдіяльність таких місцевих діячів.

Відзначмо «регіональний зріз» історіографії окресленої проблематики. Має місце ситуація, коли в узагальнюючих працях з історії музейництва та пам'яткоохоронної діяльності в Україні Прикарпаття, порівняно зі іншими регіонами, представляється неадекватно слабо, або зовсім ігнорується. Зокрема, ступінь дослідженості цієї проблематики, як і краєзнавчого руху в Галичині загалом, поступається рівню вивченості цих проблем відносно сусідньої Волині. Це стосується як міжвоєнних десятиріч [27], а особливо періоду ХІХ – початку ХХ ст. [6], який відносно Прикарпаття представлений невеликою кількістю праць.

Література

1. Андрухів І.О. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І.О. Андрухів. – Ів.-Фр., 1992. – 78 с.
2. Бандрівський М.С. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець ХІХ — ХХ ст.): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / М.С. Бандрівський. – Львів, 2001. – 20 с.
3. Вацеба О. Нариси з історії західно-українського спортивного руху / О. Вацеба. – Івано-Франківськ: НВ-Лілея, 1997. – 232 с.
4. Волинець Н.І. Тернопільський обласний краєзнавчий музей у персоналіях / Н.І. Волинець [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.museum.dp.ua>.
5. Гаврилюк О. Відбудова та реставрація пам'яток архітектури на українських теренах Другої Речі Посполитої / О. Гаврилюк // Наук. зап. ТНПУ ім. В. Гнатюка, серія: Історія / («Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика»: матер. наук.-практ. конф. (28-29 травня 2007. р.)). – Тернопіль, 2007. – С. 17–23.

6. Гаврилюк С.В. Становлення й розвиток історичного пам'яткознавства Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни» / С.В. Гаврилюк – Чернівці, 2003. – 39 с.
7. Гнот С. Греко-католицька Церква і проблема збереження пам'яток національної культури Галичини у міжвоєнний період / С. Гнот // Історичні пам'ятки Галичини / Мат. другої наук. краєзнавчої конф. (21.11.2002 р.) / [відп. ред. Я. Малик]. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 123–135.
8. Горбик В.О. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні / В.О. Горбик, Г.Г. Денисенко // УІЖ. – 1998. – № 2. – С. 148–154.
9. Горняткевич В. Засновник і перший голова товариства «Бойківщина» д-р Володимир Гуркевич / В. Горняткевич // Літопис Бойківщини. – 2001. – Ч. 1. – С. 7–15.
10. Грицан А. «Просвіта» у боротьбі за збереження історичної пам'яті українського народу на Прикарпатті / А. Грицан // Наукові записки. – Київ: Ін-т народозн. НАН України. – 1999. – Вип. 4. – С. 25–31.
11. Грицан А.В. Просвітня зоря Прикарпаття. Нариси про історію товариства «Просвіта» на Прикарпатті між двома світовими війнами (1921–1939) / А.В. Грицан. – Ів.-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 180 с.
12. Заставецька Н. Внесок польських наукових осередків у збереження пам'яток Західної України (1920–1930-ті рр.) / Н. Заставецька // Матер. II Міжн. наук. конф. молодих учених, присв. 175-річчю Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (23–24 квітня 2009 р.). – К., 2009. – Вип. II. – Ч. 1. / [відпов. ред. І. В. Семеніст]. – С. 81–83.
13. Заставецька Н. Діяльність Польського товариства краєзнавчого у сфері збереження пам'яток історії та культури на західноукраїнських землях (1920–1930-ті рр.) / Н. Заставецька // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX ст. – С. 275–281.
14. Заставецька Н. Дослідження пам'яткоохоронного руху 1920–1930-х рр. на території Західної України в сучасній українській історіографії / Н. Заставецька // Наук. зап. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія Історія. – 2009. – Вип. 3. – С. 300–309.
15. Заставецька Н. Історико-культурна спадщина східногалицького краю в політичних реаліях режиму «санаций» (на прикладі пам'яток воєнної історії) / Н. Заставецька // Наук. зап. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія Історія. – 2007. – Вип. 1. – С. 111–115.
16. Заставецька Н. Музейницький аспект діяльності «Просвіти» у Східній Галичині (1868–1939 рр.) / Н. Заставецька // «Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з

- часу заснування) / *Мат. міжнар. наук. конф. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 82–87.*
17. Заставецька Н. Охорона пам'яток воєнної історії у Східній Галичині в 1919–1939 рр. як аспект україно-польських відносин (за матеріалами періодичних видань) / Н. Заставецька // *Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історичні науки. – 2006. – № 17 (112) жовтень. – С. 188–194.*
 18. Заставецька Н. Пам'яткоохоронна діяльність музеїв на західноукраїнських землях у 30-ті рр. ХХ ст. / Н. Заставецька // *Шевченківська весна. Історія / Мат. між нар. наук-практ. конф. молодих учених. – К.: СПД Цимбаленко Є.С., 2008. – С. 150–152.*
 19. Заставецька Н. Пам'яткоохоронний аспект діяльності польських громадських організацій і товариств на західноукраїнських землях (1918–1939 рр.) / Н. Заставецька // *Наук. зап. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія Історія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 3. – С. 240–246.*
 20. Заставецька Н. Популяризація ідеї збереження пам'яток у Східній Галичині в 1920–1930-х рр. (на прикладі діяльності Національного музею у Львові) / Н. Заставецька // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. праць / Наук. зап. Рівненського держ. гуманітар. ун-ту. – Рівне, 2009. – Вип. 16. – С. 54–57.*
 21. Заставецька Н. Українське музейництво Галичини крізь призму пам'яткоохоронної політики Другої Речі Посполитої (1930-ті рр.) / Н. Заставецька / *Культурна спадщина України / Мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 15–16 травня 2009 р.). – Умань: Видавець Чибаненко Ю., 2009. – С. 170–178.*
 22. Заставецька Н. Участь українських молодіжних товариств Східної Галичини у збереженні історико-культурної спадщини краю (1920–1930-ті рр.) / Н. Заставецька // *Каразінські читання (історичні науки) / Мат. міжн. наук. конф. (24 квітня 2009 р.) – Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2009. – С. 127–128.*
 23. Заставецька Н.І. Збереження пам'яток історії та культури у Західній Україні (1920–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.І. Заставецька.– Львів, 2010. – 20 с.
 24. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / І. Зуляк. – Тернопіль: Воля, 2005. – 946 с.
 25. Зуляк І. Роль «Просвіти» Західної України у розвитку музейної справи в міжвоєнний період (1919–1939) / І. Зуляк // *Наук. зап. ТНПУ ім. В.Гнатюка, серія: Історія. – Тернопіль, 2007. – Спецвипуск. – С. 101–105.*
 26. Іваник О. Роль митрополита Шептицького в організації музейної справи в Галичині (перша половина ХХ ст.) / О. Іваник // *Наук. зап.*

- ТНПУ ім. В. Гнатюка, серія: Історія. – Тернопіль, 2004. – Вип. II. – С. 81–84.
27. Кінд-Войтюк Н.В. Історико-краєзнавчі дослідження і пам'яткоохоронна робота на Волині у 1920-х – 1930-х роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». – Чернівці, 2007. – 20 с.
 28. Клименко Н.П. Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип'якевича: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України». – К., 2009. – 20 с.
 29. Козицький А. Музейницька діяльність В. Кобільника / А. Козицький // Бойківщина: історія і сучасність. – Самбір, 1995. – С. 33–44.
 30. Малик Я. Йосип Застирець / Я. Малик // Брідщина. – 1993. – № 1. – С. 18–23.
 31. Малик Я. Проблема історичних пам'яток у Галичині в діяльності Йосипа Застирця / Я. Малик / Історичні пам'ятки Галичини / Мат. наук. краєзнавчої конф. (м. Львів, 26 жовтня 2000 р.). – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 42–46.
 32. Масик Р. Львівське відділення Польського краєзнавчого товариства і організація шкільних краєзнавчих гуртків / Р. Масик // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2008. – Вип. XI–XII. – С. 206–213.
 33. Масик Р.В. Польські наукові історичні товариства Львова останньої чверті XIX 30-х років XX ст.: виникнення, розвиток та формування інтелектуального середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Р.В. Масик. – Львів, 2009. – 19 с.
 34. Окаринський В. Український скаутський рух (1911-1944 рр.) / В. Окаринський // Наук. зап. ТНПУ ім. В.Гнатюка, серія: Історія / Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. «Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика» (м. Тернопіль, 28-29 травня 2007. р.). – Тернопіль, 2007. – Спецвипуск. – С. 131–134.
 35. Окаринський В. Український скаутський рух (1911–1944 рр.) / В. Окаринський. – Тернопіль: Рада, 2006. – 264 с.
 36. Павличко Я. Володимир Січинський і національний музей у Львові / Я. Павличко // Володимир Січинський та Україна / Мат. міжн. конф. – К.: Абрис, 1996. – С. 99–103.
 37. Петровський О. Нормативні та організаційні засади формування системи охорони культурної спадщини на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / О. Петровський // Наук. зап. ТНПУ ім. В.Гнатюка, серія: Історія / Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. «Охорона культурної спадщини в Україні: історія, теорія, практика» (м. Тернопіль, 28-29 травня 2007 р.). – Тернопіль, 2007. – С. 46–54.

38. Петровський О.М. Взаємодія органів влади та громадських організацій на території Східної Галичини з питань охорони пам'яток історії та культури (1921–1939 рр.) / О. Петровський // *Сторінки історії*. – К., 2006. – Вип. 23. – С. 111–117.
39. Петровський О.М. Діяльність польських військових органів охорони пам'яток мистецтва та культури в зоні бойових дій на західноукраїнських землях (1919–1920 рр.): організаційний та політичний аспекти / Зб. наук. праць НДІ українознавства / О.М. Петровський. – Київ: 2007. – Т. XVIII. – С. 192–201.
40. Петровський О.М. Формування органів охорони культурно спадщини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1919–1920 рр.) / О. Петровський // *Ефективність державного управління: зб. наук. праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України*. – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 229–235.
41. Савчук Б. Просвітницька і соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Плай. – 1999. – 136 с.
42. Савчук Б. Український Пласт 1911–1939 / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 264 с.
43. Саламаха І. Державна охорона історичних пам'яток у Східній Галичині напередодні Першої світової війни (1910–1914) / І. Саламаха // *Українська культурна спадщина, національна свідомість, державність: Українсько-польсько-білоруське сусідство ХХ століття*. – 2008. – Вип. 17. – Львів, 2008. – С. 73–80.
44. Сварник І. Богдан Януш – історик, консерватор доісторичних пам'яток Східної Галичини / І. Сварник // *Пам'ятки України*. – 1996. – № 3–4. – С. 110–113.
45. Тимченко Т. Ярослава Музика — реставратор Національного музею у Львові / Т. Тимченко // *Пам'ятки України*. – 2003. – № 1–2. – С. 92–110.
46. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.) / Б. Трофим'як. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 694 с.
47. Шумський І. Західноукраїнські християнські молодіжні організації і товариства у 30-ті роки ХХ століття: окремі аспекти організаційного будівництва / І. Шумський // *Наук. зап. ТНПУ ім. В.Гнатюка, серія: Історія*. – Тернопіль, 2002. – Вип. III. – С. 93–95.
48. Шумський І. Молодіжний рух у Західній Україні (1920–1939) / І. Шумський. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – 184 с.

УДК 911.2.502.4

**ГЕОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОЕКТОВАНОГО
РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ
«СТІЛЬСЬКЕ ГОРБОГІР'Я»**

Ю. Зінко, М. Майданський, О. Шевчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто потенційні геотуристичні об'єкти (скельно-печерні комплекси, скелі, геологічні відслонення) у межах проєктованого регіонального ландшафтного парку «Стільське горбогір'я» на Львівщині. У межах парку запроектовано дві геотуристичні траси: дидактичну природничо-культурну стежку та краєзнавчу. Розроблено організаційні та інформаційно-освітні заходи для забезпечення розвитку геотуризму на досліджуваній території.

Zin'ko Yu., Maydans'kiy M., Shevchuk O. Geotouristic potential the projected regional landscape park «Stil'ske horbohira». Considered the potential geotouristic objects (rocky-cave complexes, rocks, geological outgroup) in the territory of projected regional landscape park «Stil'ske horbohira». Within the park is designed two geotouristic tours: the didactic nature-cultural trip and regional-study trip. The organization and information-education activities were designed to ensure the development of geotourism in the researching area.

В умовах високого рівня урбанізації та техногенного перетворення території Львівщини особливо гостро постає проблема збереження природничо та культурно цінних територій і їх туристичного використання. У центральній частині Львівської області, між містами Львів, Миколаїв, Новий Розділ збереглась унікальна природна місцевість – Стільське горбогір'я, що простягається від околиць Львова до ріки Дністер. Місцевість має горбогірний характер, абсолютні висоти сягають 400 м над рівнем моря, глибина розчленування – 70-150 м. Панують високі крутосхилі пасма, густо порізані глибокими долинами річок Зубра, Колодниця, Давидівка, Боберка, їх притоками, балками та ярами. Найвні численні скелі та виходи материнських порід, печери, карстові та суфозійні утвори. На півдні крутим уступом горбогір'я обривається до широкої болотистої заплави ріки Дністер.

Тут ростуть дубові, грабово-дубові, липово-дубові, букові, вільхові ліси переважно природного походження. Велику наукову і

природоохоронну цінність мають липові, яворові, біловербові та інші малопоширені в регіоні формації. У долинах річок збереглась природна лучно-болотна та водна, а на стрімких схилах, виходах корінних порід і скельних утворах – унікальна лучно-стєпова, ксеро-термічна й петрофітна рослинність. Чимало рослинних асоціацій, що тут ростуть, внесені до Зеленої Книги України. У Стільському горбогір'ї та прилеглий частині долини Дністра зосереджена велика кількість видів рослин і тварин, внесених у Червону книгу України. За рівнем збереженості та натуральності природних ландшафтів, видовим та кількісним багатством фіто- та зообіоти Стільське горбогір'я посідає провідне становище серед ландшафтів рівнинної частини Львівщини. Унікальним є також ландшафтно-географічне положення Стільського горбогір'я в зоні контакту якісно відмінних природно-географічних районів – Західно-Подільського горбогір'я, Львівського плато і Верхньо-Дністерської низовини, котра належить до Прикарпаття. Стільське горбогір'я в системі регіональної схеми екомережі є одночасно і ключовою територією, і регіональним екокоридором, що сполучає Дністерський і Галицько-Слобожанський екологічні коридори національного рівня [3].

Багатою є також історично-культурна спадщина Стільського горбогір'я. Унікальною пам'яткою давньої української історії та культури є грандіозне Стільське городище VIII–XI ст. – рештки найбільшого у Європі ранньосередньовічного міста. Сучасні дослідники інтерпретують його як один з стольних градів племінного об'єднання Білих Хорватів. Площа укріпленої частини городища становить 250 га, а довжина земляних оборонних укріплень – 10 км. Такій укріпленій системі не було аналогів у тогочасній Європі. Загальна укріплена площа Стільського граду у 25 раз перевищувала укріплену площу тогочасного Києва та інших розвинених міст Європи [1]. У найближчих околицях городища, у радіусі 10 км, зафіксовано більше трьох десятків поселень, курганні та безкурганні некрополі, язичницькі святилища, християнські печерні храми та келії монахів-скитників. Усі ці пам'ятки становлять рештки єдиного величезного мегаполісу, площа якого сягає близько 200 км².

Збереглись також численні архітектурні пам'ятки XVII–XX ст. (церкви, костели, плєбанії, палаци, руїни замків, традиційна сільська і містєчкова забудова), традиційний уклад сіл, навіть цілі містовудівельні структури середньовічних містєчок Миколаєва, Роздолу, Берездівців, Вибранівки, Бібрки, Соколівки, Раківця, Вовкова.

Мальовничі ландшафти, численні історико-культурні пам'ятки, добрий клімат, цілющі джерела, місця релігійного прочанства, зумовлюють особливо велику екостабілізуючу та рекреаційну цінність Стільського горбогір'я.

На даний час в межах Стільською горбогір'я та прилеглих ділянок долини р. Дністер, Гологірського пасма і Львівського плато функціонує ряд природно-заповідних об'єктів місцевого та загальнодержавного значення, зокрема комплексна пам'ятка природи «Стільська», заповідне урочище «Роздільське», ландшафтні заказники «Липниківський», «Стариці Дністра» та ін.

Дана територія придатна для утворення великоплощинного природоохоронного об'єкту – регіонального ландшафтного парку. Створення РЛП «Стільське горбогір'я» є необхідним, зважаючи на надзвичайне природоохоронне, загальноекологічне, культурно-історичне, естетичне, науково-пізнавальне та рекреаційне значення Стільського горбогір'я. Його створення передбачене Указом Президента України від 23.05.2005 р. №838/2005 “Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні”, Програмою формування регіональної екологічної мережі Львівської області на 2007–2017 рр. (рішення Львівської обласної ради від 13.06.2007 р. № 340), Регіональною цільовою екологічною програмою розвитку заповідної справи у Львівській області на період 2009–2020 рр. (рішення Львівської обласної ради від 02.12.2008 р. № 765). У 2010 р. завершилися роботи з обґрунтування проекту створення цього парку.

Планована площа регіонального ландшафтного парку «Стільське горбогір'я» складатиме близько 12 тис. га у межах Пустомитівського та Миколаївського адміністративних районів Львівщини.

Метою представленого дослідження є оцінка геотуристичного потенціалу геолого-геоморфологічної спадщини проєктованого регіонального ландшафтного парку для розвитку різних форм пізнавального і краєзнавчого туризму. Понятійно-термінологічну основу «геотуристичного потенціалу» складає поняття «геотуризм». Геотуризм – це розділ пізнавального туризму, що ґрунтується на вивченні геологічних (геоморфологічних) об'єктів і процесів, а також отриманні від контакту з ними естетичних вражень. За іншим визначенням більш прикладного типу геотуризм – це популяризація і представлення геологічних умов певної території непрофесійним споживачам з використанням популярних видань. Геотуризм також розглядають як форму туризму на природних територіях та складову екотуризму [2].

У геотуризмі пропонують виділяти такі похідні терміни: *геотуристичні об'єкти* – геологічні (геоморфологічні) об'єкти, що є предметом зацікавлення туристів (каньйони, скелі, печери); *геотуристичні явища* – явища, пов'язані з сучасними геолого-геоморфологічними процесами (гейзери, еолові процеси, берегова діяльність хвиль). Геотуристичні об'єкти та явища становлять *геотуристичні атракції*.

Ще один важливий термін – *геотуристичні траси*, що охоплюють геотуристичні атракції, розміщені вздовж спеціально розробленого шляху. З наукових публікацій останніх років випливає, що цей термін співіснує з терміном «геологічні подорожі», а для геотуристичних трас часто використовують термін «геотріпи» або «геомаршрути» [2].

Розглянемо геотуристичних потенціал території проєктованого регіонального ландшафтного парку «Стільське горбогір'я». Територія досліджень у морфологічному плані входить до складу горбистого району, що отримав різні назви: Мале Опілля, Миколаївсько-Бібрська горбовина Підопілля, Бібрсько-Перемишлянське Опілля [4, с. 5]. Цей район вирізняється значною геолого-геоморфологічною різноманітністю. В геоморфологічному плані його основу складають такі форми та елементи рельєфу як горбисті пасма, долини й останцеві горби та педиментизовані підніжжя. Територія характеризується активним протіканням сучасних морфодинамічних процесів [1, с. 4]: карстових (лійки і понори), гравітаційних (зсувно-опливинних) та ерозійних (донні форми яро утворення). В геологічній структурі домінують породи неогенового віку: вапняки, пісковики і піски, які репрезентовані тут різними літолого-фаціальними різновидами. В межах цієї території виділено низку цінних у науково-освітньому плані геолого-геоморфологічних об'єктів в якості місцевих геологічних пам'яток. Серед них: скеля з трьома печерами (біля с. Ілів) та виходи баденських вапняків (біля с. Тростянець). Комплексна пам'ятка природи «Стільська» включає горбисто-долинні комплекси, буково-грабові асоціації, а також унікальний археологічний комплекс IX–X ст. – Стільське городище. Одночасно східна периферія парку протягом останніх століть відома як гірнича місцевість. Тут наявні як давні гірничі виробітки (Бродки, Красів, Миколаїв, Тростянець), так і сучасні експлуатовані кар'єри (Глуховець, Тростянець, Завадів). Активна гірнича діяльність зумовила наявність на території значної кількості геологічних відслонень, що знаходяться у різних стадіях: від експонованого виду до заростаючого.

Як уже зазначалось, досліджувана територія насичена об'єктами культурної спадщини – археологічні, сакральні, мілітарні та традиційно-господарські. Багато з цих об'єктів в якості «субстрату» використовували скельні і печерні утворення, виходи гірських порід.

Георізноманітність території, її тривала гірнича історія й специфічне поєднання геологічної та культурної спадщини дозволяє виділити кілька типів потенційних геотуристичних об'єктів: скельно-печерні утворення, окремі скелі та скельні виходи, геологічні відслонення в межах експлуатованих і заростаючих кар'єрних техноформ, а також природно-культурні утворення типу давніх земляних валів та наскельних «погребів».

Найбільшу атракційність завдяки пізнавально-ландшафтній цінності на досліджуваній території мають у першу чергу скельно-печерні утворення такі як скеля «Дірявець» (біля с. Дуброви), скеля з трьома печерами (біля с. Ілів), рукотворні печерні утворення у скельному виступі біля Миколаєва.

Скелю «Дірявець» вирізняє унікальна форма отвору (наскрізна печера) у скельному виступі (постаменті) на схилі долини річки Колодниці. Отвір висотою до 1,5 м має антропогенне походження та пов'язаний з відбором піддатливих піщано-пісковикових порід. На думку археологів ця скеля була одним із культових об'єктів території Великого Сільського городища.

Скеля з трьома печерами біля Іліва, взята під охорону на початку 70-х рр., представляє собою унікальне скельно-печерне утворення з добре вираженим псевдокарстовим мікрорельєфом (ніші, ячеїсті форми). Рукотворні печерні утворення у скельному піщано-пісковиковому пасмі біля Миколаєва представляють собою глибокі і широкі тунелі, які неодноразово перетворювались протягом кількох століть. Останнє їх використання пов'язують з мілітарною діяльністю у період Першої світової війни.

Другу групу потенційних геотуристичних об'єктів утворюють поодинокі скельні утворення та скельні виходи. Найбільш відомими і привабливими серед них є: скеля у лісовому масиві біля с. Тростянець та скеля біля Миколаєва, а також виходи скельних порід біля с. Тростянець і с. Дуброва.

Слід зазначити, що часто скелі поєднані з цікавими історико-культурними об'єктами; зокрема, скеля біля Тростянця надбудована дотом з часів II-ї світової війни, а миколаївська скеля входить до складу сучасного сакрального комплексу «Великодне яйце». Серед

виходів скель (природних і штучних) найбільш мальовничими та цінними у пізнавальному значенні є утворення біля с. Дуброви, що демонструють морфологічно різноманітні скельні виходи та тектонічну тріщинуватість.

Окрему групу об'єктів для геотуристичних маршрутів спеціального призначення складають геологічні відслонення діючих і недіючих кар'єрних утворень. В уступах діючих кар'єрів у Тростянці, Завадові, Глуховичах відслонюється багатометрова товща мергелів (крейдова система) та піщано-пісковикових (вапнякових) товщ (неогенова система), які можуть стати освітніми об'єктами для навчальних маршрутів студентів природничого профілю. З іншої сторони, низка заростаючих геологічних відслонень є привабливими для геомаршрутів у зв'язку з розвитком тут унікальних стовпчастих форм вивітрювання (кар'єр у Тростянці) та наявністю давнього вапнякового промислу (кар'єр з вапняркою у Красові).

Специфічну групу геотуристичних об'єктів представляють природно-господарські (природно-культурні) утворення, зв'язані з різними історичними етапами природокористування. Зокрема, до цієї групи входять земляний комплекс давнього городища VIII-X століття «Стільське» та «погреби», витесані у скельних виходах вздовж долини р. Колодниць біля с. Дуброва. Земляні вали городища добре збереглися і формують унікальний земляний технорельєф, аналогів яких на заході України не досить багато (Плісненсько, Которин, Корналовичі, Ганачівка). Унікальне для Західного Поділля пристосування скельних виходів для «погребів» як місць збереження сільськогосподарської продукції. Ці рукотворні скельні ніші мають різну форму отворів – від квадратних до овальних, ширину 1,5–2 м і довжину до 2–3 м. Деякі з цих «погребів», очевидно, використовувались кілька століть.

Означені потенційні геотуристичні об'єкти можна розділити також за ступенем доступності для відвідувачів (близькість від доріг, ознаковані шляхи, зручності для огляду). Їх можна згрупувати у три групи: доступні для огляду, ускладнений доступ для огляду та складні для доступу. У першу групу з доброю доступністю слід віднести такі об'єкти як скельно-печерний комплекс «Дірявець», виходи скель біля с. Дуброва, «погреби» у скелях, що розташовані вздовж дороги Розділ – Стільське, а також заростаючий кар'єр у Тростянці з формами вивітрювання і скельно-печерні комплекси біля Миколаєва. До об'єктів з ускладненим доступом слід віднести експлуатовані кар'єри

(в т.ч. в аспекті безпеки відвідувачів) та городище у Стільському. Третя група представлена складними для доступу об'єктами, такі як скеля з трьома печерами поблизу с. Ілів, Тростянецька скеля через значну крутість підходів.

Для організації туристичного руху на території проектного регіонального ландшафтного парку розроблено два типи геотуристичних стежок (трас): дидактична природничо-історична стежка в межах комплексної пам'ятки природи «Стільське» та краєзнавча стежка між селами Ілів і Дуброва. Навчальна (дидактична) природничо-історична стежка передбачає освітній маршрут для ознайомлення з цікавими геологічними, ландшафтними та історико-культурними об'єктами пам'ятки «Стільське». Вона розрахована на учнівські й студентські групи, а також поціновувачів культурологічних і екотуристичних мандрівок. Пунктами огляду на цій стежці виступають: ландшафтна ярусність Стільського горбогір'я (зупинка 1), зсувний комплекс на західному схилі Стільського підняття (зуп. 2), ярково-балкові форми, облямовані системою валів (зуп. 3), центральна частина городища «Стільське» (зуп. 4), ешелована система валів та діючі й давні карстові форми (зуп. 5), зовнішні вали городища вздовж дороги Стільське-Ілів (зуп. 6). Загальна протяжність пропонованої дидактичної (природничо-історичної) стежки складає біля 3,5 км, вона характеризується середнім рівнем складності.

Серед головних геотуристичних атракцій краєзнавчої стежки Ілів-Дуброва виступають: гора Печера з руїнами язичницького святилища та викладеним камінням майданчиком; геологічна пам'ятка природи «Скеля з трьома печерами», де фіксуються печерні ходи, нависаючі зверху карнизи, ячеїсті форми вивітрювання та ін.; деброві утворення (донні ерозійні форми) в долині потоку Лисий на захід від с. Дуброва; скеля з наскрізною печерою «Дірявець» поблизу с. Дуброва, що мала також культове значення у давніх слов'янських племен; «погребі» у скельних виходах вздовж річки Колодниці; численні природні і штучні геологічні відслонення у вапнякових породах.

Враховуючи майбутній природоохоронний статус РЛП «Стільське горбогір'я» та його значну геолого-геоморфологічну, ландшафтну й історико-археологічну цінність важливим є забезпечити регульований доступ відвідувачів на цю територію. Туристичне облаштування цієї території повинно включати: вибір і облаштування наукових, освітніх та краєзнавчих стежок, створення інформаційно-освітньої та нічліжно-гастрономічної інфраструктури з обслуговування турпотоків.

Облаштування згаданих вище геотуристичних стежок (тематичної та дидактичної) передбачає їх ознакування та інформаційне облаштування. Зовнішнє інформаційне забезпечення у вигляді щитів повинно включати картосхеми тематичної і дидактичної стежок, описи геологічних та історичних об'єктів. Ця інформаційна інфраструктура на стежках повинна бути доповнена інформаційними та освітніми об'єктами у с. Стільське. Зокрема, для потреб туристичного забезпечення важливо облаштувати у селі тематичний природничо-історичний музей, присвячений природі Стільського горбогір'я й археології Стільського городища. Одночасно, враховуючи пейзажний характер цієї частини місцевості необхідним є облаштування оглядових місць на Стільському піднятті і прилеглий території.

Література

1. Геоекологічне моделювання стану пам'яток природи та історії = Geoeologic modelling of the condition of nature and historic monuments: монографія / [за заг. ред. І. П. Ковальчука, Є. А. Іванова]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 214 с.
2. Зінько Ю.В. Науково-практичні й освітні аспекти геотуризму / Ю.В. Зінько, Я.С. Кравчук, О.М. Шевчук // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – Вип. 55. – С. 127–139.
3. Кагало О., Зінько Ю., Татух С. та ін. Яворівський національний природний парк у системі регіональної, національної та загальноєвропейської екомереж / Яворівський національний природний парк до 10-річчя створення / [Кагало О., Зінько Ю., Татух С. та ін.] / [Ред. Ю.Чорнобай, О.Кагало]. – Львів: ЗУКЦ, 2008. – С. 51–61.
4. Природа Львівської області / [За ред. Геренчука К.І.] – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1972. – 163 с.
5. Рудницький С. Знадобы до морфології подільського сточища Дністра / Збірник Наукового товариства ім. Тараса Шевченка: Математико-природничо-лікарська секція. – Львів, 1913. – Т. XVI. – 310 с.

УДК 630*.165.5

ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГІРСЬКИХ ЛІСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

І.Ф. Калуцький

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Концентрація на певних територіях гірських лісів рекреаційних комплексів призводить до рекреаційної дигресії. Для недопущення

таких явищ при використанні лісів для рекреації і туризму пропонується рівномірне розташування рекреаційних утворень, туристичних маршрутів по всій території регіону. Чого можна досягти шляхом збільшення площі лісів придатних для рекреації.

Ключові слова: благоустрій лісів, рекреаційне лісокористування, рекреаційне навантаження.

Kalytskuj I.F. The usage of mountainous forests recreational potencial for tourism development. *The concentration of recreational complexes at the territory of mountainous forests causes to recreational degression . It is proposed to use regular arrangement of recreational forms and tourist routes around the whole country to avoid such conditions while using the forests for recreation and tourism. It can be reached by increasing the territory of forests , which are practical for recreation.*

Clue words : forest prosperity system , recreational forest usage, recreational load.

Однією з підсистем Карпатського територіально-рекреаційного комплексу, що динамічно розвивається, є туризм – один з найбільш ефективних видів оздоровчого відпочинку. Формуванню на базі Українських Карпат важливого туристичного регіону країни в значній мірі сприяє величина й якість його туристичного потенціалу. Переважання низько- і середньогірних форм рельєфу, висока лісистість, різноманітність ландшафтів, видового складу флори і фауни, безліч гірських річок та джерел мінеральних вод роблять Карпати одним з найпривабливіших туристичних об'єктів [3].

Ліси взагалі, а гірські ліси Українських Карпат, – зокрема, мають важливе екологічне, економічне, соціальне й водорегульовальне, ґрунтозахисне, кліматоутворююче і рекреаційне значення. Лісогосподарська галузь є панівним видом господарської діяльності і місцем зайнятості багатьох людей у гірських районах. Сталий розвиток лісового господарства в межах регіону мав би значний позитивний вплив не тільки на природний баланс і економіку гірського регіону, але й сприяв би покращенню екологічної ситуації на прилеглих рівнинних територіях [4].

У лісах Карпат збережено багато цінних насаджень, про що свідчить велика кількість природо-заповідних об'єктів в них, є також і зарезервовані для заповідання такі території на перспективу. Все це сприяє використанню лісів для відпочинку і оздоровлення.

В останні роки, коли покращилось життя людей і збільшилася

кількість вільного часу, стрімко зростає значення лісу для відпочинку, так як урбанізація викликала гостру необхідність в розрядці на природі, а різке збільшення транспортних засобів зробили ліс широко доступним.

Окремими постійними лісокористувачами вже надбано певний досвід по покращенню (благоустрою) лісів для рекреації, влаштовано велику кількість лісових стежок, які придатні і використовуються для туристичних цілей, створена певна інфраструктура рекреаційного призначення.

Нами проведено детальне вивчення стану лісів, шляхом обстеження лісових масивів Делятинського та Осмолодського лісових господарств, а також часткове – в інших лісових господарствах Івано-Франківської області. Аналіз проведеного анкетного опитування місцевого населення, працівників підприємств і рекреантів дали можливість виявити, що ці лісові господарства вже зробили досить вагомі кроки по рекреаційному використанню лісів. Вся робота з рекреаційного використання потенційних можливостей лісів організована через лісництва. Такий стан рекреаційного лісокористування, на наш погляд, є дуже позитивним, оскільки дія рекреантів на ліс є екологічно негативною, якщо вона неорганізована, а при певній організації з боку лісівників негативний вплив зводиться до мінімуму.

Аналізуючи сучасний стан рекреаційного лісокористування в лісових господарствах, приходимо до висновку, що цей вид лісокористування, вже зараз, виходить на друге місце по економічному значенню після деревних ресурсів в лісовому господарстві, а при впровадженні ряду ефективних заходів виїде – як основний.

Науковці та практикуючі лісівники нагромадили значний досвід ведення лісового господарства, спрямованого на підвищення санітарно-гігієнічних і естетичних властивостей лісів. Покращуючи їх, лісівники враховують кліматичні і природно-історичні особливості свого регіону. Уява про красоту лісових ландшафтів також як і уява про самий відпочинок не залишається постійною. Вона трансформується в залежності від звичаїв суспільства і розвитку його продуктивних сил.

Науково-технічна революція, свідками і учасниками якої ми стали, зачепила всі галузі виробництва. Одним із проявів її в лісовому господарстві є широке використання лісів для рекреаційних потреб. Таким чином, благоустрій лісів є якісно новим аспектом робіт в лісовому господарстві. Не рахуватися з цим неможливо. Ліс в місцях відпочинку, крім своїх основних функцій давати високоякісну дере-

вину, має мати ще й здатність благотворної емоційної дії на людину. Почуття радості, насолоди має сприяти відпочинку. В основі емоційного відпочинку лежать «ландшафтні емоції». Природа за допомогою фарб, кольорів, запахів, звуків діє на організм людини [1].

Перед лісівниками стоїть складне завдання при догляді за лісом, що використовується для відпочинку, витрачаючи мінімум коштів створити в лісі мікроклімат, який би забезпечував комфортні умови для відпочинку в любую пору року.

Догляд за рекреаційним лісом – це комплекс лісогосподарських робіт, який включає лісову меліорацію, очистку від засміченості, посадку, проведення рубок лісогосподарського призначення, благоустрій і ряд інших робіт. Благоустрій включає створення доріжково-стежкової мережі, обладнання місць для відпочинку та ночівлі, підготовка майданчиків і дров для вогнищ, притулків на випадок негоди, нагромадження різного обладнання (кілочки для наметів, інвентар для прибирання місця ночівлі), благоустрій джерел і джерелець, екологічних стежок, влаштування оглядових майданчиків, ігрових галявин, дитячих лісових майданчиків, автостоянок, сміттєзбірників. Все це, звичайно, має бути зроблено так, щоб не був порушений ландшафт, не внесена дисгармонія в природу [2].

У ситуації, яка склалася, метою лісового господарства має бути задоволення зростаючих потреб населення в лісовому відпочинку при безумовному забезпеченні не виснажливості лісокористування взагалі і рекреаційного лісокористування зокрема. Вимогою часу є також залучення все нових лісових площ до використання з рекреаційною метою, а це вимагає проведення в них відповідних заходів про, які йшла мова вище.

Розглядаючи рекреаційне лісокористування, необхідно усвідомити, що це складне, багатостороннє, суперечливе явище, що включає позитивну дію лісу на рекреантів і негативну – рекреантів на ліс, інтереси майбутні і сьогоднішні, прибутки і витрати, соціальну користь і екологічну шкоду [5].

Вплив лісу – пасивний, вплив відпочиваючих – активний. В першому випадку мають місце переважно позитивні соціальні, а в другому – негативні екологічні результати відпочинку в лісі.

Анкетне опитування, проведене в вище зазначених лісових господарствах, дало можливість встановити, що при загальній площі земель лісового фонду в них 152,4 тис. га, тільки 70,5 тис. га або 46,2 % використовуються для рекреації [6]. Наявна інфраструктура,

що використовується для рекреації в лісах, розміщена нерівномірно. Так, якщо в Делятинському лісовому господарстві приходится 12,5 км лісових стежок на тисячу га рекреаційних лісів, то в лісах Болехівського лісового господарства тільки 5,4 км/тис. га. Нерівномірно розміщена і інша інфраструктура в рекреаційних лісах, що призводить, в окремих випадках, до значних рекреаційних навантажень на лісові екосистеми.

Проведені нами дослідження в лісогосподарських підприємствах обласного управління лісового господарства дають підставу стверджувати, що краще поставлена робота щодо рекреаційного лісокористування в Делятинському лісовому господарстві. На відміну від інших лісогосподарських підприємств тут ведеться цілеспрямована робота по освоєнню рекреаційного потенціалу лісів. Це лісове господарство створило значну матеріальну базу рекреаційного лісокористування і в наступні роки може очікувати на значні прибутки від цієї діяльності. В лісовому господарстві 53,3 % площ лісового фонду складають рекреаційні ліси. Серед лісництв тут найвищий відсоток рекреаційних лісів в Майданському 87,2 та Микуличанському 84.

У лісах Делятинського лісгоспу побудовано і підтримуються в належному стані 202 км стежок, щовикористовуються працівниками лісового господарства (лісовою охороною), туристами та мисливцями. В більшості, рекреаційне навантаження вони несуть невелике і тут є резерв в їх використанні, з іншого боку вони потребують відповідного догляду і при збільшенні рекреаційного навантаження необхідно буде підтримувати їх в належному стані. В цьому лісовому господарстві побудовано 650 об'єктів рекреаційного призначення, що є значно більше ніж в інших лісових господарствах області і складає більше двох на 100 га лісових угідь.

Аналізуючи склад лісів, які використовуються для рекреації, можна зробити висновок, що це насадження в основному віком від 45 до 80 років, відносно повнотою в середньому 0,7, в більшості Іа бонітету

За складом насаджень рекреаційні ліси, тут в більшості своїй, є змішаними, але в окремих лісництвах (Микуличанському і Любіжнянському) це чисті смерекові, ялицеві чи букові деревостани, переважно прості однарусні насадження. Найбільш розповсюдженим видом рекреації в лісництвах держлісгоспу є піший і автомобільний вид, добувна рекреація (зби-рання ягід, грибів), екскурсії та туризм.

Територія Делятинського лісового господарства розташована в цінному в природному відношенні районі. Ряд територій мають

наукову та естетичну цінність. В зв'язку з цим тут сформувалася густа мережа природоохоронних об'єктів загальнонаціонального і місцевого значення. Під охороною держави перебуває 79 природно-заповідних об'єктів загальною площею 1560 га, що складає 5,5 % всієї території держлісгоспу.

В лісовому фонді Делятинського лісового господарства виділено і обладнано 18 туристичних маршрутів різної протяжності і складності, частина яких входять в туристичні маршрути суміжних лісокористувачів. Центральними Горганами в межах Осмолодського лісгоспу (площа земель лісового фонду 58987 га) виділено, описано і дообладнуються 27 туристичних маршрутів. В лісах цього підприємства є 252,5 км лісових стежок та 445 об'єктів іншої рекреаційної інфраструктури. Частина туристичних маршрутів Осмолодського лісового господарства включено в радіальні багатоденні маршрути з виходом на землі інших землекористувачів [4]. Проте, в Осмолодському лісгоспі не створено жодного рекреаційно-туристичного комплексу, хоча потенційні можливості для розвитку таких комплексів є значні. Розвиток рекреаційно-туристичних комплексів в даний час сконцентровано у Косівському, Яремчанському, Ворохтянському і, частково, Долинському рекреаційних районах, що призводить до нерівномірності рекреаційних навантажень на екосистеми, зокрема і лісові.

Для збереження рекреаційних і інших корисних властивостей лісів та повнішого використання їх потенційних можливостей, необхідно:

- обмежити заготівлю лісу в рекреаційних лісах;
- збільшити долю рекреаційних лісів за рахунок будівництва доріг, стежок і іншої інфраструктури благоустрою;
- виділення нових об'єктів природо-заповідного фонду в лісах та оптимізація їх використання для рекреації;
- забезпечити рівномірне рекреаційне навантаження на лісові екосистеми Карпат не допускаючи рекреаційної дигресії в окремих місцях;
- проведення відповідної виховної роботи серед туристів та рекреантів з метою забезпечення збереження унікальних рекреаційних природних комплексів;

Література

1. Бобров Р.В. Благоустройство лесов / Р.В. Бобров. – М.: Лесная промышлен., 1977. – 192 с..
2. Бондаренко В.Д. Ліс і рекреація в лісі / В.Д. Бондаренко, О.І. Фурдичко. – Львів, 1994. – 232 с..

3. Голубець М.А. Українські Карпати / [М.А. Голубець та ін.]. – К.: Наукова думка, 1988. – 207 с.
4. Калущкий І.Ф. Особливості покращення рекреаційного використання лісових ландшафтів Прикарпаття / І.Ф. Калущкий, М.М. За поточний // Науковий вісник. Збірник науково-технічних праць. – 2006. – Вип. 16.2. – С. 12–19.
5. Тарасов А.И. Рекреационное лесопользование / А.И. Тарасов. – М.: Агропромиздат, 1986. – 177 с.

УДК 551.4:379.85(282.247)

**СУЧАСНІ ЕКЗОГЕННІ ГЕОМОРФОЛОГІЧНІ
(МОРФОДИНАМІЧНІ) ПРОЦЕСИ ЯК НЕГАТИВНИЙ ЧИННИК
ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ У БАСЕЙНІ ГІРСЬКОГО ПРУТУ**

М.В. Кляпчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті детально охарактеризовано сучасні екзогенні морфодинамічні процеси, причини їх активізації та територіальну диференціацію в долині гірського Пруту.

M.V. Klapchuk. Modern geomorphological exogenous (morphodynamic) processes as a negative factor for the development of recreation in a mountain Prut basin. Modern exogenous morphodynamic processes, causes their activation and territorial differentiation in mountain Prut basin are characterized in the article.

Розвиток різних галузей господарства постійно впливає на структуру і функціонування природних екологічних систем. Часто це негативно відображається на гідрологічному режимі рік, збереженні ґрунтового покриву і лісових насаджень, що в подальшому призводить до порушення рівноваги в екосистемах та зменшення їх продуктивності. У зв'язку з цим найбільш невідкладними завданнями сучасності є захист природи від руйнування та раціональне використання природних ресурсів. Для цього потрібно детально дослідити території, які піддаються інтенсивному впливу господарства, зробити висновки і розробити рекомендації, які направлені на збереження рівноваги між людиною і природою, яка її оточує. Особливо актуальними такі дослідження є в гірських рекреаційних регіонах, де негативні геоморфологічні процеси проявляються значно частіше і інтенсивніше ніж на рівнинній території і антропогенне навантаження тут значно більше.

Екзогенні морфодинамічні процеси – це сукупність процесів, які відбуваються на земній поверхні й у верхній частині літосфери під дією сил, викликаних енергією Сонця, води, силою тяжіння, життєдіяльністю організмів [2; 3; 12]. Характер поширення й інтенсивність геоморфологічних процесів залежать від клімату, структурно-літологічних, геоморфологічних і гідрологічних особливостей території, ґрунтів і рослинності. Важливу роль у розвитку й поширенні шкідливих сучасних процесів відіграє також діяльність людини [9, с. 169–170].

Спостерігається періодична активізація (певна циклічність) сучасних рельєфотвірних процесів у роки надмірного зволоження, посилення циклонічної діяльності і т. п. Найбільш сприятливими природними умовами для розвитку сучасних екзогенних морфодинамічних процесів є надмірне зволоження і різка зміна температур. Також сприятливими факторами є значна крутість схилів та їх низька задернованість чи залісненість. Оскільки переважаюча частина басейну р. Прут розміщена в Карпатах, де присутні всі вище перелічені умови, дослідження гірської частини басейну Пруту є актуальним і необхідним. Для долини гірського Пруту характерні такі морфодинамічні процеси: вивітрювання, зсувні, обвальні-осипні, площинного змиву, флювіальні, селі, повільне переміщення плаща уламків, карстові, біогенні, нивальні, лавини. Проте серед них найбільшими перешкодами для розвитку рекреації в регіоні є зсувні, обвальні-осипні, флювіальні процеси та селі.

Флювіальні процеси, або лінійна ерозія – сукупність геоморфологічних процесів, які здійснюються поверхневими водними потоками. Суть флювіальних процесів полягає в ерозії водними потоками земної поверхні в одних місцях, перенесенні і акумуляції продуктів розмиву в інших, завдяки чому в один і той же час утворюються як вироблені ерозійні форми рельєфу (промивини, яри, балки, долини), так і корелятивні їм акумулятивні форми (делювіальні шлейфи, конуси акумуляції, дельти) [10; 12, с. 40–45].

Ерозія у долині Пруту проявляється в розмиві dna і берегів гідрографічної мережі, а також у ярковому розмиві. Найінтенсивніше підмивання і руйнування берегів під час весняних повеней, літніх і осінніх паводків на ділянках, у будові яких беруть участь піддатливі до розмивання відклади менілітової, кросненської та ін. світ (аргіліти, алевроліти), алювіальні та делювіальні четвертинні відклади. Умовами, що сприяють ерозії є: великий похил водозбору; наявність

на водозборі потужної товщі пухких порід; відсутність лісу на водозборі або його розораність; наявність доріг, канал, улоговин на розораних ділянках тощо [7, с. 142–143].

Підмивання берегів часто руйнують залізничні, шосейні і ґрунтові дороги, які прокладені переважно в долинах річок. Прикладом може слугувати підмив р. Прут залізничного полотна Коломия – Делятин в ур. Облаз влітку 2007 р., внаслідок чого на місяць було припинено рух транспорту, а на ремонт витрачено близько 13 млн. грн. Дуже часто розмиваються значні ділянки поверхонь II і III надзаплавних терас. У долинах Пруту та його приток інтенсивне розмивання нижніх терас спостерігається, насамперед, під час паводків і повеней.

Найпоширенішими формами ерозії в межах Передкарпатської частини досліджуваної території є яркові розмиви: водорії, вимоїни, яри схилів, яри берегові, яри вершинні. Ширина вимоїн не перевищує 1–2 м, а глибина врізу від 0,1 до 2 м. Вони зустрічаються переважно на землях сільськогосподарського призначення. Найчастіше на даній території зустрічаються схилів (низькогір'я Слободи Рунгурської) та берегові (с. Добротів) яри, рідше вершинні [7, с. 143].

Невеликі діючі та закріплені яри зустрічаються і на схилах потоків, що розчленовують плоскі терасовані межиріччя Пруту та Бистриці Надвірнянської. Розвиваються вони в аргілітах і глинах менілітової, поляницької, воротиченської та стебницької світ. У більшості випадків ці відклади перекриті значними шарами (до 5 м і більше) алювіально–делювіальних відкладів. Глибина врізу схилівих ярів коливається від 0,5 до 2,3 м, рідко досягаючи 6–8 м. Багато ярів зафіксовані на VI лівобережній терасі у селищі Делятин (ур. Посіч). Яри сягають довжини 120–140 м, шириною 8–10 (максимум – до 80) м і глибиною врізу 5–10 м. Яри переважно заліснені.

Значне поширення мають і берегові яри. На відміну від схилівих, вони відзначаються більшою глибиною врізу (до 12–15 м). Так, біля сіл Лоева і Стримба численні берегові яри розвивають 1–3 м товщу алювіально–делювіальних відкладів і на значну глибину (28–30 м) врізуються в корінні глинисті відклади стебницької світи. На правобережжі Пруту біля с. Заріччя берегові яри приурочені до уступу третьої надзаплавної тераси, прорізаючи 4–5 метрову товщу алювіальних суглинків і галечників та 6–15 метрову товщу стебницьких аргілітів і глин.

Вершинні яри утворюються на привершинних частинах балок і балкових відгалужень і поступово поширюються на схили. Виникають

вони внаслідок різкої зміни поверхневого стоку біля вершинної частини балок (концентрація стоку дорогою, стежкою, межею, оранкою і т.п.). Ширина (коливається в межах 2–20 м) і глибина (2–10 м) врізу вершинних ярів залежить від характерну рельєфу, корінних відкладів і т.д. Інтенсивно розвиваються вершинні яри на правобережних схилах р. Чорний Потік і приурочені до виходів глинистого флішу менілітової серії. З глинистими відкладами стебницької світи зв'язані яри й у басейні р. Ослава. У горганській частині долини Пруту яркова ерозія зосереджена переважно у крайовому низькогір'ї (Делятинська улоговина, Лоєва) [7, с. 142–146].

В межах Ворохтянського низькогір'я спостерігаються схилі яри в басейні р. Прут. Одна з основних причин їх виникнення – трелювання деревини по схилах під час експлуатації лісосік. Густина ерозійного розчленування тут сягає 3,1–3,4 км/км² [13, с. 98–103]. Також вимоїни, утворені внаслідок трелювання деревини, поширені неподалік від населених пунктів. Нами були зафіксовані вони біля селищ Делятин, Заріччя, Татарів, Микуличин та Ворохта.

У Полонинсько-Чорногірських Карпатах підмивання і розмивання берегів характерне переважно для абсолютних висот 500–900 метрів. У верхів'ях р. Прут катастрофічних розмивань берегів не буває, що пов'язано із структурно-літологічними особливостями цього регіону – домінуванням масивних пісковиків чорногірської і скупівської світ та відсутністю великих потоків і рік. Вище від верхньої межі лісу численні вимоїни шириною 1–2 м і глибиною врізу 0,2–1,0 м утворюються після зливових дощів на пасовищах, іноді переростаючи в яри [8, с. 101–102].

Басейн гірського Пруту є регіоном з достатнім і надмірним атмосферним зволоженням. Біля 80 % загальної кількості опадів припадає на весняно-літній час, максимум їх спостерігається на вододільних ділянках [6, с. 50]. Особливо повноводними і небезпечними під час літніх паводків стають незначні праві та ліві притоки р. Прут. Під час паводку чи повені ріки переносять величезну кількість матеріалу, завдають величезних збитків і забирають життя людей (див. табл. 1). Непоодинокими є випадки коли гідротехнічні споруди через неналежне їх обслуговування стають інструментами руйнування берегів річок. Яскравим прикладом є гідротехнічна споруда поблизу турбази «Заросляк». Основна функція цієї споруди – зменшення швидкості течії ріки Прут, натомість спостерігалось підмиванням берегів, оскільки споруда не була вчасно очищена від алювіальних наносів.

**Збитки, заподіяні повенями і паводками
на р. Прут (1868–2008 рр.) [17]**

Дата	Витрата води, м ³ /с	Нанесені збитки
26.05.1868	–	Знесено близько 3000 стовбурів з кашиці.
1889	–	Знищено мости та кашиці.
05–06.1893	–	Дві повені знищили мости і дороги (припинено рух на вазовій дорозі).
06.1899	–	Розмито вазову дорогу та залізницю (на 4 дні припинено рух поїздів).
08.1901	–	Вода забрала худобу і господарські споруди.
1912, 1913 (за різними даними)	–	Підйом води 4 м, завдано значних збитків місцевому населенню.
10–14.07.1927	–	Затоплено центр Делятина, знищено міст на Заріччя, багато житлових і господарських споруд.
07.1932	–	Затоплено господарства селян.
12.06.1948	1040	Підйом води на 566 см, зруйновано деякі дороги і мости.
17–21.07.1957	–	Підйом води 610 см, зруйновано та пошкоджено господарські споруди, дороги та мости.
8–10.06.1969	1530	Максимальний підйом 760 см. Знищено більшість доріг і мостів, на декілька тижнів припинено рух транспорту. Збитки склали 10571 тис. крб.
11–15.05.1970	–	Збитки склали 3649,6 тис. крб.
25.05–4.06.1970	–	Підйом води 3–5 м. Збитки склали 4694,3 тис. крб.
29–30.06.1974	–	Збитки склали 1711,0 тис. крб.
21–22.07.1974	–	Збитки склали 4461 тис. крб., Зруйновано 2 житлові будинки в центрі Делятина.
29.07.1980	–	Перемило шосе Куровичі–Мукачево у Делятині.
2007	–	Зруйновані мости через Прут і Любіжно в Делятині.
2008	–	Підтоплення більшості населених пунктів, знищено автотраси, залізниці, збитки склали близько 50 млн грн.

Максимальний рівень води у р. Прут (Н=760 см) спостерігався 8 червня 1969 р. Значні повені та паводки спостерігалися у 1927, 1941, 1948, 1959, 1964, 1974, 1979, 1982, 1996, 2007 та 2008 рр. Високим рівням води, закономірно, відповідали й великі витрати. Норма стоку за багаторічний період становить $12,6 \text{ м}^3/\text{с}$ [4, с. 46–47].

Селеві процеси – це складна та багатофакторна система, розвиток якої залежить від взаємодії екзогенних, ендегенних та антропогенних факторів. Ці процеси переривисті в часі, або іншими словами тимчасові. Геоморфологічні умови (круті схили, значне розчленування рельєфу), а також гідрометеорологічні умови, часті паводки сприяють швидкому виносу уламкового матеріалу, внаслідок чого у міжпаводковий період уламковий матеріал у селевих осередках басейну верхнього Пруту не встигає нагромаджуватись у великих обсягах [16, с. 16–22]. Формування селевих потоків відбувається в долинах малих рік і потоків. Селенебезпечні потоки зосереджені переважно у горганській і чорногірській частині басейну р. Прут – це потоки на схилах г. Магури, численні притоки рік Женець і Жонка, потоки Пічний, Скісний, Сухенький, Капливець, Форещанка, Гомулець, Гаврилець, Мареш, Озірний, Кукуль, Піги, Боярський, Малевський, Нересний, Явірник, Багровець, Чепелів, верхів'я Прутця Чемегівського, зокрема, потоки Шекелівка і Сиголка, верхів'я рік Любіжня, Перемиська та Кам'янка. Селеформування у цих потоках відбувається з переважанням обвальних процесів. До селе-небезпечних потоків, які утворюються внаслідок інтенсивного площинного змиву і зсувних процесів, належать басейни Копчина і Полумистого [11; 14, с. 47]. Всім їм характерні показники перевищення більше $300 \text{ м}/\text{км}$ та крутість схилів більше 21° .

Опис селю, що відбувся 15 червня 1959 р. в долині р. Прут, свідчить, про те, що селевий потік перемістив більше 216 тис. м^3 наносів, при цьому брили діаметром більше 1 м склали 5 %, валуни від 10 см до 1 м – 27 %, галька від 1 до 10 см – 48 %. Відклади селевого паводку знаходили на 35–50 км нижче за течією ріки [1, с. 116–121].

У басейні гірського Пруту за період з 1900 по 1941 рр. селеві прояви були відмічені 5 разів, з 1948 по 1964 – 7, а з 1964 по 1994 рр. – 9 разів. Таке збільшення їх кількості було викликано, очевидно, інтенсивною вирубкою лісів у післявоєнні роки. Значно почастишали селі в теперішній час. Так, під час спостережень, які ведуться нами з 2003 року, було зафіксовано проходження 8 селів. Цей проміжок часу в 7 років незначний порівняно з наведеними вище, але частота селів

значна. На нашу думку, це пов'язано із зміною характеру випадання опадів, які випадають останніми роками у вигляді зatoryжних зливових дощів, захарашеністю потоків побутовим сміттям, суцільними рубками в недозволених місцях та ін. Найпотужніші селі зафіксовані в 1927, 1955, 1969, 2007, 2008 рр.

Максимальний катастрофічний паводок (сель) на р. Прут відзначений 8–9 червня 1969 р., коли витрата води на Яремчанському гідропості становила 1530 м³/с (середній багаторічний показник – 12,3 м³/с), середня швидкість течії – 4–5 м/с, максимальна висота хвиль – 2,5–5,0 м над меженним рівнем. Ріка Прут відклала понад 297 тис. м³ наносів, а відклади, винесені її притоками відзначались на проміжку 30–35 км [17].

В басейні ріки Любіжня, а саме на одній із її лівих приток, в 2007 році пройшов сель. Основним чинником проходження селю стали злизові опади, крутість водозбору та захарашення русла потоку. Уламки порід слабо обкатані, розміри їх не значні, хоча траплялися деякі розміром 30×20×35 см. Матеріал, який переносився переважно глинистий та глинисті сланці. Під час проходження селю не приніс значних збитків для місцевого населення. Ще один сель відбувся 2007 р. в м. Яремче, на одній із правих приток ріки Жонка. Цей сель завдав значних збитків місцевому населенню. Потік переміщав уламки порід незначних розмірів від 5 до 20 см по діагоналі.

Під час паводку 2008 р. спостерігалися селі на потоках в долині Жонки, Кам'янки та Любіжні, а 2009 р. – в долині потоку Малевський. Вони були спричинені значним об'ємом випавших в короткий термін опадів, захарашенням долин потоків побутовим сміттям і природнім матеріалом, а також незначним залісненням водозборів.

2010 р. на правобережжі р. Прут поблизу с. Микуличин, а саме в долині потоку Пічний проходив сель. Внаслідок дії цього негативного процесу кам'яними відкладами було перегороджено шосейну дорогу. Рух був призупинений на 5–7 годин. Потік переміщав каміння до 1 м по діагоналі, дерева висотою 7–10 м. загальний об'єм винесеного матеріалу склав приблизно 600–900 м³. До складу порід, які переміщав потік входили переважно пісковики, аргіліти та алевроліти.

Зсув – це процес переміщення гірських порід, при якому переважає сповзання по існуючій або такій, що формується, поверхні (системі поверхонь). При цьому сила відривання (зміщення) більша сили зчеплення порід, але не настільки, щоб повністю відірвати зсувне тіло від схилу, по якому воно рухається [12, с. 26–40]. Зсуви виникають

там, де ґрунт або гірські породи на схилі втрачають стійкість. Найчастіше це відбувається тоді, коли на схилі залягають глинисті породи і наявна вода [5, с. 29–45]. Схилкові процеси приурочені до схилів певної крутизни. Наприклад, процеси обвалювання відбуваються переважно на схилах крутизною понад 35–50°, кріп – 5–25°, осипання – 20–60°, зсувні – від 5–8° до 50°, однак найчастіше на схилах крутизною 8–30° [8, с. 108; 9, с. 171–172].

В басейні Пруту суцільні зсувні масиви зустрічаються рідко. Переважають зсуви–потоки, які розпочинаються, в більшості випадків, у різних за розмірами і формами зсувних цирках. Найчастіше зсувні процеси розвиваються тут на уступах терас, бортах ярів і балок, на корінних схилах, де алювіальні та делювіальні відклади залягають на відкладах глинистого флішу (менлітова та поляницька світи) і глинистих моласових відкладах (воротищенська і стебницька світи) [7, с. 149]. Переважна кількість зсувів, які зафіксовані на досліджуваній території приурочені до дощового періоду року (весняно–літній). Відповідно і кількість зсувів більша в ті роки, коли випадала більша кількість опадів зливого характеру. За період досліджень нами зафіксовано проходження багатьох зсувів у 2007 та 2008 рр., саме в ці роки були зафіксовані затяжні зливові дощі, що приводили до паводків, селів і зсувів. До 2007 та в 2009, 2010 рр. були зафіксовані поодинокі зсувні тіла.

В межах досліджуваної території впродовж тривалого часу зсувні процеси спостерігалися в околицях Делятина та Ворохти. На нашу думку це пов'язано з розміщенням цих населених пунктів на контактi активних тектонічних зон, значною кількістю опадів та з відкладами, які тут залягають. Біля гирла р. Лойовець на уступі VI надзаплавної тераси розміщений зсувний цирк, що простягається вздовж ріки на 300 м і вглиб уступу на 100 м. У дренажних колодязях глибиною 8–9 м відмічаються деформації (викривлення) вниз по схилу на 10–15 см щорічно. На межиріччі Пруту та Бистриці Надвірнянської (біля с. Лоева та смт. Делятин) зсувні процеси розвиваються на бортах ярів висотою 10–12 м і глибоко врізаних (до 25 м) потоків. Висота стінок відриву коливається в межах 5–20 м, ширина – від 10–15 до 30 м. Разом з активними ярами, зсуви на значній ділянці протягом багатьох років загрожують шосейній дорозі на Коломию і будівлям [7, с. 149].

Впродовж 1976–2010 рр. зсуви щороку відбувалися на березі р. Солонець. Зсувні тіла, розмірами до 30×50 м, мали загальний об'єм до 30 тис. м³. Зсуви періодично пошкоджували с/г угіддя. За 20 років

зсувами розширено долину ріки на 60–80 м [17]. Менших розмірів зсуви відбуваються майже повсюди; найбільше – на бровках IV–VI терас. Найбільший зсув за останні роки відбувся у 2004 р. з бровки IV надзаплавної тераси р. Прут, на лівому березі р. Любіжня у місці її перетину залізничним мостом. Внаслідок зливових дощів (понад 120 мм за 5 днів) відбулося сповзання значної маси ґрунту. Стінка відриву, у формі серпа, мала довжину до 60 м, а потужність знесеного шару – 10–18 м. Об'єм – до 10 тис. м³. Зсувом пошкоджено житлові будівлі залізничне полотно.

Постійні зсувні процеси та осипи відбуваються в урочищі Сегельба (сmt. Делятин), що складена глинами воротищенської світи. Зсувні тіла мають об'єм до 400–500 м³ кожен, осипи – 50–100 м³.

Останніми роками в долині Малевського активізувались зсувні процеси. Зсув у 2009 р. відбувся моментально, впродовж кількох хвилин перемістився об'єм порід близько 8–10 тис. м³. Цікавим є те, що схил був покритий лісом, однак тонкий шар ґрунту розташовувався на твердих ямненських пісковиках та відкладах стрийської світи. Крутизна схилу становить 30–50°.

В долині річки Женець під час досліджень 2010 р. спостерігалися сліди проходження невеликого зсуву-осипу. На правому березі ріки розташована стінка відриву розмірами приблизно 5×5 метрів. Об'єм зсуву складав менше 50 м³. Внаслідок проходження зсуву було обмежено рух по місцевій дорозі, яка веде до водоспаду «Женець». Невеликі зсуви-обвали спостерігались під час досліджень 2008–2010 рр. у долині р. Жонка. Об'єми зсувних тіл досягали 100–150 м³.

Загальний об'єм зсувних тіл зафіксованих нами в басейні р. Любіжня складав приблизно 7–8 тис. м³. Зсуви відбувались переважно на частково заліснених схилах шириною 60–100 м, висота – 50–100 м.

Влітку 2008 р. після випадання значної кількості опадів на правому березі р. Прут в сmt. Ворохта відбулося багато зсувів, один з найбільших на відстані 100–120 м від русла ріки. Стінка відриву зсуву висотою 1–10 м мала вигляд серпа, довжиною 50–60 м. Південна частина зсуву розташована на некрутому схилі (10–12°), північна частина схилу крутіша (15–30°). В результаті було пошкоджено господарську споруду та сільськогосподарські угіддя. Об'єм зсувного тіла склав близько 10 тис. м³. На правому березі р. Прут у с. Микуличин внаслідок зливових дощів пройшов зсув. Протікав процес моментально, об'єм зсувного тіла складав 1,5–2,5 тис. м³. Рухається тепер і схил, від якого відділилось зсувне тіло, проте вкрай повільно –

2–5 см в рік. Стінка відриву 10–12 м. На денну поверхню виходить незначна її частина – 1–2 м. Об'єм зсувного тіла складає 1300–1600 м³. Крутизна схилу – 40–60°. Зсувне тіло складено пісковиками, аргілітами та алевролітами. Схил постійно підмивається рікою Прут.

У Полонинсько-Чорногірських Карпатах в басейні верхнього Пруту поширені переважно гірські породи, які слабо піддаються руйнуванню (пісковики та фліш), немає потужних товщ ґрунтів, добре заліснені схили в наслідок чого зсувні процеси у Полонинсько-Чорногірських Карпатах виявлено у вигляді окремих активних і стабілізованих зсувів. Суцільні зсувні масиви рідкісні й займають незначну площу. Поодинокі зсуви найчастіше приурочені до річкових долин і формуються на уступах середніх і високих терас [8, с. 42–44, 165–169].

Після паводку 2008 р. активізувався зсув на правому березі р. Прут (схил хр. Озірного, поблизу стаціонару Львівського університету). Не відкидаємо і антропогенний фактор, який також в меншій мірі спровокував активізацію зсуву через діяльність біля стаціонару. До паводку цей зсув був відносно стабільним. Також невеликий зсув відбувся поблизу форельного господарства.

Обвальні-осипні процеси. За складом порід, що піддаються обвалам, у долині Пруту переважають кам'яні й змішані, за об'ємом – дрібні (до кількох десятків м³). Дуже часто процеси обвалювання й осипання поєднуються, утворюючи іноді значні за площею ділянки обвальні-осипних схилів [8, с. 109]. Процеси приурочені до крутих схилів понад 21° з великими перепадами висот. До добротівських відкладів приурочені невеликі ділянки обвальні-осипних схилів на лівобережжі р. Ослава в межах низькогір'я Слободи Рунгурської, північніше с. Заріччя, де ріка протікає в каньйоноподібній долині з прямовисними схилами. Неподалік від даної місцевості розташовано ще дві ділянки з дуже крутими та високими (40–100 м) схилами (ур. Погребнич, Сегельба), які неодноразово були причиною припинення руху залізничного транспорту сполученням Коломия – Делятин. Щороку тут відбуваються обвали і осипи, об'єми переміщених порід незначні, обвали до 50 м³. Осипні ділянки також спостерігаються на правобережжі Пруту, де ріка підмиває третю і другу надзаплавну терасу. Висота стінок складає 15–20 м і 6–8 м відповідно.

Найяскравішим прикладом негативного впливу господарської діяльності на розвиток гравітаційних процесів є осипна ділянка поблизу Делятина, що утворилася внаслідок зсуву у середині 1970–х рр.,

яким було знесено шар ґрунту до корінних порід. Процеси відбуваються тут постійно з руйнуванням корінних порід (нижньомелітова світа) та ґрунтових відкладів. За 25 років площа осипної ділянки, у формі трикутника, зросла на 50 %, а щорічний об'єм знесеного матеріалу складає від 20 до 50 м³ [17].

Найпоширеніші обвальні–осипні процеси у басейні гірського Пруту в межах Скибових Карпатах, приурочені вони до найкрутіших ділянок схилів, де на поверхні відслонені переважно яменські і вигодські пісковики, а також пісковикові товщі стрийської світи (хр. Явірник, Синяк, Хом'як та ін.). Висота урвищних (>45°) і прямовисних (>60°) уступів сягає іноді 100 м і більше. Ці ділянки, приурочені до зони криволісся і верхньої межі лісу, завдають відносно незначну шкоду лісовим угіддям. Значно більша вона від численних дрібних обвалів у річкових долинах, де прокладені комунікації, насамперед, залізниці, шосейні і ґрунтові дороги. Обвальні-осипні процеси не рідкість в долині р. Женець. Круті схили долини тільки сприяють цьому. Висота обвальних-осипних стінок коливається від декількох до декількох десятків метрів [9, с. 180; 15, с. 150–153].

У с. Дора, на лівому березі р. Прут зафіксована обвальна-осипна ділянка, висотою 2–6 м і шириною близько 25–40 м. Під час повеней відбувається її підмивання, зволоження і внаслідок чого руйнування. Неподалік розташовані житлові будинки, подальше руйнування берегу може привести до значної шкоди місцевому населенню. Ще одна обвальна-осипна стінка розташована в селищі Дора, неподалік від лісопереробного заводу на правому березі ріки Прут. Крутизна становить приблизно 70–85°.

В долині річки Любіжня є декілька обвальних-осипних ділянок. Висота їх від 2–3 м до 60–80 м, ширина від 3–5 м до 70–100 м. Стінки надзвичайно круті.

Також обвальні-осипні ділянки можна спостерігати в долині р. Перемиська на території присілку Гориш (Делятин), де вона протікає у своєрідному каньйоні, а саме в нижній течії річки. Висота стінок від 10 до 25 м, ширина від 10 до 100 м. Такі ж процеси зустрічаються на правому березі р. Прут у с. Заріччя. Всі вони притаманні ділянкам крутизою 35–45°, насамперед тим, де раніше відбувалися суцільні вирубки деревини.

Найбільшою і водночас найвідомішою обвальна-осипною ділянкою на досліджуваній території є урочище «Слон», що розташоване на правобережжі р. Прут в м. Яремче. Кожного року ця

ділянка є постачальником значного об'єму обвального-осипного матеріалу в р. Прут. Висота 150–200 м, ширина 200–400 м. Літологія – в основі яремчанський строкатоколірний горизонт, вище ямненські пісковики.

Обвали у долині Пруту часто відбуваються на схилах г. Магури між Ворохтою і Татаровом, між Микуличином і Яремче, в долині Прутця Чемеговського між гирлами рік Копчин і Гичка, в долинах приток р. Прут – Півного, Східного, Форещанки і Жонки.

На території Ворохтянського низькогір'я обвального-осипні процеси майже не зустрічаються, тільки на межі з Горганями, та у місця де ріка Прут чи її притоки підмивають береги і таким чином утворюються обвального-осипні стінки. Найчастіше процеси обвалювання й осипання відбуваються у Черногірському масиві. Більшість їх формується в пригребеневій частині на ділянках з реліктовим льодовиковим рельєфом. Численні осипи формуються на бокових і задніх стінках майже всіх карів Черногори. Особливо багато дрібних осипищ зосереджено на стінках Маловерлянського, Арендарчицького, Данцезького карів, на схилах скелястих карових гребенів (Великі й Малі Кізли) [8, с. 108–109]. Осипний матеріал утворений давнім зледенінням, сучасними нивальними і процесами вивітрювання.

Література і джерела

1. Айзенберг М.М. Кадастровые данные селей в Украинских Карпатах и их оценка / М.М. Айзенберг, С.М. Лундин, А.С. Семенихина // Тр.УкрНИГРИ. – 1983. – Вып. 194. – С. 116–121.
2. Ананьев Г.С. Динамическая геоморфология / Г.С. Ананьева, Ю.Г. Симонова, А.И. Спиридонова. – М.: Изд-во МГУ, 1992.
3. Воскресенский С.С. Динамическая геоморфология / С.С. Воскресенский. – М.: Изд-во МГУ, 1971.
4. Деев Ю.А. Некоторые данные по исследованию зон затопления паводками прибрежных участков рек украинских Карпат / Ю.А. Деев, М.И. Кирилук, П.М. Лютик, В.В. Яблонский // Материалы XIX научной сессии секция географических наук (тезисы докладов). – Черновцы, 1963. – 82 с.
5. Емельянова Е.П. Основные закономерности оползневых процессов / Е.П. Емельянова. – Москва, «Недра», 1972.
6. Клапчук В.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження / В.М. Клапчук, М.М. Клапчук. – Івано-Франківськ.: Фоліант, 2007. – 584 с.
7. Кравчук Я.С. Геоморфологія Передкарпаття / Я.С. Кравчук. – Львів: Меркатор, 1999. – 188 с.

8. Кравчук Я.С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат / Я.С. Кравчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 188 с.
9. Кравчук Я.С. Геоморфологія Скибових Карпат / Я.С. Кравчук. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 231 с.
10. Маккавеев Н.И. Урсуло реки и эрозия в ее бассейне / Н.И. Маккавеев. – М.: Изд-во АН СССР, 1955.
11. Рудько Г.І. Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України / Г.І. Рудько, Я.С. Кравчук. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 171 с.
12. Сіренко І.М. Динамічна геоморфологія / І.М. Сіренко. – Львів, 2003. – 143 с.
13. Сливка Р.О. Геоморфологія Вододільно-Верховинських Карпат / Р.О. Сливка. – Львів, 2001. – 152с.
14. Сливка Р.О. Ерозійно-денудаційні процеси в Українських Карпатах / Р.О. Сливка, Б.Я. Голояд, В.М. Паневник. – Івано-Франківськ, 1995. – 114 с.
15. Стадницький Д.Г. Деякі закономірності розвитку та поширення шкідливих геоморфологічних процесів у Горганах і прилеглий частині Передкарпаття / Д.Г. Стадницький, Я.С. Кравчук // Географічний збірник, випуск 9. – Видавництво львівського університету, 1969 р. – 172 с.
16. Тіщенко О.С. Сельові процеси та сільоформуючі відклади в Українських Карпатах і Гірському Криму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.04 – геоморфологія і еволюційна географія / О.С. Тіщенко. – Київ, 1994. – 23 с.
17. ДАРК – Домашній архів родини Клапчуків.

УДК [911.3: 902:379.852](477.83)

ВИКОРИСТАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК У ЕКСКУРСІЙНІЙ СПРАВІ ЛЬВІВЩИНИ

О.О. Клапчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

Наведено характеристику археологічних пам'яток Львівської області. Визначено коефіцієнт пізнавальної цінності археологічних пам'яток у кожному адміністративному районі, що дало змогу проранжувати їх для потенційного використання у туристичній галузі.

Ключові слова: археологічна пам'ятка, стоянка, курган, городище, коефіцієнт пізнавальної цінності.

Klapchuk O. Using archaeological sights in the excursion business of Lviv region. Description of archaeological sights of the Lviv region is pointed. Coefficient of cognitive value in every administrative district is determined, that enabled to divide archaeological sights with a purpose to use them in tourist industry.

Key words: archaeological sight, stand, mound, settlement, coefficient of cognitive value.

У групі культурно-історичних туристично-рекреаційних ресурсів важливими об'єктами огляду на туристичних екскурсіях є пам'ятки історії. Вони вважаються цінним джерелом інформації для туристів та краєзнавців. В таких умовах дуже важливо якнайповніше визначити рівень привабливості усіх компонентів. Оцінка археологічних об'єктів, як залишків матеріальної культури, життя та діяльності людей у вигляді окремих старовинних предметів або комплексів, що відкриті завдяки археологічним розкопкам, зводиться до визначення рівня їх привабливості, пізнавальної цінності. Так, стоянка для пересічного туриста виглядатиме як неукріплене давнє поселення з малопотужним культурним шаром, позбавлене довготривких споруд. Тоді, як городища вважаються поселеннями, що укріплені одним або кількома земляними, дерево-земляними, глинобитними, кам'яними або цегляними валами та зовнішніми ровами, де для його пізнання значно більше необхідно витратити часу [4].

Загальна кількість археологічних пам'яток у Львівській області становить 409 штук (рис. 1–3), із них стоянки – 344 або 84,1 %, городища – 60 або 14,7 % та кургани – 5 або 1,2 %.

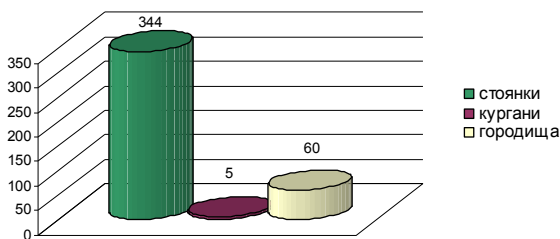

Рис. 1. Кількість археологічних об'єктів Львівської області (шт.) (складено за даними [1; 2])

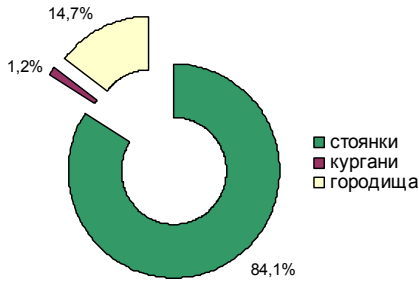

Рис. 2. Розподіл археологічних об'єктів у Львівській області (у %) (складено за даними [1; 2])

Перші сліди перебування людини на території Львівської області відносяться до пізнього палеоліту. У смт. Глиняни Золочівського району виявлена стоянка первісних мисливців, що існувала тут близько 20 тис. років тому. В околицях с. Вільшаниця Яворівського району відомі залишки стоянок мисливців і рибалок епохи мезоліту (близько 12–8 тис. років тому). Залишки поселень перших землеробів, які відносяться до IV тисячоліття до н. е., виявлені в с. Підберізці Пустомитівського та с. Котоване Дрогобицького районів.

З появою металів, в період міді і бронзи (IV – поч. I тисячоліття до н. е.) остаточно перемагають відтворюючі форми господарства і різко збільшується чисельність населення [3].

На території сучасної Львівської області, в цей період, існувало кілька племінних об'єднань. Центральну і північну частину населяли землеробські племена (залишок поселень знайдені у с. Малі Грибовичі, м. Винники). Численні кургани-могильники, відомі з багатьох місцевостей області (Мостиський, Дрогобицький, Яворівський, Буський та Пустомитівський райони), свідчать, що в кінці III – на початку II тисячоліть до н. е. тут мешкали племена, в господарстві яких провідну роль відігравало скотарство. У поселенні в с. Кавське Стрийського району знайдені кам'яні знаряддя праці для обробки шкір. В Красові Миколаївського, Дашаві Стрийського та Городищі Самбірського районів досліджені кургани, біля Звенигорода – два бескурганних могильники, а у с. Гончари Пустомитівського району виявлено залишки поселення скотарсько-землеробських племен середини II тисячоліття до н. е. Археологічні знахідки кінця бронзи (кінець II – початок I тисячоліття до н. е.), виявлені у деяких поселеннях і могильниках у північній частині області (с.с. Ромош, Нова Скварява,

Терновиця, м. Червоноград), свідчать про проникнення сюди окремих груп населення із Повіслія [3].

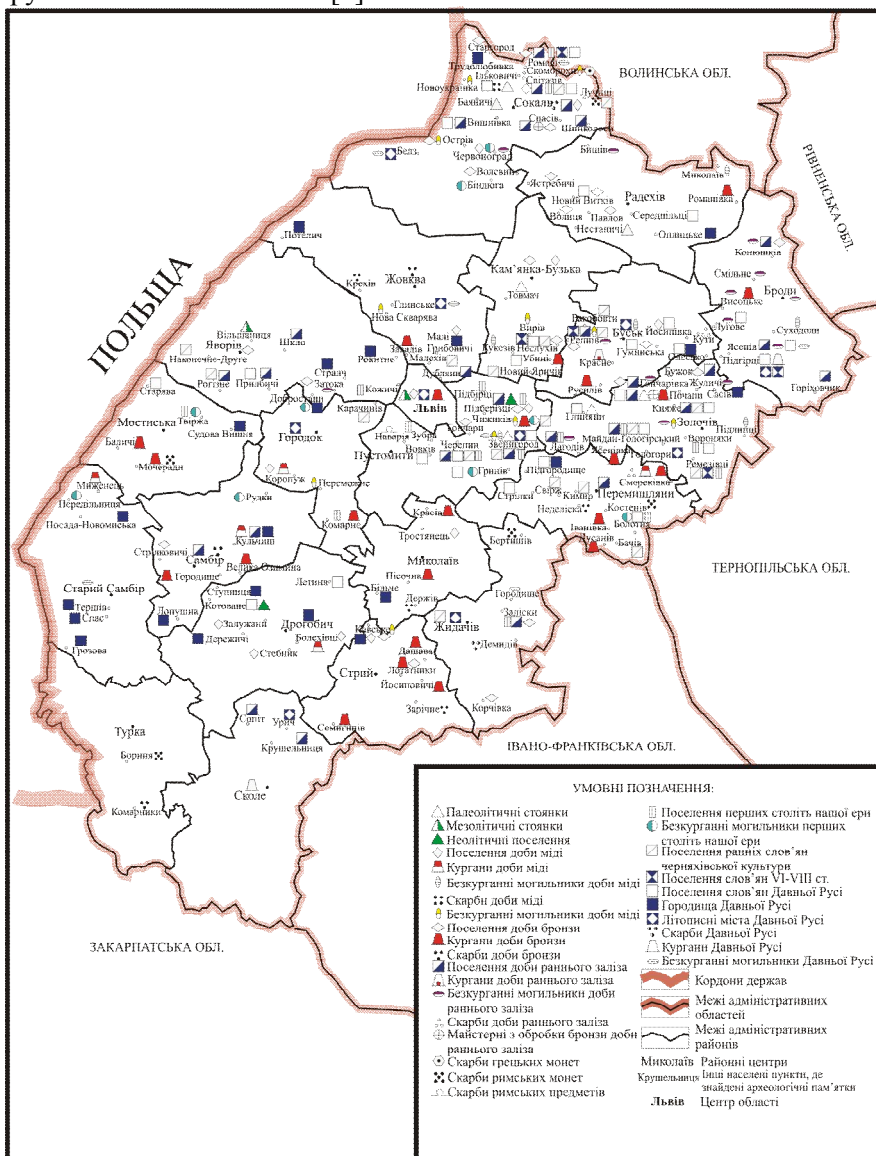

Рис. 3. Найважливіші археологічні пам'ятки на території Львівської області [3]

**Оцінка археологічних пам'яток на території
адміністративних районів Львівської області**

Райони	Археологічні пам'ятки						Сума балів	Максимальна сума балів	Коефіцієнт
	стоянки, поселення		кургани		городища				
	Кількість	Бали	Кількість	Бали	Кількість	Бали			
Бродівський	21	63	2	8	7	35	106	150	0,71
Буський	20	60	0	0	4	20	80	120	0,67
Городоцький	25	75	0	0	1	5	80	130	0,62
Дрогобицький	8	24	0	0	3	15	39	55	0,71
Жидачівський	3	9	0	0	3	15	24	30	0,80
Жовківський	7	21	0	0	7	35	56	70	0,80
Золочівський	28	84	0	0	7	35	119	175	0,68
Кам'янка-Бузький	16	48	0	0	0	0	48	80	0,60
Миколаївський	4	12	0	0	0	0	12	20	0,60
Мостиський	4	12	0	0	2	10	22	30	0,73
Перемишлянський	20	60	0	0	2	10	70	110	0,64
Пустомитівський	34	102	0	0	2	10	112	180	0,62
Радехівський	15	45	0	0	3	15	60	90	0,67
Самбірський	8	24	0	0	5	25	49	65	0,75
Сколівський	2	6	1	4	3	15	25	30	0,83
Сокальський	47	141	0	0	2	10	151	245	0,62
Старосамбірський	9	27	1	4	2	10	41	60	0,68
Стрийський	9	27	1	4	2	10	41	60	0,68
Турківський	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Яворівський	38	114	0	0	4	20	134	210	0,64

З Карпато-Дунайського району шляхом обміну на Львівщину поступали знаряддя праці і предмети озброєння з міді і бронзи, що підтверджується знахідкою скарбів у с.с. Держів (серпи) Миколаївського та Комарники (12 мечів) Турківського районів. Скарби ливарників, що складаються з нескінчених або поламаних бронзових речей (Зарічне, Самбір, Жовква), свідчать про поступовий розвиток в цьому районі місцевої металургії. Виявлено також багато інших скарбів у Крехові, Залісках та Неділиську. Дослідження

могильника (VIII–VI ст. до н. е.) у с. Висоцко Бродівського району, що дав назву археологічній висоцькій культурі (розкопано 200 поховань), і поселень біля Лагодова, Шкла, Ясенова, а також пам'яток біля Гончарівки і Золочева дають підставу вважати, що ці племена сформувалися, головним чином, на місцевій основі. У східній і північній частині області (як про це свідчать розкопки поселень і могильників біля сіл Лагодів, Черепин, Заліски, Кульчиці) у VII–V ст. до н.е. жили племена, що прийшли з Правобережного Подніпров'я, праслов'янські племена скіфів-орачів, які суттєво вплинули на місцеву висоцьку культуру. На територію сучасної Львівщини епізодично проникали окремі групи південних племен, імовірно фракійського походження, доказом чого є поселення у с. Заліски та могильник у с. Сопіт, а також поселення і могильники перших століть нашої ери, досліджені біля сіл Залісся, Ремезівці, Гринів, Звенигород та Болотня [3].

Центральна і північна частини території області в III–V ст. були північно-західною околицею величезного масиву східнослов'янських землеробських племен. Їх поселення досліджені біля Неслухова, Ріпнева та Ракобовти. Крім того, в Буському (с. Ріпнів) і Сокальському (с. Ромош) районах вивчені поселення слов'ян VI–VIII ст. Про тісні зв'язки слов'ян з Римською імперією свідчать скарби римських монет, виявлені в с. Лучиця, Бертишів, Мочеради та Костенів [3].

На території області знаходиться багато археологічних пам'яток часів давньої Русі. Значне місце серед них займають залишки давньоруських міст і укріплених поселень, замків (городів) тощо. Крім укріплених міст, було багато поселень відкритого типу, після яких не залишилося помітних слідів, і тому їх важче виявити, а про їх існування свідчать залишки жител і численний викопний матеріал. Збереглося багато курганних і безкурганних могильників, що складаються з десятків і сотень поховань [5].

Городища – це феодальні укріплені міста і замки; з'явилися у другій половині I тисячоліття н. е. Сьогодні від них залишилися лише топонімічні назви, оборонні вали, рови і артефакти – уламки глиняного посуду. Селища – це залишки стародавніх неукріплених поселень, на території яких, в культурному шарі, є рештки житлових і господарських будівель, керамічний матеріал, речі домашнього вжитку. Поля поховань – стародавні могильники без наземних ознак. У них закопували рештки спалених покійників в звичайних ямах або в

глиняному посуді. На території Львівщини вони належать до липецької культури і походять з перших століть н. е. [6]. З виникненням релігійних вірувань і уяви про загробне життя покійників, у могильник разом із мерцем клали їжу, знаряддя, зброю та інші речі, якими людина користувалася в житті. З прийняттям християнства на Русі поширюється, крім тілопальних поховань, трупокладення. Поля поховань виявлено у різних районах. Кургани – це могили, земляні насипи – давні пам'ятки поховань, заввишки до 20 м. На Львівщині багато курганів-могил розорано і їх важко знайти. В с. Мокротині (біля Жовкви) від давніх курганів залишилася лише топонімічна назва – Могили. У с. Добряни Стрийського району, в урочищі Похованки розкопано курган висотою 0,5 та діаметром 13 м. В ньому знайдено велике кострище з вугіллям, попелом і необпаленими людськими кістками. У 1932 р. розкопано 8 могил у с. Колпець Дрогобицького району, 5 могил – у Городищі й Озимині біля Самбора. У післявоєнний час виявлено цінні пам'ятки, починаючи від неоліту (IV–V тисячоліття до н. е.) і закінчуючи часами Галицько-Волинського князівства. Розкопки проводилися у Звенигороді, Плісницькому, Судовій Вишні, Черепині, на Замковій горі у Львові, в Чижикові тощо. Завдяки цьому вперше одержано значні матеріали, які характеризують життя племен, що заселяли край з найдавніших часів [6].

Чимало археологічних пам'яток нині вже зруйновано. Проте, ще дотепер збереглося багато древньоруських городищ, селищ і могильників, дослідження яких мають велике значення для вивчення історії держави [5].

Археологічні об'єкти були оцінені за матеріалами “Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку” [1] та “Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів” [2]. Ці об'єкти поділено на три підгрупи, яким присвоєно певну кількість балів. Стоянки і поселення оцінено у 3 бали, кургани – 4, городища – 5. Використавши формулу підрахунку коефіцієнта пізнавальної цінності (K_p), який дорівнює відношенню суми отриманих балів оцінки району до максимально можливої кількості балів у цьому районі, ми отримали коефіцієнти пізнавальної цінності кожного адміністративного району Львівської області:

$$K_p = \frac{\sum A}{\sum A_{\max}} ;$$

де: $\sum A$ – сума балів пізнавальної цінності території;

ΣA_{\max} – максимально можлива сума балів
за шкалою бальної системи оцінок.

Для здійснення ранжування рівнів пізнавальної цінності кожного адміністративного району (виходячи із значення K_p) було використано шкалу [4]: 0,86 – 1,00 – унікальні; 0,65 – 0,85 – високоатракативні; 0,45 – 0,64 – середньоатракативні; 0,25 – 0,44 – малоатракативні; менше 0,25 – неатракативні.

Оцінивши атракативність археологічних ресурсів, робимо висновок, що унікальних та малоатракативних районів у Львівській області немає. Райони відносяться до високоатракативних (12) та середньоатракативних (7) і лише один район (Турківський) – до неатракативних (табл. 1). Найвищі показники мають Сколівський (0,83), Жовківський (0,80) та Жидачівський (0,80) райони. На території області нараховується 409 археологічних об'єктів, із них 27 – у м. Львів. Найбільше – у Сокальському (49), Яворівському (42), Пустомитівському (36) та Золочівському (35) районах. Найменша їх кількість у Миколаївському (4), Жидачівському (6), Мостиському (6) та Сколівському (6) районах. У гірській частині області (7 районів) нараховується 60 археологічних об'єктів, а середній показник атракативності тут складає 0,63; решта районів області володіє ресурсами 322 археологічних об'єктів з середнім показником 0,67. З цього випливає, що археологічні пам'ятки на території області розташовані загалом рівномірно і з практично однаковим показником атракативності.

Таким чином, у процесі розробки туристичних екскурсійних турів, потрібно обов'язково враховувати також наявність археологічних пам'яток на даному маршруті та коефіцієнт пізнавальної цінності. Саме така екскурсія буде найповніше відображати культурні особливості регіону. Адже з точки зору наявності археологічних пам'яток, всі райони Львівської області є високоатракативними і тому можуть бути використані для цілей туризму. Археологічні пам'ятки можуть бути як основними туристичними об'єктами, так і допоміжними, тобто включеними у масштабніший екскурсійний тур.

Література:

1. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / АН УРСР, Ін-т суспільних наук. – К. : Наукова думка, 1981. – 309 с.
2. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів / АН УРСР, Ін-т суспільних наук. – К. : Наукова думка, 1982. – 267 с.
3. История городов и сел. Украинской ССР. Львовская область. – Киев :

Институт истории академии наук УССР, 1978. – (Серия книг “История городов и сел. Украинской ССР” : в 26 т. / предс. гл. редкол. : Тронько П. Т. (председатель) [и др.]). [ред. кол. тома : Яремчук Д. А. (председатель) и др.]. – 1978. – 794 с.

4. Кравців В. С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : [наукове видання] / [В. С. Кравців, Л. С. Гринів, М. В. Копач, С. П. Кузик]. – Львів : НАН України, 1999. – 78 с.
5. Ратич О. О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР / О. О. Ратич. – К. : Видавництво Акад. наук УРСР, 1957. – 96 с.
6. Тимчишин Я. Подорожі по Львівщині / Я. Тимчишин, М. Савка, П. Тимошенко. – Львів : Каменярь, 1967. – 383 с.

УДК 615.83:711.455 (477.8) "1875/1939"

БАЛЬНЕОЛОГІЧНИЙ КУРОРТ ДЕЛЯТИН У 1875–1939 РР.

Т.В. Кляпчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті наводиться інформація про природні умови та ресурси становлення та розвитку бальнеологічного курорту Делятин у 1875–1939 рр.

T.V. Klapchuk. Balneological resort of Delyatin in 1875–1939. In the article information about natural terms and resources becoming and development of balneological resort of Delyatin in 1875–1939 are given.

Делятин лежить на північних схилах Карпат (42°20' сх.д. 48°30' пн.ш.) на висоті 450 м н.р.м. З трьох сторін оточений залісненими горами, а з північного сходу долиною Пруту виходить на Покуття. Лагідний клімат відзначається незначними сезонними коливаннями атмосферного тиску та незначною кількістю опадів. Повітря багате озоном, як і повсюди в гірських околицях, де проростають хвойні ліси. Станом на 1909 р. кліматичні показники (за даними Делятинської Державної саліни) були наступними (табл. 1):

Таблиця 1

Кліматичні показники Делятина

Місяць	Середній тиск, мм рт.ст.	Середня температура, °С	Середня кількість опадів, мм
Січень	736,9	-4,4	18,7
Лютий	731,2	-6,5	25,7
Березень	728,5	1,2	20,2

Квітень	733	7,2	40
Травень	735	13,0	30
Червень	731	17,0	119
Липень	731	20,2	112
Серпень	733	29,0	81
Вересень	733	16,0	84
Жовтень	735,4	11,3	32,3
Листопад	728	2,5	20,7
Грудень	730	2,7	35,8
За рік	732,2	9,1	619,4

Сам населений пункт простягався на 10 км, забудований приватними будинками, розташованими серед садів і городів, що надавало йому вигляду сільського поселення. Найбільше місця займала саліна, яка мала солеварню, житловий будинок урядовців у розкішному парку, машинне відділення, де була розташована парова машина і помпа, що качала соляну ропу до варильні з двох шахт. Історія саліни сягає ще першої половини XVII ст., коли Делятин належав родині Белзецьких і мав «соляну жупу». Близько 1850 р. саліну почав експлуатувати австрійський уряд.

Окрім саліни в Делятині розташовувався Заряд лісів і державних маєтків, повітовий суд, церква і костел. Делятин мав велику залізничну станцію з красивим вокзалом на колії Станіславів – Керешмезе, який відіграв визначальну роль для розвитку курорту не тільки у самому містечку, але й цілій долині Пруту з населеними пунктами Дора, Яремче, Ямна, Микуличин, Татарів і Ворохта. Делятин також був і початковою станцією колії Делятин – Коломия – Стефанівка. Залізниці сприяли збільшенню числа відпочиваючих у долині Пруту та зв'язували регіон з цілим світом. Зі Львова подорож до Делятина тривала 6 годин, зі Станіславова – 1,25 год. Та з Коломиї – 1,5 год.

У 1875 р. преса повідомляла про те, що в Делятин на оздоровлення прибуло багато людей, однак не було для них відповідних умов, харчування та крамниць.

З давніх часів соляні джерела р. Солонець використовували для лікування ревматичних захворювань. На березі ріки було збудовано приватні лазні, власне – дерев'яні бараки з кількома ваннами. Незважаючи на такий неблагоустроєний стан, до лакувальниці щороку приїжджали численні відпочиваючі. Соляні джерела Делятина мали цілющі властивості (табл. 2) [3, с. 2–12].

Хімічний склад мінеральних вод

Хімічні сполуки на 100 частин води	Вміст, %
Хлорид натрію	21,150
Сульфат кальцію	0,35
Сульфат натрію	0,205
Сульфат калію	0,126
Хлорид магнію	0,247
Бромат магнію	0,0006
Карбонат магнію	0,017
Сірководень	0,371
Хлор	13,0
Бром	0,0005
Йод	Сліди
Кальцій	0,103
Магній	0,068
Натрій	0,092
Калій	8,375
Марганець	Сліди
Органіка	0,077
Вуглекислота	0,009

Як видно з табл. 2, мінеральна вода Делятина була чистою соляною ропою, яка могла застосовуватися лише для лікувальних ванн та інгаляцій. Цілющі властивості теплих соляних купелей на організм полягали у механічному впливі на шкіру солі та вуглекислоти, що позитивно діяли на процес зміни матерії в організмі, в першу чергу, – на видалення з організму нерозчинних речовин (шлаків, сполук важких металів тощо). Слід також зазначити, що купелі у соленій воді сильно впливали на розширення шкірних пор, внаслідок чого кров зі внутрішніх органів переходила у зовнішні, покращувалося потовиділення та загалом – кровообіг. Таким чином, Делятинська соляна ропа сприяла лікуванню захворювань шкіри, ревматизму, рахіту, екземи, гінекологічних хвороб, хвороб нирок і кишково-шлункового тракту. Крім цього, соляні купелі сприяли лікуванню золотухи (скрофульозу), сифілісу, хвороб серця і кровоносних судин (при додачі до купелі вуглекислоти).

Для розвитку у Делятині бальнеолікування місцева влада 1910 р. прийняла рішення про розвиток містечка як купелевої (бальнеологічної чи курортної) місцевості. На місці старих лазень

було збудовано кам'яну споруду (вартістю 150 тис. кор.) з 28 кабінами з порцеляновими ваннами та інгаляційними кабінетами, куди під тиском розпиляли суміш соляної ропи, збагаченої сосновими олійками (рис. 1–2). Цей інгаляторій сприяв лікуванню у Делятині цілої групи дихальних хвороб: тривалі катари носа, горла, гортані, трахеї, бронхів, легенів, бронхіальну астму. Якщо до тих часів у Делятині відпочивало 2–3 тис. осіб. Тож з будівництвом нового лікувального корпусу там могло вже лікуватися понад 10 тис. осіб. Для того було спеціально відкрито з Яремчі маршрут мотопоезда до станції Делятин-місто, де й була водолікувальниця. Поезд курсував кілька разів на добу і довозив відпочиваючих до купелей.

З інших лікувальних ресурсів Делятина на увагу заслуговувало купання у прохолодній кристально чистій воді р. Прут, де були ряд водоспадів, що сприяли й вдиханню збагаченого озоном повітря. У цьому плані Делятин перевершував такий відомий європейський курорт, як Жегістов на р. Попрад.

Для послуг хворих у Делятині були два доктори медицини та спеціалізована аптека. Послуги проживання відпочиваючим могли надати численні приватні садиби, вілли та готелі. Харчування здійснювали два ресторани. Можливими були поїздки чи туристичні походи до гір Дори, Яремчі чи Микуличина. Важливим було й те, що відпочиваючі не сплачували курортного збору, як це було у більшості курортів Австро-Угорщини чи Європи.

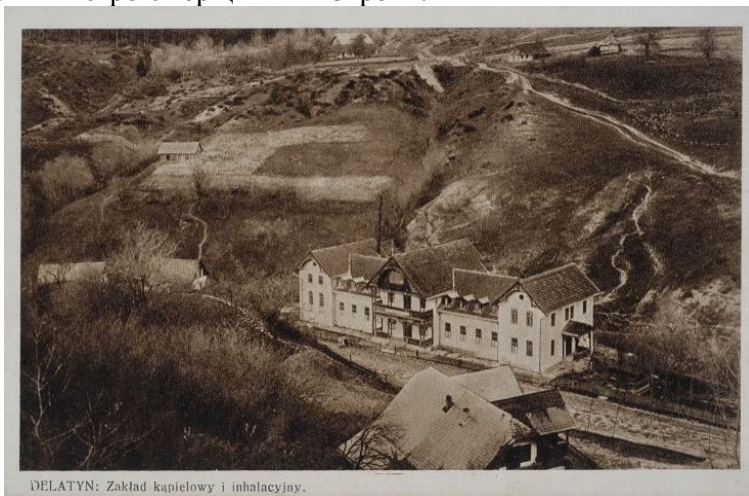

Рис. 1. Водолікувальниця на курорті Делятин

Рис. 2. Ингаляторій на курорті Делятин

Міський уряд будівництвом водолікувальниці розпочав нову еру розвитку курорту Делятин і намагався поставити його у ряд найкращих здравниць такого типу у Австро-Угорщині.

До кінця липня 1912 р. у Делятині офіційно відпочивало вже понад 5 тис. осіб. У двох купелевих закладах Делятина працювало 10 медичних працівників, що здійснили понад 20 тис. процедур [1, с. 406; 2]. Кожен пансіонат мав чудову рекламу, яка привертала увагу відпочиваючих [4, с. 64–66].

Література

1. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.): монографія / В.Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 508 с.
2. Gazeta Lwowska. – 1907. – 6 sierpnia. – S. 5.
3. Harasowski A. Delatyn. Miejscowość klimatyczna i kąpielowa w Galicyi / A.Harasowski. – Lwów : Druk. J. Chęcińskiego, 1910. – 13 s.
4. Sprawozdanie o stanie zdrowotnym Rzeczypospolitej Polskiej. – 1926. – S. 64–66.

**АТРАКТИВНІ ОБ'ЄКТИ НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ ГАЛИЦЬКОГО
НПП ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У РЕКРЕАЦІЇ***Л.В. Ковальська*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Рекреаційний потенціал території визначається трьома рівно правними складовими: природна, історико-культурна й соціальна, які існують у конкретній просторово-часовій системі відліку. Кожна із них відіграє певну роль у формуванні галузевої і територіальної організації рекреації. Проте досить часто природна (географічне положення і рельєф, клімат, водне середовище та флористично-фауністичні комплекси) складова відіграє першочергову і визначальну роль у рекреаційному бізнесі.

Рельєф, чи геоморфологічна характеристика території першочергова для оцінки перспектив розвитку у ній рекреації, перш за все, через те, що характеристики рельєфу безпосередньо визначають особливості клімату, рослинного і тваринного світів тощо. Рекреаційний аспект рельєфу безперечно важливий у процесі розроблення туристичних маршрутів, об'єктами споглядання на яких виступають перш за все унікальні феномени, естетичні і рекреаційні риси геоморфологічних об'єктів, які формуються на тлі взаємодії ендегенних та екзогенних процесів. Зважаючи на те, що чимала частка повноти використання геолого-геоморфологічних феноменів з рекреаційною метою визначається інформованістю рекреантів, яка досить часто відомо лише вузькому колу фахівців, слід популяризувати і рекламувати визначні рекреаційні ресурси геоморфологічного характеру, на прикладі Галицького національного природного парку. Чому і присвячена ця стаття.

Галицький національний природний парк створений згідно з Указом Президента України № 877/2004 від 09 серпня 2004 р. на загальній площі 14684,8 га, у тому числі 12159,3 га надано у постійне користування, та 2525,5 га включені до його складу без вилучення у землекористувачів. Парк розміщений в межах Галицького району Івано-Франківської області. На заході парк межує з Калуським, на півдні – з Тисменицьким, а на півночі – з Рогатинським районами Івано-Франківської області; на сході – з Підгаєцьким і Монастириським районами Тернопільської області.

Згідно з геоморфологічною регіоналізацією територія парку

розміщена у межах двох областей: Прикарпаття (південно-західна) та Поділля (північно-східна частини). Межа між ними проходить вздовж головної водної артерії західної частини України – ріки Дністер. Рельєф парку горбистий, річкові долини глибоко врізані, їх днища широкі, місцями заболочені (рис. 1).

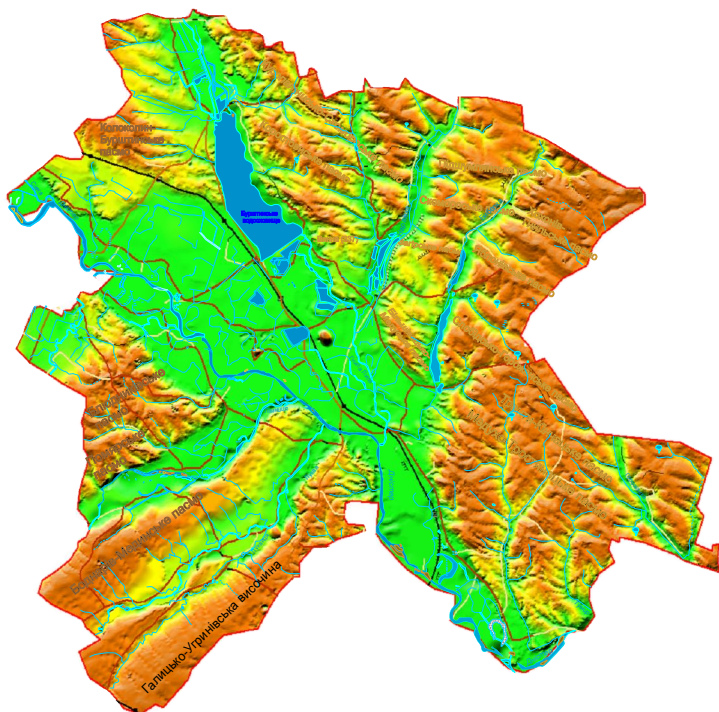

Рис. 1. Рельєф території Галицького району

Наявність атрактивних форм рельєфу території Галицького парку визначає поширення мезозой-кайнозойських природних відслонень, представлених відкладами верхньої крейди (мергелі) видимою потужністю коло 15 м та середнього і верхнього бадену (гіпси, 30 м), ратинські вапняки (до 2 м). Саме легкорозчинні породи – гіпсоангідрити (неоген), які мають кластерний характер залягання, зумовлюють розвиток поверхневих та підземних карстових форм, представлені як класичними так і рідкісними утвореннями.

Неабияку увагу серед рекреантів до об'єктів неживої природи у межах парку привертають гіпсові останці, грот, карстові колодязі,

міст, карри, печери, понори, та арки. Саме ці об'єкти мають високий потенціал для розвитку рекреації.

Гіпсові останці – це виступи гіпсів, у формуванні яких значну роль відіграють ерозійно-карстові процеси. Вони піднімаються над розділюючими їх пониженнями на висоту біля 5 м (фото 1). Схили їх круті, в основі останців можна простежити тріщини різних розмірів. В утворенні цих форм поряд з сприятливими кліматичними умовами важливу роль відіграла літологія порід, що карстуються. На формування останців, поряд з карстовими, приймали участь звітрування, ерозійні, гравітаційні та ін. процеси, співвідношення яких змінюється в міру розвитку карстового рельєфу. Ці гіпсові утворення самі по собі творять неповторні форми. Вони, зазвичай, грибоподібні, складені сірими крупнокристалічними гіпсами з прошарками селеніту, заввишки 3–5 м. Специфічність таких форм проявляється у невідповідності до умов формування та приуроченості до території, які здебільшого характерні для піщаних рівнин з виходом на поверхню твердих гірських порід, які внаслідок відкритості території, роботи вітру і піску творять на цих відкладах чудернацькі форми. Ознайомлення з їх генезисом, морфологією зробить екскурсію інформативно насиченою та інтелектуально збагачуючою.

Грот на території парку знаходиться з північного боку урочища Пом'ярок і приурочений до підніжжя гіпсового останця (фото 2). Його морфометричні параметри: висота (по центру) – 1,5 м, довжина – 5 м, завглибшки 1,8 м). Він складений сильно звітрілими гіпсами, які порослі мохом. Ще у 1931 р. В. Нехай стверджував, що серед поверхневих карстових форм, особливо гроти слід відносити до «уніатів природничих», тому, безперечно, вони повинні презентувати об'єкти неживої природи на туристичних маршрутах.

Карстові колодязі – одні з дивовижних (унікальних за морфологією) карстових форм перехідного типу. Вони рідко зустрічаються на закарстованих територіях Поділля та Буковини. У межах парку їх можна простежити в урочищах «Блудники», «Тумир» та «Лози» (фото 3). Стінки карстових колодязів круті, не задерновані, складені з крупнокристалічних гіпсів. Часто в них проходить розвантаження вод четвертинних відкладів, тому їх днища, переважно, складені глинистими відкладами, принесених водами. Простежити перехід колодязя у підземний канал та ряд розгалужень можна в урочищі «Тумир», що, безперечно, збагатить рекреанта незабутніми

враженнями від підземних карстових утворень.

Карстовий міст – унікальне карстове утворення не тільки у межах парку а й у межах Передкарпаття (фото 4). Знаходиться на території урочища Лози, в околиці с. Мединя. Сформувався внаслідок тривалої дії карстово-ерозійних процесів. Це утворення ускладнене поверхневими формами – каррами. Знаходження карстового моста, як унікального об'єкта неживої природи у межах парку, на туристичному маршруті, зробить його цікавим та збагатить інформативно.

Печери «Тепла» в урочищі Блудники, «Сліпої вчительки» – в урочищі Скала є перспективними підземними формами карсту для використання у спелеологічному виді туризму. Саме їх морфометричні параметри дозволяють малим групам (до 10 чоловік) рекреантів одночасно перебувати в них (фото 5). Доступність входу та безпечність перебування в цих печерах сприяє розвитку туристичних маршрутів з науково-пізнавальною метою.

У межах урочищ Скала біля с. Поділля, «Камінь» коло с. Дубівці, «Голова» околиці с. Озеряни на найвищих абсолютних їх відмітках можна обладнати оглядові майданчики. Доступність до них, значна відкритість горизонту, оглядовість та пейзажне різноманіття місцевості, особливості і різноманітність мезо- й мікроформ рельєфу у них, безумовно, приваблюють рекреантів (фото 6).

Дізнатися про геологію території можна з природних та штучних відслонень. Тут бажаючі можуть споглядати виходи туронських вапняків (мезозой) на прикладі закинутого кар'єру вапняку в урочищі «Дівоча гора», стратиграфію залягання порід кайнозойського періоду в діючих кар'єрах на околиці с. Дубівці (фото 7), виходи мергелю (верхня крейда, мезозой) у природних відслоненнях вздовж правого берега ріки Луква біля с. Крилос тощо. Ознайомитися з літологією гіпсоангідритової товщі і побачити найбільші на Поділлі гіпси типу «хвіст ластівки» можна в урочищі Набережна (фото 8).

Отже, рельєф парку, зокрема його екзотичність, пейзажне різноманіття місцевості, відкритість горизонту, а також рекреаційні властивості передгірських та рівнинних територій з урахуванням таких показників як: абсолютна та відносна висоти, крутизна та експозиція схилів, доступність, оглядовість, розчленованість території, наявність і різноманітність мезо- й мікроформ рельєфу та їх атрактивність, безумовно, визначають придатність території для рекреаційної діяльності. Саме специфіка і переважання впливу чинників геоморфологічного характеру створюють атракцію рельєфу – карсто-

вих форм (печери, вікнини, карстовий міст, грот та колодязі), відслонення порід мезозою в долинах рік Луква, Лімниця, кайнозою – Дубівецькі кар’єри. Тому для повного використання об’єктів неживої природи слід розробити стандартний повноцінний кадастр й систему ефективних підходів до їх використання, в першу чергу як рекреаційних ресурсів.

Фото 1. Карстовий останець (урочище Лози)

Фото 2. Грот (урочище Пом’ярки)

Фото 3. Карстовий колодязь (урочище Лози)

Фото 4. Карстовий міст уражений каррами (околиці с. Мединя)

Фото 5. Фрагмент печери «Сліпої вчительки»

Фото 6. Урочище «Голова»,
околиці с. Озерни

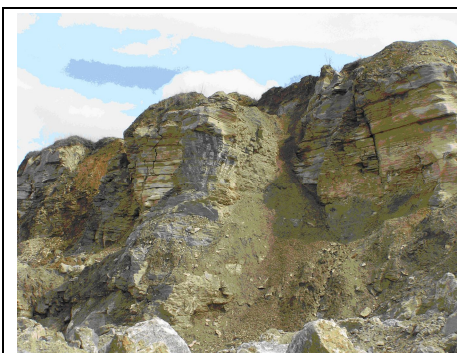

Фото 7. Розробка діючого кар'єру
околиці с. Дубівці

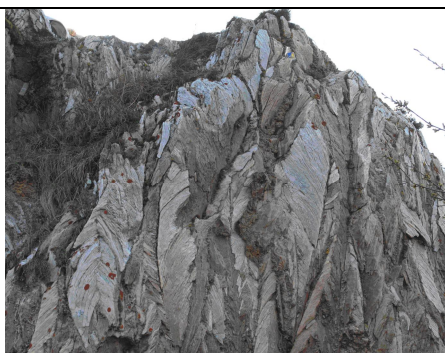

Фото 8. Гіпси типу «хвіст
ластівки» в ур. Набережна

УДК 338.484

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗБАЛАНСОВАНОГО ТУРИЗМУ

Я.С. Коробейникова

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті розглядаються проблеми практичної реалізації принципів стійкого розвитку туризму. Розглядаються його екологічні аспекти, проаналізовані механізми реалізації принципів стійкого розвитку туризму та проведена їх класифікація. Автором виділені регулюючі, контролюючі, економічні, добровільні механізми реалізації екологічних принципів стійкого розвитку.

Ключові слова: збалансований розвиток, туризм, екологічні

стандарти, система моніторингу, екологічна експертиза.

The problems of practical realization of principles of steady development of tourism are examined in the article. Examined him ecological aspects, analysed mechanisms of realization of principles of steady development of tourism and their classification is conducted. An author is distinguish the regulative, supervisory, economic, voluntarily mechanisms of realization of ecological principles of steady development.

Key words: *sustainable development, tourism, ecological standards, system of monitoring, ecological examination.*

Теорія збалансованого (стійкого) розвитку не тільки привертає увагу науковій спільноті, але і набирає рис практичної. Загалом, всі країни світу сприйняли її із схваленням і розробляють практичні заходи для реалізації «Програми дій на XXI ст.» у всі сфери економічного і суспільного життя [6]. Туризм, як окрема тема, не був включений до порядку денного самміту, однак його вплив на збереження навколишнього середовища, культурного та природного надбання привертає увагу наукової спільноти та практиків у галузі туризму. Ще 1989 р. Міжпарламентська конференція з туризму прийняла Гаазьку декларацію, в якій зазначалася необхідність сприяння комплексному плануванню туристичного розвитку на основі концепції «стійкого розвитку» з урахуванням глибоких взаємозв'язків між туризмом та навколишнім середовищем [8].

Всесвітня туристична організація (UNWTO), Всесвітня рада з подорожей та туризму (WTTC), Рада Землі (Earth Council) спільно розробили та прийняли документ під назвою «Порядок денний на XXI ст. для галузі подорожей і туризм» (Agenda XXI for the Travel and Tourism Industry) в 1995 р. В цьому документі дається визначення стійкому (збалансованому) туризму, принципів збалансованого туризму та інші поняття. Визначені також завдання органів управління та суб'єктів туристичного господарювання в царині розвитку туризму на принципах збалансованості. Документи міжнародних організацій не дають практичних рекомендацій щодо впровадження принципів стійкого розвитку в туристичну діяльність. Слід наголосити, що в Україні основи теорії, наукові принципи і методи сталого (збалансованого) туризму ще формуються. Можливо, саме цим пояснюється недостатня розробленість економічних, екологічних і управлінських аспектів туризму. У зв'язку з цим, недостатньо розроблені і більшість прикладних питань організації у

сфері збалансованого туризму. Сьогодні, коли в українському туризмі домінує конкурентне середовище, потрібні наукові праці, які були б основою для прийняття рішень, тобто допомагали здійснювати стійке управління в цій поліфункціональній сфері діяльності. В Україні розробкою науково-методичних підходів до розвитку стійкого туризму займаються, головним чином, в контексті розвитку туризму в природно-заповідних територіях. Тому, проблемою в розвитку концепції стійкого розвитку туризму залишається розробка та практичне впровадження інструментів (засобів) реалізації принципів збалансованості на практиці.

Згідно сучасних уявлень про моделі розвитку туризму на базі принципів збалансованості, такий розвиток забезпечується єдністю 5 складових: економічний розвиток, благополуччя місцевих жителів, процвітаюча культура, дотримання екологічних норм та стандартів, задоволення потреб туристів [9]. Причому, всі вони є однаково важливими та сумісними та є і передумовами і цілями розвитку територій з позицій збалансованості. Екологічні аспекти діяльності суб'єктів туристичного господарювання регулюються українським природоохоронним законодавством, як і інші сфери господарського та суспільного життя. Впровадження принципів збалансованого туризму пов'язане з природоохоронним законодавством та є інструментарієм його реалізації.

Регулюючі механізми дають змогу зменшувати впливи на дестинації від туристичної діяльності шляхом регулювання пропускового потенціалу території, встановлення лімітів та границь діяльності підприємств, що надають послуги туристам, а також обов'язкове проведення оцінки впливів на довкілля туристичної діяльності, екологічної експертизи об'єктів туристичної інфраструктури та діяльності, моніторингу рекреаційного середовища та, загалом, моніторингу індикаторів сталого розвитку та моніторингу.

Встановлення лімітів та границь щодо впливів на довкілля об'єктів туристичної галузі розглядається як спосіб реалізації концепції збалансованого туризму і її екологічних аспектів. Дотримання екологічних стандартів – найважливіша складова механізмів впровадження принципів збалансованого туризму. Екологічні стандарти є єдиними та обов'язковими для всіх об'єктів даного виду та рівня системи норм і вимог щодо ставлення до навколишнього середовища. До найважливіших нормативів якості довкілля належать гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин у природних

середовищах. На підставі ГДК розробляються нормативи гранично допустимих викидів (ГДВ) та гранично допустимих скидів (ГДС) шкідливих речовин у повітрі та воді. Щороку розробляються ГДК приблизно для 50 сполук, тоді як протягом цього часу в довкілля потрапляє близько 2500 сполук [1]. Встановлюються також ліміти на використання природних ресурсів.

В процесі проектування об'єктів туристичної інфраструктури необхідним елементом впровадження принципів збалансованості є процедура оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС). Антропогенна діяльність так чи інакше впливає на навколишнє середовище і туризм не є виключенням. ОВНС – це процедура визначення характеру і ступеня негативного впливу на довкілля в процесі реалізації інвестиційних туристичних об'єктів (наприклад, будівництво туристичних комплексів, різних засобів розміщення, пляжів, доріг, тощо). При відсутності інформації щодо негативних екологічних наслідків, планування і прийняття необхідних і достатніх заходів захисту довкілля було би неможливим. ОВНС – єдиний реальний механізм, що використовується на практиці для оцінки негативного впливу запропонованих проектів на довкілля. Він є інтегрований у загальну техніко-економічну та бізнесову документацію та дозволяє виявити можливі негативні наслідки для довкілля від реалізації інвестиційних проектів на стадії проектування чи початку реалізації проекту. Така процедура є обов'язковим елементом інвестиційного проекту в більшості країн світу. В Україні процедура ОВНС здійснюється згідно Державних будівельних норм України (ДБН А.2.2-1-95 – «Склад і зміст матеріалів ОВНС при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд. Основні положення проектування»). Обов'язковість здійснення ОВНС визначена Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 51) та Законом України «Про екологічну експертизу» (ст. 8, 15, 36). В Україні етапи здійснення ОВНС інтегровані у інвестиційний процес будівництва. Метою ОВНС є забезпечення визначення важливості екологічних питань на початкових стадіях процесу планування господарських дій та захисту екологічних інтересів за рахунок раціонального планування та відповідним чином обґрунтованих рішень. Головною функцією ОВНС у процесі прийняття рішень є забезпечення збалансованості рішень щодо реалізації проекту. Тому екологічні наслідки проектованої діяльності порівнюються з її соціально-економічними наслідками.

Екологічна експертиза розглядається як дієвий механізм зменшення екологічних наслідків діяльності туристичного сектору економіки. Згідно українського законодавства («Закон України про екологічну експертизу», 1995) екологічна експертиза – це оцінка впливів на довкілля та здоров'я людей усіх видів господарської діяльності та відповідності цієї діяльності чинним нормам і законам у галузі охорони навколишнього середовища. Проведення екологічної експертизи обов'язкове для будь-якої діяльності, що впливає на довкілля, для будь-якого проекту, нових технологій, будівництва, реконструкції та продукції. Основне завдання екологічної експертизи – сприяти додержанню природоохоронних законів та оцінювати рішення щодо підтримання і відновлення довкілля. Процес експертизи передбачає оцінку та аналіз технологій, техніки, проектів підприємств, стану здоров'я людей, продуктів харчування. У завдання екологічної експертизи входить також контроль за дотриманням історико-культурних та етнічних інтересів населення. Виділяють державні, громадські, відомчі та змішані типи екологічної експертизи.

Регулювання кількості туристів на території – важливий фактор збалансованого розвитку територій туристичного використання. Територіальні громади та природоохоронні структури, на територіях яких розвивається туризм, можуть регулювати потоки туристів, пропонуючи альтернативні варіанти проходження маршрутів та оптимізувавши туристичні потоки кількісно. Цей фактор необхідно враховувати при плануванні населених пунктів рекреаційного призначення. Рекреаційне навантаження – це допустима кількість рекреантів на одиницю площі, які одночасно можуть перебувати на даній території, після її пристосування до рекреаційних потреб, яка не викликає негативних наслідків в природному середовищі [2]. Пропускний потенціал або максимальне рекреаційне навантаження на екосистемі дестинації розраховують з урахуванням типу рекреаційного ландшафту, виду рекреаційної діяльності. Показник рекреаційного навантаження залежить від особливостей ландшафтної будови і функціональної спрямованості рекреаційного використання території [5].

Деякі дослідники виходять з норми максимального одночасного розташування 10 чол./га рекреаційної території, інші обґрунтували можливість перебування 100–150 чол./1 га рекреаційної території в залежності від типу ландшафту. Е.А. Кульчицька, Г.І. Шимечко розробили цілу систему показників, що характеризують рекреаційну

місткість території на базі ландшафтних підходів до оцінки норм рекреаційного навантаження польських авторів та існуючих в Україні методик [7; 11]. Очевидно, що дане питання залишається дискусійним. Крім того, рекреаційне навантаження не розраховують в межах антропогенно-змінених ландшафтів, наприклад містечок узбережжя, чи міст-курортів. В даному випадку необхідно враховувати, що місцеве населення завжди відчуває дискомфорт від надмірної кількості відпочиваючих.

Система моніторингу потенційних впливів на територію є не обхідним інструментом спостережень за показниками – індикаторами збалансованого розвитку територій [3]. Для спостереження за процесами стійкого розвитку і для покращення процесу планування існує потреба в розробці індикаторів, які допомагають оцінити і координувати процес стійкого розвитку. Загалом, виділяють три групи індикаторів для спостереження за трьома аспектами сталого розвитку туризму – екологічними, економічними, соціальними. Всесвітня Туристична Організація запропонувала використання даних груп індикаторів для оцінки збалансованого туризму. Основні вимоги до показників стійкості – релевантність, наявність даних, реальність та зрозумілість, порівнюваність, можливість прогнозування. Ці показники повинні бути зрозумілі для всіх зацікавлених сторін та застосовуватись у всіх регіонах та країнах. Індикатори повинні показувати реальну ситуацію на місці, наприклад, кількість одиниць транспортних засобів, що використовують екологічно чисте паливо, а не можливість транспортування туристів до місць призначення, хоча остання характеристика більш стосується туризму. Північні чи гірські території потребують більшого використання енергії та палива, ніж узбережжя. Тому немає змісту вимірювати тільки кількість використаної енергії – величину, що залежить від географічного розташування об'єктів. Проте, якщо оцінити кількість енергії, що виробляється з відновних джерел та використовується, ми отримаємо релевантний індикатор для всіх територій. Фахівці в галузі туризму, охорони середовища працюють над розробкою універсальних індикаторів для виявлення ступеня збалансованості.

Для спрощення аналізу інформації запропоновано три комплексних індикатори: індекс рекреаційної ємкості, який базується на доступній пляжній зоні, кількості спальних місць, паркування та пропускній здатності дороги, зміни в показниках позицій місцевого населення, індекс тиску на територію: базується на показниках кількості туристів,

кількості туристів на 1 км² в розпал сезону, заходи щодо компенсування нанесеної шкоди, індекс привабливості для населення: базується на показниках якості води, доступу до води, різноманітність розваг, реагування туристів на якість обслуговування, тощо. На жаль, в Україні тільки з'являються перші наукові публікації щодо не обхідності проведення моніторингу територій рекреаційного призначення. Законодавство України не зобов'язує зацікавлені сторони проводити такий моніторинг. Тільки в ЗУ «Про курорти» згадується про проведення моніторингу довкілля курортів [10].

Основні економічні механізми впровадження стійкого розвитку туризму полягають в матеріальному стимулюванні, грошових винагородах, фінансовій підтримці проектів, спрямованих на реалізацію принципів збалансованого туризму, збалансованій податковій політиці та процедурах субсидування проектів збалансованого туризму. Туристичні екоподатки та платежі – це такі податки та платежі, які платять туристи. Ці кошти направляються для вирішення екологічних проблем території перебування. Наприклад, був введений з 2002 р. туристичний податок для проживаючих у готелях туристів на Балеарських островах. Уряд Іспанії вирішує проблему підтримки екологічних проектів території активного розвитку туризму, встановивши податок в 1 євро за ніч перебування в готелях Балеарських островів. Кошти з податку на занурення (2,3 євро за 1 занурення) в природній резервації острови Медіс в Каталонії (Іспанія) дозволили залучити додатково до фінансування екологічних проектів 168000 євро тільки в 1996 р.

Інноваційна політика держави повинна реалізовуватись в контексті підтримки проектів, що спрямовані на покращення якості рекреаційного середовища. Це енергозберігаючі проекти, проекти, які лояльно ставляться до довкілля і використовують екологічно чисту сировину, проекти переробки відходів, тощо. В умовах обмеженості енергетичних ресурсів впровадження інноваційних проектів, що спрямовані на економію енергії є найбільш обґрунтовані з економічної та екологічної точки зору [4]. Державна інноваційна політика полягає в розробці державних програм економії енергії: податки, пільги, відкриття кредитних ліній. Роботи ведуться на локальному рівні. Так, в більшості країн Західної Європи, експертні комісії муніципалітетів обстежують будівлі на енергоощадність та пропонують шляхи вирішення проблем. Система оподаткування при цьому спланована на зменшення податків на суму витрат на енергозбереження. Інноваційні

проекти повинні мати локальний характер, значний соціальний та економічний ефект. Україна, як держава з найвищими енергозатратами в Європі повинна економічно стимулювати інновації у енергозбереження, використання відновлювальних джерел енергії.

Основні контролюючі механізми впровадження стійкого розвитку туризму полягають в реалізації дій щодо контролю діяльності суб'єктів туризму у площині збалансованого розвитку. Проведення екологічного аудиту – це важливий інструмент управління, який полягає в систематичній, задокументованій періодичній і об'єктивній оцінці організації щодо відповідності системи управління, обладнання завданням підтримання безпеки навколишнього середовища та екологічній політиці підприємства. Екологічний аудит розглядається як попереджувальний захід, застосування якого дасть можливість туристичним суб'єктам не тільки дотримуватись законодавства, але визначати проблеми, прийняти відповідні заходи в галузі збереження довкілля. Це дозволяє підприємству дотримуватись екологічної політики, стати більш кваліфікованим у сфері охорони довкілля, створити базу даних для майбутніх дій та підвищити конкурентноздатність. Характерні особливості екологічного аудиту – його незалежність, конфіденційність, об'єктивність. Екологічний аудит організовується з ініціативи керівника чи власника підприємства та має характер самоконтролю. Екологічний аудит покращує репутацію фірми, підвищує відповідальність і інформованість персоналу в питаннях екологічної політики, дозволяє попереджувати екологічні штрафи, знижувати затрати у сфері енерго- і водоспоживання, зменшення відходів.

Сертифікація – це процес оцінки та моніторингу, який письмово підтверджує, що комерційна діяльність, продукт, процес, сервіс чи система управління відповідає визначеним вимогам. Товарний знак або ярлик видається тоді, коли виконуються основні стандарти визначеного сертифікату. Екологічне маркування товарів описує схему присудження екологічного знаку товару, продукту чи послуги на основі ступеня їх екологічності, який визначається шляхом аналізу окремих екологічних проблем або після загальної оцінки впливу продукту чи послуги на довкілля. В Європі визнані більше 10 екознаків та сертифікаційних програм для ідентифікації екологічно прийнятних товарів, продуктів та послуг.

Основні додаткові та добровільні засоби стійкого розвитку туризму. До додаткових механізмів впровадження принципів стійкого розвитку туризму належать впровадження екологічного менеджменту

в структуру загального управління, маркетинг та демаркетинг, навчання туристів та місцевих жителів. Мудрий екологічний менеджмент на підприємствах туристичної галузі, особливо засобів розміщення – наприклад, заходи щодо енергоощадності, зменшення водоспоживання, мінімізація відходів, використання екологічно чистих матеріалів може привести до зниження екологічних наслідків розвитку туризму. Планування допомагає зробити вибір між користувачами природи, такими як промисловість і туризм, або знайти можливі шляхи їх паралельного розвитку на ранніх стадіях реалізації проектів, дозволить уникнути помилок, попередити знищення важливих для туризму екологічних активів та туристичних об'єктів. Навчання туристів і місцевих жителів може відбуватись у різних формах. Це реалізація просвітницьких програм, соціальні реклами, друкована продукція, робота волонтерів та ін. Особливої актуальності ця діяльність набуває в процесі організації екологічних турів, відвідання природних, природно-заповідних територій.

Добровільні заходи щодо впровадження принципів збалансованого туризму на території полягають в обміні інформацією та досвідом організації та реалізації проектів збалансованого туризму, добровільній сертифікації, впровадженні кодексу поведінки туристів, добровільних пожертвах для реалізації проектів збалансованого туризму, тощо. Так, в Україні розроблена методика добровільної екологічної сертифікації осель сільського туризму «Зелена садиба». Великої популярності серед туристичної громади набув кодекс поведінки екологічного туриста.

Таким чином, основні засоби стійкого розвитку туризму можна класифікувати на регулюючі (регулювання пропускового потенціалу території, встановлення лімітів та границь діяльності підприємств, що надають послуги туристам, а також обов'язкове проведення оцінки впливів на довкілля туристичної діяльності, екологічна експертиза об'єктів туристичної інфраструктури та діяльності, моніторинг індикаторів сталого розвитку), економічні (екоплатежі, екоподатки, стимулювання природо- та ресурсозберігаючої туристичної діяльності шляхом впровадження інноваційних проектів в цій галузі), контролюючі (екоаудит, обов'язкова сертифікація підприємств туризму), а також додаткові та добровільні.

Проведена класифікація засобів стійкого розвитку туризму дозволить удосконалити розробку практичних механізмів досягнення екологічної збалансованості територій розвитку туризму та здійснювати

діяльність підприємств туризму на принципах екологічної збалансованості.

Оцінка практичних результатів у сфері стійкого розвитку туризму ускладнюється багатofакторністю процесу оцінки, масштабом проблем, що є наслідком розвитку туризму, наприклад негативні наслідки впливу туризму на довкілля чи соціальну сферу. Так, один із принципів збалансованого туризму гласить, що туризм може бути стійким, коли місцева спільнота буде залучена в планування та управління туризмом. Однак, неможливо уявити, що спільнота може говорити в один голос, завжди є різні думки у людей різних груп населення навіть спільноти одної територіальної громади, які не завжди досягають консенсусу. Ще однією проблемою розвитку концепції збалансованого туризму є те, що вона часом розглядається ізольовано, без урахування збалансованого розвитку території в цілому, в тому числі, наприклад, стійким розвитком сільського господарства, транспорту і т.п. На сьогодні у науковій літературі відсутні єдині загальноприйняті показники стійкого розвитку туризму, немає чіткої системи індикаторів стійкого розвитку туризму. Проблемним залишається також розробка чіткого алгоритму планування та реалізації інвестиційних проєктів на принципах збалансованості. Тому дані аспекти є полем для наукової діяльності туризмознавців та екологів.

Література

1. Білявський Г.О. Основи екології: теорія і практикум. Навчальний посібник [Текст] / Г.О.Білявський, Л.І. Бутченко, В.М. Навроцький. – К.: Лібра, 2002. – 352 с.
2. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / [упоряд. В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух]. – К.: Слово, 2006. – 372с.
3. Коробейникова Я.С. Моніторинг рекреаційного середовища як інструмент реалізації принципів збалансованого туризму / Я.С. Коробейникова // Мат. регі. н.-п. конф. «Туризм і рекреація: стратегія розвитку напередодні Євро – 2012», Львів. – 2010. – С. 79–83.
4. Коробейникова Я.С. Еколого-економічні аспекти розвитку збалансованого туризму в Україні / Я.С. Коробейникова, І.М. Довжинський // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. – 2008. – №1 (17). – С. 171–174.
5. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. – Львів: НАН України. – ІРД НАН України. – 1999.
6. Програма дій «Порядок денний на ХХІ ст.». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

7. Рекреационное использование территории и охрана лесов. – М.: Лесн. пром., 1986. – С. 156.
8. Развитие туристического бизнеса региона / [И.М.Школа, Т.М.Ореховська, О.П.Корольчук, В.Ф.Кифяк та ін.] / [за ред. д.е.н., проф. І.М. Школи]. – Чернівці: Книги-21, 2007. – 292 с.
9. Сталый розвиток суспільства: 25 запитань та відповідей. – Тлумачний посібник / [упоряд. В.Підліснюк]. – К.: Поліграф експрес, 2001. – 28 с.
10. Туристична діяльність. Нормативна база / [упор. О.М.Роїна]. – К.: КНТ, 2005. – 448 с.
11. Wyrzykowski J. Geograficzne uwarunkowania rozwoju turystyki wypoczynkowej w Polsce / J. Wyrzykowski. – Wrocław: Wyd. PWN, 1986. – S. 82–98.

УДК 379.85

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ПРИКАРПАТТЯ

Г.С. Котенко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Розглянуто соціально-економічну сутність розвитку туризму в регіоні.

***Ключові слова:** соціальний потенціал, економічний потенціал, соціально-економічні фактори.*

Kotenko G.S. Socio-economic importance of tourism center Carpathians. The socio-economic nature of tourism development in the region.

***Key words:** social potential, economic potential, socio-economic factors.*

Постановка проблеми. Туризм, як феномен ХХ ст. є одним із провідних напрямків соціально-економічної діяльності в ХХІ ст. Індустрія туризму, розвиваючись в умовах глобалізації у середовищі сприятливому для ринкової економіки, приватного підприємництва та вільної торгівлі набуває глобальних рис галузі світового господарства, позитивно впливає на зростання добробуту та зайнятості населення. Подальший її розвиток потребує активізації досліджень та наукового осмислення соціально-економічної сутності розвитку національного туризму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що питання ефективного використання соціально-економічного потенціалу держави відображені в регіональній політиці, нормативно-правовому забезпеченні, у працях зарубіжних та вітчизняних науковців, а саме, В. Герасименка, П. Гамана, М. Рутинського, Ф. Мазура, О. Любіцевої, В. Євдокименка, Д. Стеценка, В. Мацоли, І. Школи та ін., що свідчить про актуальність даної теми.

Постановка завдання. На сьогоднішній день серед українських регіоналістів немає загальноприйнятої точки зору, які фактори слід відносити до соціально-економічних та як класифікувати. Головним завданням публікації є аналіз соціально-економічних факторів розвитку туризму у відповідності до концепції розвитку території.

Виклад основного матеріалу. Сутність соціально-економічного потенціалу на регіональному рівні впливає з єдності економічної та соціальної політики. Серед вихідних компонентів особливо вирізняється природа, людина та виробництво. А рівень, структура, динаміка матеріального виробництва визначають соціально-економічні можливості. Сутність розвитку туризму пов'язана з реалізацією двох основних завдань:

- соціального – надання соціальних благ і послуг туристського та рекреаційного характеру;
- економічного – отримання прибутків від комерційної діяльності з надання туристичних послуг.

Незалежно від конкретного регіону, до складу соціально-економічного потенціалу входять природно-ресурсний, демографічний, науково-технічний, виробничий, науковий, рекреаційний, інформаційний, соціальний, культурний потенціал.

Економічний потенціал становить основу соціально-економічного потенціалу, він характеризується величиною національного багатства, сукупного та кінцевого продукту, національного прибутку, вартості основних фондів, абсолютними розмірами виробництва життєво-важливих видів продукції. Він визначає загальні можливості країни або регіону, їхню економічну спроможність [7, с. 294].

Структура соціально економічного потенціалу пов'язана з особливостями місця та ролі регіону у територіальному поділі праці.

У процесі розробки регіональної політики велике значення має аналіз чинних тенденцій і закономірностей розвитку окремих регіонів, вимірювання та оцінка рівня використання їхнього соціально-економічного потенціалу, оцінка ефективності функціонування

матеріального та нематеріального виробництва, виявлення специфіки та масштабів індивідуального споживання [7, с. 295].

Для здійснення раціональної регіональної політики та побудови господарства потрібний соціально-економічний аналіз у таких напрямках: комплексна оцінка соціально-економічного потенціалу регіону, виявлення джерел і масштабів розвитку, визначення та оцінка варіантів перспективного соціально-економічного розвитку регіону. Ці перспективи, враховуючи пріоритети у розвитку окремих регіонів, повинні виявлятися на основі раціоналізації розміщення продуктивних сил і виражатись у визначенні та систематичному уточненні спеціалізації регіону. Складовою регіональної політики є державні, регіональні програми, які реалізуються у масштабі країни, регіону, окремих областей.

Виконання таких програм має забезпечуватись спеціальними фондами регіонального розвитку та протекціоністською політикою держави стосовно окремих регіонів (надання пільг, розподіл фінансових коштів). Вони покликані сприяти скороченню соціально-економічного розриву між регіонами. У відповідності до програми розвитку туризму в Івано-Франківській області, туризм визнаний пріоритетним напрямом розвитку народного господарства області.

Отже, розглядаючи туризм, як соціально-економічне явище, необхідно досліджувати соціально-економічну сутність його розвитку. Вивчення функцій туризму має не тільки суто наукове а й практичне значення, оскільки дозволяє виробляти адекватну політику його розвитку. Оздоровлення людей, відновлення їх фізичних і духовних сил є медико-біологічною функцією туризму, з нею безпосередньо пов'язана соціальна функція.

В результаті споживання туристичних послуг проходить процес відтворення робочої сили, що веде до зростання продуктивності праці, а відтак-до підвищення ефективності виробництва. Сьогодні не менш важливе і те, що розвиток туристичної індустрії забезпечує зайнятість населення і таким чином служить важливим фактором зниження соціальної напруги в суспільстві, викликаній безробіттям. В умовах ринкової економіки слід модернізувати погляди і на економічну функцію туризму. Тепер він сприяє не тільки оптимізації господарської структури окремих регіонів, а, що дуже принципово – по своїй прибутковості, є цілком конкурентноспроможною галуззю народного господарства, певним каталізатором економічного розвитку [6, с. 9].

Досліджуючи соціальні аспекти розвитку туризму, А. Абуков характеризував різноманітність соціальних функцій туризму, які полягали в задоволенні основних потреб людини в духовному і фізичному здоров'ї, відпочинку, збереженню довголіття, сприянні розв'язку такого важливого соціального завдання, як подолання існуючих відмінностей між містом і селом [1, с. 19].

Враховуючи важливе соціальне значення розвитку туризму і роль яку відіграють туристсько-рекреаційні ресурси, соціально-економічну сутність його розвитку можна визначити через соціально-економічний ефект, який має декілька аспектів:

1. Надходження в бюджет додаткових коштів, а, значить, – розширення можливостей економічного розвитку окремих центрів, місцевостей, регіонів.
2. Створення додаткових робочих місць.
3. Оздоровлення людей, що дасть змогу підвищити продуктивність їхньої праці, зекономити кошти на оплату лікування.
4. Пропагандистський ефект, який має особливе значення для молоді Української держави [9, с. 54].

Туризм з економічної точки зору є високоприбутковою галуззю народного господарства. Його розвиток взаємопов'язаний з масштабами, рівнем і обсягом туристичного обслуговування.

Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу області слід розглядати в широкому контексті структурної перебудови господарського комплексу з чіткою постановою цілі, шляхів їх досягнення та економічного обґрунтування [9, с. 6]. Пріоритети розвитку туризму потрібно розглядати в контексті загальнодержавних і регіональних інтересів, швидкості економічної віддачі і соціальної економічної ефективності.

У матеріалах Гаазької декларації міжпарламентської конференції з туризму зазначено «Туризм може бути ефективним засобом сприяння соціально-економічному зростанню для всіх країн, якщо одночасно вживатимуться необхідні заходи з метою виконання найбільш термінових національних завдань і досягнення національною економікою прийнятого рівня самозабезпечення, за якою країна не повинна витрачати більше того, що вона сподівається отримати» [2].

Такими національними завданнями є соціальне та економічне завдання, які полягають в наданні соціальних благ і послуг туристського та рекреаційного характеру та отриманні прибутків від комерційної діяльності з надання туристичних послуг.

Соціально-економічна природа туризму пов'язана з особливим принципом прямої та зворотної трансформацій. Економічний розвиток туризму сприяє (через податки) поповненню доходної частини бюджету, що стимулює (через реалізацію соціальних програм) підвищення рівня та якості життя, а також платоспроможного попиту населення. Одночасно з цим збільшуються інвестиційні ресурси галузі й «туризм розвиває туризм». На черговому оборті засобів обсяг доходів від туризму зростає сукупно за рахунок зростаючого туристського потоку та за рахунок впливу інвестиційного фактору.

При цьому, одночасно з економічною функцією, в аналогічній пропорції повинна реалізуватися соціальна функція туризму, спрямована на фізичне й духовне оздоровлення нації, в тому числі на підвищення якості людських ресурсів. Це, у свою чергу, трансформується через підвищення продуктивності праці та збільшення доходної частини бюджету в економічну складову. Цей принцип працює й у зворотному напрямку: соціальні інвестиції в людину через туризм сприяють підвищенню якості людських ресурсів, що відтак трансформується в економічну складову. На кожному оборті економічна складова туризму трансформується в соціальну, а соціальна основа в економічну [16, с. 249]. Отже, туризм можна розглядати як складну багатфакторну соціально-економічну систему, що складається з економічної та соціальної підсистем, які гармонічно поєднані та доповнюють одна одну.

Зважений погляд на реальні обставини та практика вітчизняного туризму, з однієї сторони, аналіз досвіду його організації в зарубіжних країнах, з другої, показують, що запорукою його успішного розвитку є наявність кількох визначальних передумов: туристична атрактивність, політична стабільність, економічне багатство, екологічна безпека. Саме ці чинники обумовлюють реальні можливості для експорту туристичних послуг, який і визначає економічну ефективність туристичної індустрії [6, с. 19]. На думку В. Євдокименка вищенаведені параметри непритаманні сьогодні для України.

Поряд з економічною ефективністю туризм приносить соціальну вигоду, так як він є найтрудомісткішою сферою суспільного виробництва. У ХХІ ст. туризму відводиться пріоритетна роль в аспекті забезпечення економічної зайнятості та самозайнятості економічно активного населення. За офіційними статистичними даними чисельність населення Карпатського регіону, зайнятого економічною діяльністю у 2003 р. становила 2,67 % млн осіб в тому числі в галузях

туристичного комплексу 0,96 % [13, с. 94]. Сукупність закладів, без по-середньо чи опосередковано функціонально зорієнтованих на обслуговування туристичних потоків, у світовій практиці прийнято зараховувати до закладів туристичної індустрії. На туріндустрію у розвинутих країнах ЄС припадає 7–10% зайнятості економічно активного населення. У областях Карпатського регіону цей показник складає 6–7 % – в Івано-Франківській, 4 % – у Львівській, 3 % – у Закарпатській областях [26, с. 96]. У туристські сезони цей показник зростає до 10–15 % [6, с. 19]. Отже, виходячи з того, що Карпати є географічним центром Європи, а в природному відношенні унікальною екосистемою на заході України, то при формуванні політики освоєння цього краю необхідно розумно використати його геополітичні переваги, зберегти екологічний феномен території, тобто, майбутня соціально-економічна модель Карпат має бути економічно вигідною для України і екологічно суспільною з прилеглими територіями сусідніх країн [12, с. 18].

Соціально-економічна сутність розвитку туризму в регіоні полягає також в соціально-економічній специфіці гір. У гірських районах чотирьох Карпатських областей проживає біля 1,3 млн чол., тобто близько 20 % всього населення. З них третя частина – на висоті 500 м і вище. Гори створюють специфічні надзвичайно складні умови проживання та господарювання, особливо – у сільському господарстві. Тому надзвичайно гостро стоїть проблема зайнятості і як результат низький рівень матеріального добробуту жителів гір. Стабілізація цих та інших негативних процесів за рахунок розширення сфер зайнятості, розвитку інфраструктури сприятиме туризму з відповідним сервісом та організацією обслуговування. В яких може бути задіяна місцеве населення. В даному контексті розумної альтернативи рекреації просто не існує [12, с. 21].

Об'єктивний аналіз розвитку продуктивних сил регіону в поєднанні з оцінкою сьогоднішньої економічної ситуації дають реальне уявлення про досягнутий рівень і ефективність соціально-економічної структури.

Очікувана соціально-економічна ефективність туристичної сфери залежить не тільки від вибраної тактики, а й від того, який економічний клімат буде встановлено у взаємовідносинах суб'єктів туристичного господарювання як між собою так із державою. Механізм таких відносин зараз знаходиться в стадії встановлення. Але очевидним є те, що розвиток туристичної індустрії має опиратись на

нові методи господарювання ефективні організації структури, економічну свободу виробників туристичних благ, що в умовах наростаючої конструкції забезпечить насичення ринку високоякісними послугами і сприятиме соціально-економічному прогресу території [6, с. 32]. Отже, соціально-економічна сутність розвитку туризму в регіоні визначається соціально-економічними факторами. Зміст системи соціально-економічних факторів вимагає створення їх комплексної моделі. Законодавством України дозволено створювати: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, технополіси, комплексні, виробничі, рекреаційно-туристичні, страхові, банківські зони, території пріоритетного розвитку [14, с. 65].

В Україні на законодавчому рівні сформульовані концептуальні положення щодо створення системи СВЕЗ, а за ініціативою регіональних адміністративних органів підготовлена наука проєктів. Загальними цілями формування концепції СВЕЗ є досягнення економічного зростання в певному регіоні і здійснення впливу на економічне зростання в країні, вирішення соціальних завдань, економічне оздоровлення [14, с. 68].

На сьогоднішній день серед українських регіоналістів немає загальноприйнятої точки зору, які ж фактори слід відносити до соціально-економічних та як їх класифікувати.

Ряд авторів і, зокрема, С. Злупко, В. Євдокименко вважають, що зміст системи соціально-економічних факторів вимагає створення їх комплексної моделі. В даному випадку побудована у відповідності з системною концепцією модель повинна включати такі соціально-економічні фактори, які в тій чи іншій мірі визначають рівень розвитку і територіальну організацію соціальної інфраструктури. На думку даних авторів ці фактори повинні відображати економічну основу, виробничі відносини і спосіб життя суспільства. Отже, соціально-економічні фактори, які визначають рівень розвитку і територіальну організацію соціальної інфраструктури, можна об'єднати у три основні групи:

1. Рівень розвитку і територіальна організація продуктивних сил.
2. Характер продуктивних відносин.
3. Рівень і спосіб життя населення.

Вказані групи факторів є основними і визначаються цілим рядом дорядкових факторів [6, с. 89].

Аналізуючи умови і фактори розвитку туризму В. Герасименко вказує що провідне місце серед своїх факторів займає [4]:

1. Рівень економічного розвитку країни. Існує пряма залежність між економічним розвитком, обсягом національного доходу і матеріальним добробутом людей.
2. Тривалість вільного часу населення.
3. Зростання рівня освіти, культури, естетичних потреб населення.

Досліджуючи соціально-економічну сутність розвитку туризму група авторів М. Мальська, Н. Антонюк, Н. Ганич розглядають як позитивні, так і негативні фактори від розвитку туризму.

Позитивні фактори:

1. Створюються нові робочі місця, праця пов'язана з туризмом, часто високооплачувана отже, надходження від оподаткування більших доходів людей також зростатимуть.
2. Держава за рахунок введення в країну товарі іноземного виробництва необхідних для споживання туристами та подальшого розвитку туризму, може провадити митний збір на імпорتنі товари.
3. Оподатковуються надані туристами послуги (проживання в готелях, харчування, продаж напоїв, транспорт).
4. Податки з доходів сплачують як місцеві, так і іноземні фірми, які отримали ліцензію на провадження туристичного бізнесу в країні [10, с. 37].

Ці позитивні фактори формують соціальну сутність розвитку туризму завдяки можливості спрямовувати частину бюджетних надходжень від туризму на фінансування розвитку інфраструктури, реставрацію та відновлення пам'яток історії та культури, здійснення природоохоронних програм, програм соціального розвитку.

Ряд авторів, зокрема В. Кравців, Ф. Мазур стверджують, що визначальним фактором розвитку туризму є рівень економічного розвитку держави, її власна підтримка туристичної та рекреаційної індустрії. До цього варто також додати політичну стабільність в країні, рівень сервісу та вартості і асортимент послуг [11, с. 36].

Державна підтримка розвитку туризму повинна здійснюватись шляхом створення правових та економічних умов для залучення інвестицій в туризм, забезпечення екологічної безпеки та безпеки туристів, належної реклами туристичних можливостей України. Державна політика повинна спрямовуватися на формування сприятливого ринкового середовища, соціально-ефективного, економічно вигідного і економічно допустимого для території розвитку рекреаційного бізнесу. Через різні форми сприяння стимулювати підприємницьку активність у сфері турбізнесу.

Але, крім позитивних факторів, прискорення темпів рекреаційного освоєння регіону і активізація ділової активності в цій сфері має і негативні фактори. Це – розвиток небажаних соціально-економічних процесів: екологічних наслідків, зокрема загострення програми зайнятості пов'язане з переміщенням сільських жителів у туристичні центри, що народжує проституцію, жебрацтво і ін., ускладнення санітарно-епідеміологічної ситуації, виснаження природних ресурсів.

Отже, для розвитку позитивних і зменшення негативних факторів потрібно постійно здійснювати моніторинг ринку туристичних послуг. На підставі якого створювати власні унікальні, багато аспектні конкурентні переваги, йти інноваційним шляхом розвитку, створювати корпоративну культуру.

Література

1. Абуков А.Х. Туризм на новом этапе : социальные аспекты развития туризма в СРСП / А.Х. Абуков. – М.: Профиздат, 1983. – 293 с.
2. Гаазька декларація Міжпарламентської конференції з туризму. – Гаага, 10-14 квітня 1989 р.
3. Гаман П.І. Розвиток рекреаційної сфери Карпатського регіону України: теорія та практика державного регулювання: монографія / П.І. Гаман. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 306 с.
4. Герасименко В.Г. Основы туристского бизнеса: учеб. пособ. / В.Г. Герасименко. – Одесса: «Черноморье», 1997. – 160 с.
5. Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 рр.: Постанова КМ України від 29.04.2002 № 583.
6. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму(методологія, формування, механізм реалізації): монографія / НАН України, Інститут регіональних досліджень / В.К. Євдокименко. – Чернівці.: «Прут», 1996. – 288 с.
7. Ковалевський В.В. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підручник / В.В. Ковалевський, О.Л. Михайлик, В.Ф. Семенов. – К.: «Знання», 2006. – 350 с.
8. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг: навч. посіб. / О.О. Любіцева. – К.: «Альтерпрес», 2003. – 436 с.
9. Мацола В.І. Рекреаційно-оздоровчий комплекс (питання теорії, методології, практики) / Інститут регіональних досліджень НАН України / В.І. Мацола. – Л., 1998.
10. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К.: Знання, 2008. – 661 с.
11. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): навч., посібн. / Ф.Ф. Мазур. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.

12. Проблеми регіональної політики / Збірник наукових праць. – Л., 1995. – 263 с.
13. Рутинський М.Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України : Навч. посібник / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – Чернівці: Книги-XXI. – 2008. – 348 с.
14. Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку : навч. посіб. для студентів ВНЗ / Д.М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2002. – 254 с.
15. Ткачук І.Г. Економічна самостійність регіону: монографія / І.Г. Ткачук. – К.: Наукова думка, 1994. – 226 с.
16. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу регіону : навч. посіб. / [За редакцією д.е.н., проф. Школи І.М.] / Т.М. Ореховська, О.П. Корольчук, В.Ф. Кифяк та ін. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.

УДК 379.85

РОЗВИТОК ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ В 70-80 РОКАХ ХХ СТ.

Р.М. Котенко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Аналізується стан туристсько-екскурсійної справи в період найбільшого піднесення. Охарактеризується циклічний характер історичного розвитку, визначаються тенденції і напрями розвитку туризму.

Ключові слова: *туризм, екскурсія, туристсько-екскурсійна справа, туристсько-екскурсійний рух.*

Kotenko R.M. The development of tourist and excursion business 70-80 in the twentieth century. *The state of tourism and excursion business in the period of greatest growth. Determined cyclical nature of historical development, determined by the trends and directions of development of tourism.*

Key words: *tourism, tour, tourist-tour business, tourist and excursion traffic.*

Туризм початку ХХ ст. став однією з провідних галузей світової економіки. В умовах національного і культурного відродження України виняткового значення набуває туристсько-екскурсійна робота, покликана ознайомити широкі кола населення з історією, багатомісячними культурними традиціями українського народу.

Протягом тривалого часу туристсько-екскурсійна робота значною мірою перебувала під впливом виробничих, ідеологічних догм, що не

могло позначитись на формуванні туристичних маршрутів, змісті екскурсій. Відродження туристично-екскурсійної роботи та надання їй належного стану можливе лише за таких основних умов:

- органічного поєднання з досягненням українських істориків, дослідників регіональної історії України;
- створення необхідної науково-методичної бази [5, с. 5].

Для вироблення нових змістовних форм і методів туристсько-екскурсійної роботи, періодизації ресурсно-інфраструктурного туристичного освоєння Карпатського регіону, виявлення наявності чи відсутності циклічного характеру історичного розвитку територіальної організації туристично-екскурсійної справи в регіоні цілком своєчасним було б узагальнення досвіду набутого в цій справі в 1970–1980 рр., які ввійшли в історію як «зоряний час» туризму в Україні [6, с. 33]. Саме в ці роки були розроблені теоретичні та методичні засади радянського екскурсознавства. Проблемам екскурсознавства були присвячені роботи радянських екскурсіоністів Б. Ємельянова, Р. Дякової, П. Пасічного, Н. Гецевич. В Україні історія екскурсійної справи почала досліджуватись у 90-х рр. ХХ ст. у працях А. Попова, С. Грибанової, А. Непомящего. Окремі відомості про розвиток туристично-екскурсійної справи цього періоду подаються в роботах Я. Луцького, А. Козицького. У працях О. Костюкової, В. Савчука, Л. Яковлевої висвітлений розвиток туристсько-екскурсійної справи в 20–30 рр. ХХ ст. Період 1960–1980-х рр. у розвитку туристично-екскурсійної справи досліджували С. Попович, П. Сокол, В. Зінченко. Окремі аспекти екскурсійної діяльності розглядаються у працях І. Чагайди, Л. Нечипорчука, М. Грицика [8, с. 11].

В означений період теоретичне і практичне вивчення туристично-екскурсійної справи досягло значного рівня, було створено струнку систему теорії і методики туристично-екскурсійної справи. Звичайно, ця система була розрахована на функціонування в умовах комуністичного суспільства, виконання завдань ідеологічного спрямування, на виховання суспільства в дусі комуністичної ідеології. Проте тогочасні теоретичні положення, методично-організаційні аспекти туристсько-екскурсійної діяльності можуть бути враховані й у сучасних умовах.

Однак, цей період не достатньо досліджений в Карпатському регіоні. Подальший розвиток туристично-екскурсійної діяльності гальмується відсутністю розроблених теоретико-методологічних принципів наукової ідентифікації цього напрямку. Не визначено його

функції, проблематику, не з'ясовано, що саме поєднує туристичне краєзнавство з загальним і в чому його специфіка.

Сьогодні перед науковцями стоять завдання наукового осмислення історичної практики екскурсійної діяльності, теоретичного обґрунтування появи і розвитку туристичного краєзнавства як напрямку загального краєзнавства України.

Визначення поняття краєзнавства формувалось у процесі його розвитку. Вперше термін «краєзнавство» з'явилося у статті І. Франка «Галицьке краєзнавство» (1892 р.). «Краєзнавство – це перший ступінь, перша прикмета національної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу» [7, с. 116].

Безперечно, розвиток туризму в Україні, розширення його видів та форм на базі використання пам'яток історико-культурної спадщини українського народу вимагає скоординованих зусиль держави, спеціалістів і передбачає не тільки вивчення, реконструкцію та належне утримання пам'яток, але й відповідний розвиток і вдосконалення матеріальної бази, туристської інфраструктури, організації подорожей і технологій туристсько-екскурсійного обслуговування, кадрового забезпечення.

Питання активізації в'їзного туризму в Україну, залучення міжнародного туристичного ринку вимагає, з одного боку, розробки туристської пропозиції із урахуванням перспективних видів і форм туризму, з іншого – вивчення національних історико-культурних ресурсів, їх реконструкцію в разі потреби і просування до запитів туристів [4, с. 86].

У сучасному суспільно-політичному житті країни зростає роль краєзнавства, яке спрямоване на збереження вікових культурних традицій, відновлення історичної пам'яті народу, виховання патріотизму громадян незалежної держави. Розвиток туристичного краєзнавства стимулюється потребами зростаючої туристичної індустрії України, передусім в'їзного та внутрішнього туризму, необхідністю поглиблювати професійні знання фахівців з туристичних спеціальностей про наявність ресурсів в Україні з метою ефективного їх використання в туристично-екскурсійній діяльності.

Початок стрімкого піднесення внутрішнього туризму в Україні відбувався на фоні поліпшення, порівняно з попередніми періодами, умов життя народу – підвищення рівня зарплати, збільшення кількості вільного від роботи часу та ін.

У кінці 1960-х рр. владними структурами СРСР було взято курс на подальший розвиток туризму, створення його матеріально-технічної бази і перетворення туризму на окрему галузь господарства. Для цього виділяються бюджетні асигнування, розгортається будівництво туристичної інфраструктури – турбаз, готелів, кемпінгів, під'їзних шляхів, вирішуються проблеми транспортних перевезень туристів, облаштовуються туристичні центри, приміські зони відпочинку. В розбудові туристичної галузі були задіяні різні міністерства та відомства. Пожвавлення масового туристичного інтересу до Українських Карпат фіксується наприкінці 1960-х рр.

1965 р. у всіх областях України були створені профспілкові Ради з туризму та екскурсій, підпорядковані Українській республіканській раді з туризму та екскурсій. Масштабна активізація профспілкового туристичного руху й значні капіталовкладення в розбудову оздоровчо-відпочинкової й туристично-екскурсійної інфраструктури України мали місце після Постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 30.05.1969 р. «Про заходи з розвитку туризму й екскурсій в країні». Завдяки цій реорганізації було забезпечено цільове залучення коштів профспілок та підприємств до розбудови рекреаційно-туристичної інфраструктури. Спостерігався щорічний ріст основних показників функціонування туристичного комплексу Карпатського регіону: кількості і місткості рекреаційних закладів, обсягів рекреантів, туристів, екскурсантів і т. ін. До 1990 р., за підрахунками М. Нудельмана, П. Жука, С. Кузика, санаторно-курортна галузь туристичного комплексу Карпатського регіону була в змозі забезпечувати задоволення рекреаційних потреб населення в обсязі понад 9 млн осіб щорічно. Системна криза 1990-х рр., що докорінно трансформувала систему організації рекреації і туризму в країні, нівелювала позитивні тенденції попередньої доби й заклала підвалини сучасної ринкової організації туристичного комплексу регіону [2, с. 63]. Ця робота дала відчутні наслідки. Упродовж 1960–80-х рр. спостерігається швидке зростання чисельності туристів. Якщо в 1966 р. профспілкові заклади туризму надали послуги понад 36 тис. туристам, то в 1985 р. ними скористалися 6 млн чол. Збільшилася кількість пропонованих туристам маршрутів: з 49 – у 1960-х рр. до 373 – у 1985 р. Окрім того, у 1985 р. 1,5 млн чол. стали учасниками самодіяльного туризму. Для них також розроблялася мережа пізнавальних і спортивних маршрутів, створювались пункти

прокату спорядження, надавалася організаційно-технічна та методична допомога [6, с.71].

Головну роль в організації внутрішнього туризму в Україні в зазначений період виконувала туристсько-екскурсійна система профспілок, яка в 1962 р. зазнала нової реорганізації. Були ліквідовані республіканське, Закарпатське і Кримське ТЕУ; замість них створені Ради по туризму. А в 1965 р. подібні ради були створені в усіх областях України. З 1969 р. вони стали називатися – Ради по туризму і екскурсіях. Усі наступні роки були періодом бурхливого розвитку туризму, підвищення рівня організаторської діяльності туристсько-екскурсійних установ і якості обслуговування населення.

На початку 1970-х рр. в Україні було створено Управління з іноземного туризму при Раді Міністрів УРСР. Пізніше його було перейменовано на Головне управління з іноземного туризму УРСР. Розширювалася географія в'їзного туризму як у СРСР у цілому, так і в Україні [1 с. 269].

Саме комплексний вплив соціально-економічних чинників сприяв піднесенню культурно-освітньої, зокрема екскурсійної діяльності у 70-80-ті рр. ХХ ст. Організацією внутрішнього туризму, екскурсійної справи в Україні в цей період займалися Українська республіканська рада по туризму і екскурсіях (УРПТЕ), Міністерство оборони УРСР, Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник», Міністерство освіти УРСР та інші міністерства і відомства колишнього СРСР. Держава виділяла певні кошти, фонди, матеріали, транспорт для організації в республіці туристсько-екскурсійного обслуговування населення. Особливо високими були темпи розвитку туризму і екскурсій у 1971–1975 рр. В СРСР було надано послуги 25,4 млн туристів і понад 130 млн екскурсантів. Комплексні заходи щодо подальшого розвитку туризму були визначені прийнятою в жовтні 1980 р. постановою ЦК КПРС, РМ СРСР і ВЦПРС «Про подальший розвиток і вдосконалення туристсько-екскурсійної справи в країні».

У 1981–1985 рр. постійно нарощувались обсяги туристсько-екскурсійного обслуговування населення по лінії Центральної ради по туризму і екскурсіях (ЦРТЕ). В цей час система ЦРТЕ мала у своєму підпорядкуванні 965 туристських об'єктів, здатних прийняти одночасно майже 400 тис. відпочиваючих. Питання туристсько-екскурсійної діяльності населення країни стали складовим елементом Комплексної програми розвитку виробництва товарів народного споживання і сфери послуг на 1986–2000 рр.

Варто підкреслити послідовну систему виконання спільних постанов ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ, що існували в ті роки. На основі спільних постанов з питань туризму 1969, 1980, 1985 рр., з урахуванням місцевих особливостей – матеріально-технічних, рекреаційних, демографічних, етнічних, освітніх та інших – розроблялися і затверджувалися відповідні документи (постанови, плани заходів) на рівні колишніх союзних республік, областей, міст і регіонів. Цим забезпечувалася чітка система роботи з реалізації завдань щодо розвитку туризму у величезній Радянській країні, що планувалися Центром на перспективу.

Особливу увагу було приділено залученню до туристсько-екскурсійної діяльності працюючої та учнівської молоді, масовості руху якої сприяла і створена в країні структура управління туризмом та екскурсіями, що зазнавала постійного вдосконалення. Особливу роль виконувала Міжвідомча рада по туризму та екскурсіях при ВЦРПС, до складу якої входили представники 22 міністерств і відомств. Надаючи великого значення екскурсіям у структурі ІДРТЕ був створений спеціальний підрозділ Головне екскурсійне управління, яке керувало всією екскурсійною роботою в країні. Республіканськими радами по туризму і екскурсіях під керівництвом ЦРТЕ у 1980-ті рр. було створено систему постійно діючих курсів, семінарів, шкіл і філій Інституту підвищення кваліфікації. На них, а також на щорічних семінарах навчалися десятки тисяч штатних і громадських кадрів організації туристсько-екскурсійної справи.

Найбільш інтенсивно екскурсійна справа розвивалась у 70–80-ті рр. XX ст. Упродовж 15 років (1970–1985 рр.) кількість екскурсантів зросла в 7 разів: з 6,2 до 43,5 млн чол. Збільшилася за цей період і кількість екскурсійних організацій – з 44 до 144. Якщо із 1980р. в УРСР було надано послуги більш як 36 млн екскурсантів, то за 1981–1985 рр. – майже 30 млн туристів і 200 млн екскурсантів.

У 1981–1985 рр. понад планові завдання було надано послуги більш як 600 тис. туристів і 6 млн екскурсантів тільки за рахунок того, що бюро подорожей і екскурсій республіки більше уваги приділяло організації подорожей місцями революційної, бойової і трудової слави радянського народу, місцевими маршрутами, на орендовані бази Чорного і Азовського морів, у Закарпаття й Прикарпаття. Вживалися практичні заходи щодо посилення спільної координації, поліпшення трудової співдружності колективів бюро подорожей і екскурсій та суміжних організацій і підприємств –

транспортних, громадського харчування, готельного господарства, музеїв тощо. Головними тенденціями і напрямками розвитку туризму Української РСР у 1980-ті рр. були:

- орієнтація на кооперування різних організацій і відомств у реалізації завдань туристсько-екскурсійного обслуговування;
- значне зміцнення МТБ туристських організацій республіки;
- посилення зв'язків між відповідними організаціями УРСР та інших республік, що сприяло подальшій інтернаціоналізації туризму та підвищенню його ролі, як чинника патріотичного та інтернаціонального виховання.

В цей час в Україні працювало 154 екскурсійні бюро, екскурсії проводилися на 3 тис. тем, в них брало участь близько 50 млн осіб щорічно. Завдяки залученню до організаторської роботи широкого громадського активу відбувався масовий розвиток самодіяльного туризму. З цією метою в Українській РСР, наприклад, при обласних і Київській міській раді по туризму і екскурсіях, було створено керівні громадські органи – федерації туризму, а при Республіканській раді – Федерацію туризму. Через численні громадські комісії Федерації туризму здійснювали керівництво багатогранною туристичною діяльністю, різними аспектами розвитку екскурсійної справи.

Таким чином, склалася стійка тенденція посилення масовості й доступності програм туризму і екскурсій, обмінів і подорожей, реалізованих різними туристичними органами. При цьому спеціалізовані підрозділи, охоплюючи різні соціальні групи і прошарки населення та координуючи свою діяльність у вирішенні загальних питань розвитку й удосконалення туризму, здійснювали екскурсійне обслуговування відповідно до запитів радянських людей, з урахуванням їх професійного, вікового й освітнього рівнів [1, с.272].

Перебіг суспільного розвитку розкрив значний потенціал різних чинників і інструментів управління екскурсійною справою. Зростання масштабів освітньої діяльності, розвиток педагогіки породили екскурсії, як форму пізнання навколишнього світу. Формування і затвердження національної самосвідомості стало стимулом поширення краєзнавчої діяльності, яка реалізовувала свої виховні і пізнавальні функції завдяки організації екскурсій різноманітними громадськими організаціями, товариствами та клубами.

У другій чверті ХХ ст. організація екскурсійної діяльності стає предметом державного регулювання. Управління, що ґрунтувалося на використанні політичних і адміністративних інструментів (взаємодія

урядових, ідеологічних, громадських, профспілкових органів), проведенні цілеспрямованої економічної політики (податкові і тарифні пільги, цільове призначення коштів, планування розвитку МТБ) набуло комплексного характеру. Незважаючи на окремі вади заідеологізованого підходу до організації масового екскурсійного обслуговування, досвід радянських часів доводить свою життєздатність і корисність для модернізації наукових і практичних засад організації екскурсійної справи в умовах становлення української державності, ринкових відносин.

Література

1. Бабарицька В.К. Екскурсознавство і музеєзнавство: навч. посіб. / В.К. Бабарицька, А.Я. Короткова, О.Ю. Малиновська. – К.: Альтерпрес, 2007. – 464 с.
2. Грибанова С.В. Архівні джерела з історії екскурсійної справи в Україні 20-30-ті рр. / Мат. регіон. н.-п. конф. «Історико-культурна спадщина середнього Подніпров'я: виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму». – Київ; Черкаси, 1994.
3. Державна програма розвитку туризму на 2002–2010 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 583.
4. Сокол Т.Г. Історико-культурні пам'ятки середнього Подніпров'я, як ресурси для розвитку деяких видів іноземного туризму в Україні / Мат. регіон. н.-п. конф. «Історико-культурна спадщина середнього Подніпров'я». – Київ; Черкаси, 1994.
5. Тронько П.М. Туристсько-екскурсійна робота як один з напрямів дальшого розвитку історичного краєзнавства в Україні / Мат. Всеукр. н.-п. конф. «Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму». – Київ, 1994.
6. Лугова О.У. Туристичне країнознавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези: Туристично-краєзнавчі дослідження / О.У. Лугова, С.І. Попович. – К., 2004. – 361 с.
7. Франко І.Я. Зібрання творів. – К.: ІРЕ, 1982. – Т. 46. – Кн. 2. – С.116.
8. Чагайда У.М. Екскурсознавство : навчальний посібник / У.М. Чагайда, С.В. Грибанова. – К., 2004 – 240 с.
9. Попович С.І. Розвиток туристичного краєзнавства в Україні (60-і перша половина 80-х рр. XX ст.): дис...канд. іст. наук. / С.І. Попович. – К., 1994.
10. Сокол Т.Г. Характеристика структури туристичної галузі СРСР в 70-80-х рр. XX ст. / Т.Г. Сокол / Туристично-краєзнавчі дослідження: Зб. наук. статей. – К.: КМ-Трейдинг, 1998. – Вип. I. – Ч. II.
11. Зінченко В.А. Міжнародний молодіжний туризм в Україні (70-80-і рр. XX ст.) / В.А. Зінченко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002.

РОЗВИТОК ПРОФІЛАКТИЧНОГО ХАРЧУВАННЯ В ТУРИСТИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ПРИКАРПАТТЯ З МЕТОЮ ЗНИМАННЯ ВТОМИ РЕКРЕАНТАМ

Ю.М. Лабій

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Виникла потреба в закладах відпочинку для знімання втоми впроваджувати профілактичне харчування. Карпатська зона рекреації має добру базу для виготовлення тонізуючих продуктів.

Ключові слова: *Втома, тонізуючі напої, кумис, кисневі коктейлі*

Off the need for recreation facilities for the removal of fatigue implement preventive nutrition. Carpathian recreation area has a good base for making tonic products.

Keywords: *Fatigue, tonic drinks, koumiss, oxygen cocktails.*

Після довгої або напруженої діяльності людини виникає втома – це фізіологічний стан організму ознаками якого є зниження продуктивності праці. При тривалому трудовому навантаженні людини спостерігається сповільнення рефлекторних реакцій, знижується точність рухів, настає послаблення уваги і пам'яті [1]. При неправильній організації праці може розвинути патологічний стан – перевтома або хронічна втома, який найчастіше супроводжується невротами і судинними захворюваннями.

Прояви хронічного стомлення мало специфічні, їх не вдається чітко розмежувати від інших станів за механізмом розвитку, крім того, їх важко диференціювати з до клінічними проявами багатьох захворювань [2]. Іноді зниження працездатності не проходить в умовах короткочасного відпочинку і накопичується протягом багатьох років [4]. Ознаки втоми значно скоріше виникають у людей, які погано харчуються. Калорійність їжі повинна забезпечувати енергетичні затрати працівника. Велике значення має характер здійснення профілактики втоми. Відомо, що активний відпочинок (спорт, туризм, мисливство, збирання ягід тощо) має переваги перед іншими видами, а увага про спокій, як найкращу форму відпочинку, відійшла в минуле.

В останні десятиліття інформатизація, механізація виробничих процесів зміщують акцент втоми з фізичної на нервову. Нервово-психічне відновлення сил є складнішим, ніж фізичне. Науковці Прикарпатського університету [3] провели дослід з метою визначення

завантаженості учнів старших класів навчанням і констатували, що робочий день школяра триває більше 9 год. Спостереження переконують, що втома є характерним станом школярів. Існуюча система надавання працюючим відпочинку не забезпечує протягом відпускнуго періоду повного відновлення працездатності, нагромаджуються залишки втоми і виникають хвороби.

Разом з тим, категорію закладів відпочинку визначають за іншим принципом, враховуючи комфортабельність проживання та якість обслуговування відвідувачів. Приміром, вагомою вимогою до блоку харчування вважають смакові якості їжі; з метою знімання втоми пропонують розваги для відпочиваючих і намагаються заповнити їх моментами, що викликають емоційні переживання. Організують спортивні ігри. Тому, заклад не завжди задовольняє потреби туристів. Така не відповідність діяльності закладів рекреації призводить до значного зростання числа рекреантів, які відмовляються проводити відпустку в комфортабельних приміщеннях з фешенебельним обслуговуванням, віддаючи перевагу не традиційному відпочинку на плавучому плоті, в покинутому мешканцями селі, у залізничному вагоні, в палатці на березі річки чи в лісі і ін.

Резервом підвищення ефективності відпочинку є впровадження в закладах рекреації профілактичного харчування. В цій ділянці медицини є певні досягнення. Значна частина науковців причиною втоми вважають недостатнє постачання клітин організму киснем. В результаті, в нервових структурах порушуються процеси, що регулюють гомеостаз, особливо відчутні зміни в сфері медіаторного обміну і сповільнені хімічні процеси виникнення і передачі збуджень. Існують тонізуючі речовини, при споживанні яких проявляється збуджуюча дія на центральну нервову систему, стимулюється кровообіг, дихання і цим підвищують працездатність, знімають втому.

Відомі речовини, які радять вживати з їжею в невеликих дозах для відновлення працездатності людей. Добре відомий лікарський засіб – спиртовий екстракт із пантів сибірських благородних оленів – марала (пантокрин, цигапан). Застосовують його як тонізуючу речовину при астеничних станах, гіпотонії, анеміях і ін. В медицині країн сходу – Китаю і Японії здавна застосовують спиртовий екстракт кореня женьшеню при виснаженні організму. Серед загально визнаних препаратів, що знімають втому можна відмітити екстракти з плодів лимонника китайського, кореня женьшеню, елеутерокока.

Крім ліків, які приймають з їжею в малих дозах з метою зняття

втомі застосовують тонізуючі напої. В кінці минулого століття хороші результати отримали розробники «кисневих коктейлів». Апробацію напою вели серед спортсменів з шахів. Ефект виявився настільки вдалим, що в період наступного турніру учасники знову просили подати цей тонізуючий засіб. Широко відомі напої виготовлені з бджоляного меду [6], молока, плодово-ягідних соків. Для відновлення втраченої людиною енергії застосовують також різноманітні екстракти з рослин. З цією ж метою імунологи рекомендують вводити в меню пророслу пшеницю або олію із зародків насіння. Існує багато салатів, виготовлених з топінамбура, моркви, цибулі, часнику, черемші, інших овочів, фруктів і дикоростучих рослин, які збуджують апетит і мають загально зміцнюючу дію на здоров'я людей [5].

Різноманітні тонізуючі напої з рослин, що підвищують життєву активність організму широко використовують мешканці гірських поселень. Місцеве населення вміє знімати втому лісорубів, будівельників мостів, укріплень берегів річок, праця яких вимагає тривалого фізичного навантаження у не сприятливих кліматичних умовах. Тонізуючі вироби найчастіше готують з ягід – суниць, чорниць, малини, калини, глоду, яблук у комплексі з овочами та іншими рослинами.

Карпатська зона рекреації має багату кормову базу тваринництва. Тут вирощують корів, овець, кіз, домашню птицю, розвинена молочна промисловість. Гірські полонини не забруднені відходами промисловості, тому м'ясо-молочні продукти місцевого виробництва позбавлені негативних дій техногенезу. Горяни знають власні способи виготовлення бринзи і сиру з овечого молока, що мають високі смакові якості.

З глибокої давнини кочовим народам відомий кумис – кисломолочний напій з кобилячого, рідше коров'ячого і верблюжого молока, споживання якого дозволяє у несприятливих погодних умовах тривалий час виконувати виснажливу працю. Готують його зброджуванням сирого молока молочнокислими бактеріями і дріжджами. Готовий виріб є шипучим з піною напоєм, містить за масою 2–2,5 % білків, 1–2 % жирів, 3,5–4,5 % цукрів, 1–3 % етилового спирту, вітаміни *C, A, D, E, PP* і групи *B*. Кумис користується величезною популярністю на курортах Татарстану для відновлення сил хворих. У теперішній час в Україні налагоджено промислове виробництво різноманітних виробів з молока, які проявляють

тонізуючу дію на споживачів – йогурт, кефір, простокваша і ін.

Для формування результативних методів знімання втоми в закладах рекреації нашого краю існує добра можливість впроваджувати унікальні засоби профілактичного харчування, винахідниками яких є народні умільці, а також вироби, що набули визнання на всій планеті але виготовлені з молока на карпатських полонинах.

Література

1. Навакатикян А.О. Проблема развития предпатологических состояний (перенапряжения и переутомления) под влиянием работы и факторов окружающей среды / А.О. Навакатикян // Гигиена труда и профзаболевания. – 1981. – № 11. – С. 17–20.
2. Навакатикян А.О. Актуальные проблемы физиологии умственного труда / А.О. Навакатикян // Медицина труда и промышленная экология. – 1994. – № 11. – С. 17–20.
3. Лабій Ю.М. Проблема профілактики втоми школярів у період навчання і канікул / Ю.М. Лабій // Джерела. Науково-методичний вісник. – 2009. – № 1–2. – С. 63–70.
4. Окнин В.Ю. Проблема утомления, стресса и хронической усталости / В.Ю. Окнин. – РМЖ. – 2004. – Т. 12. – № 5. – С. 1–5.
5. Турова А.Д. Лекарственные растения СССР / А.Д. Турова. – М.: Медицина, 1967. – 692 с.
6. Юриш Н.П. Лікувальні властивості меду і бджоляної отрути / Н.П. Юриш. – К.: Державне медичне видавництво УРСР, 1956. – 156 с.

УДК 911.3:796.5

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ У РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА

Р.М. Лозинський, Ю.А. Шивала

Львівський національний університет імені Івана Франка

Здійснено оцінку рівня розвитку туристичної інфраструктури адміністративно-територіальних одиниць Кримського півострова. Підтверджено значний дисбаланс в розвитку південної приморської і центральної та степової частин Криму, попри те, що значні туристично-рекреаційні ресурси є у всіх частинах півострова.

Ключові слова: туризм, туристична інфраструктура, бальна оцінка, територіальні відмінності.

Lozynskiy R., Shyvala Y. TERRITORIAL DIFFERENCES IN DEVELOPMENT OF TOURIST INFRASTRUCTURES OF CRIMEAN

***PENINSULA.** The ball estimation of level of development to tourist infrastructure of administrative-territorial units of the Crimean peninsula is carried out. A considerable disbalance in development of south seashore and central and steppe part of Crimea is confirmed, without regard to that considerable tourist resources are in all parts of peninsula.*

Keywords: *tourism, tourist infrastructure ball estimation, territorial differences.*

Рівень розвитку туристичної інфраструктури є одним з головних чинників ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу території. До складу туристичної інфраструктури входять заклади готельної, ресторанної, санаторно-курортної транспортної й низки інших сфер господарства. Всі ці сфери взаємодіють і доповнюють одна одну, визначаючи привабливість регіону для туристів. Розвиток туристичної інфраструктури в межах певної адміністративно-територіальної одиниці Криму, на базі існуючого туристично-рекреаційного потенціалу, підвищує привабливість території для туристів. Оцінка територіальних відмінностей в розвитку туристичної інфраструктури може допомогти у виявленні й аналізі існуючих проблем у туристичному секторі Криму і визначенні перспективних шляхів їх вирішення.

Для встановлення територіальних відмінностей у розвитку туристичної інфраструктури Кримського півострова було здійснено її бальну оцінку в розрізні адміністративних районів і міст республіканського підпорядкування. Окремо визначався рівень розвитку інфраструктури на території, що підпорядкована Севастопольській міськраді. Оцінювалися такі складові туристичної інфраструктури: транспортна, соціальна, готельна, санаторно-курортна. Інформаційною основою для бальної оцінки були матеріали головного управління статистики, деяких інших управлінських установ, відомості з тематичних Інтернет-джерел про туризм в Криму [1–7].

Для оцінки рівня розвитку транспортної інфраструктури (А) використано такі показники: 1) щільність автомобільних доріг (I); 2) кількість автозаправних станцій (II); 3) щільність залізничних колій (III); 4) наявність функціонуючого аеропорту чи морського порту (IV) (табл. 1). Для оцінки соціальної інфраструктури (В) враховувалася кількість: театрів (I); 2) музейних установ (II); 3) кіноустановок (III); 4) клубів (IV); 5) бібліотек (V); 6) закладів освіти (школи, дитячі дошкільні установи, технікуми, вищі навчальні заклади) (VI); 7) закладів охорони здоров'я (лікарні, амбулаторії, фельдшерсько-

акушерські пункти) (VII); 8) закладів роздрібної торгівлі (VIII); 9) об'єктів сфери відпочинку та розваг (аквапарки, дельфінарії, аква-ріуми, боулінг-клуби, куточки природи та ін.) (IX); 10) спортивних споруд (велотреки, кінно-спортивні бази, тенісні корти, плавальні басейни, футбольні поля, спортивні зали, стрілецькі тири, стадіони, стрілецькі тири, гімнастичні містечка й ін.) (X).

Таблиця 1

Показники бальної оцінки рівня розвитку туристичної інфраструктури

Компонент	Елемент	БАЛ			Компонент	Елемент	БАЛ		
		I	II	III			I	II	III
A	I	1,8 - 3,0 км/км2	3,1 - 4,3 км/км2	4,4 км/км2 і більше	C	I	1 - 6 од.	7 - 13 од.	14 од. і більше
	II	1 - 16 од.	17 - 33 од.	34 од. і більше		II	1 - 410 ном.	411 - 821 ном.	822 ном. і більше
	III	20,8 - 32,8 км/км2	32,9 - 44,9 км/км2	45,0 км/км2 і більше		III	1 - 7 од.	8 - 15 од.	16 од. і більше
	IV	1 а/п або м/п (1-15 прич)	а/п і м/п (1-15 прич) або м/п (15 і більше прич)	а/п і м/п (15 і більше прич)		IV	1 - 64 од.	65 - 129 од.	130 од. і більше
B	I	1 - 2 од.	3 - 4 од.	5 од. і більше	V	1 - 21 од.	22 - 43 од.	44 од. і більше	
	II	1 - 4 од.	5 - 9 од.	10 од. і більше	VI	1 - 24 од.	25 - 49 од.	50 од. і більше	
	III	1 - 14 од.	15 - 29 од.	30 од. і більше	VII	1 од.	2 од.	3 од. і більше	
	IV	1 - 19 од.	20 - 39 од.	40 од. і більше	I	1 - 25 од.	26 - 50 од.	51 од. і більше	
	V	1 - 22 од.	23 - 45 од.	46 од. і більше	II	1 - 594 ліж.	595 - 1188 ліж.	1189 ліж. і більше	
	VI	1 - 20 од.	21 - 40 од.	41 од. і більше	III	1 - 8 од.	9 - 17 од.	18 од. і більше	
	VII	1 - 30 од.	31 - 60 од.	61 од. і більше	IV	1 - 1131 ліж.	1132 - 2263 ліж.	2264 ліж. і більше	
	VIII	1 - 95 од.	96 - 191 од.	192 од. і більше	V	1 - 20 од.	21 - 40 од.	41 од. і більше	
	IX	1 - 2 од.	3 - 4 од.	5 од. і більше	VI	1 - 5 од.	6 - 10 од.	11 од. і більше	
	X	1 - 100 од.	101 - 200 од.	201 од. і більше					

Третьою складовою в бальній оцінці туристичної інфраструктури Криму виступала готельна і ресторанна інфраструктура (C), яка оцінювалася за такими показниками: 1) готелі (I); 2) кількість номерів в готелях (II); 3) ресторани (III); 4) кафе, закусочні, буфети та заклади швидкого харчування (IV); 5) бари (V); 6) їдальні (VI); 7) фабрики-кухні (VII).

Остання, четверта, складова – це санаторно-курортна інфраструктура (D), яка оцінювалася за такими показниками: 1) санаторії (I); 2) кількість ліжок у санаторіях (II); 3) пансіонати та санаторії-профілакторії (III); 4) кількість ліжок у пансіонатах і санаторіях-профілакторіях (IV); 5) бази відпочинку (V); 6) спортивно-оздоровчі комплекси і табори (VI). Оцінка здійснювалася за трьохбальною шкалою (табл. 2). Було обчислено суму балів за кожною складовою та загальну суму.

На основі бального оцінювання компонентів туристичної

інфраструктури Криму чітко виділилися три адміністративні одиниці з найвищим рівнем розвитку туристичної інфраструктури: територія Ялтинської, Сімферопольської і Севастопольської міських рад (рис. 1). Кліматичні, фітолікувальні, геоморфологічні природно-географічні туристично-рекреаційні ресурси, а також велика кількість природно-антропогенних та історико-культурних туристичних об'єктів, які сконцентровані в цьому регіоні, приваблюють щорічно велику кількість туристів і, відповідно, сприяють розвитку туристичної галузі. Цей ж чинник став визначальним, але дещо менше, в розвитку туристичної інфраструктури на території Севастопольської, Алуштинської, Судацької та Феодосійської міських рад, де показники бальної оцінки також доволі високі

Таблиця 2

Бальна оцінка рівня розвитку туристичної інфраструктури в Криму (в розрізі адміністративних одиниць)

№	Район чи територія міської ради	Транспортна інфраструктура				РАЗОМ	Соціальна інфраструктура										РАЗОМ	Готельна та ресторанна інфраструктура							РАЗОМ	Санаторно-курортна інфраструктура						РАЗОМ	СМА
		I	II	III	IV		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X		I	II	III	IV	V	VI	VII		I	II	III	IV	V	VI		
1	Бакчисарайський	1	2	2	0	5	0	1	0	3	3	3	2	1	1	1	12	1	1	1	1	1	1	0	6	1	1	1	1	1	1	6	29
2	Білогірський	3	2	0	0	5	0	0	1	3	2	2	2	1	0	1	12	0	0	0	1	1	1	0	3	0	0	0	1	0	1	21	
3	Джанкойський	2	1	3	0	6	0	0	1	3	3	3	3	1	0	1	15	0	0	0	1	1	1	0	3	0	0	0	0	0	0	24	
4	Кіровський	1	1	2	0	4	0	0	1	2	2	1	2	1	0	1	10	1	1	0	1	0	0	0	3	1	1	0	0	0	2	19	
5	Красногвардійський	2	1	3	0	6	0	0	1	3	3	2	2	1	0	0	12	0	0	1	1	1	1	0	4	0	0	0	0	0	0	22	
6	Красноперекопський	2	1	1	0	4	0	0	1	2	2	1	2	1	0	0	9	0	0	0	1	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	15	
7	Ленінський	3	1	1	0	5	0	1	1	2	2	2	1	1	1	1	13	0	0	1	1	1	1	0	4	0	0	1	1	3	0	26	
8	Нижньогірський	2	1	1	0	4	0	0	0	2	2	2	2	1	0	0	9	0	0	1	1	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	16	
9	Первомайський	1	1	0	0	2	0	0	1	2	2	2	2	1	0	0	10	0	0	0	1	1	1	1	4	0	0	0	0	0	0	16	
10	Роздольненський	2	1	0	0	3	0	0	1	2	2	2	2	1	0	0	10	0	0	1	1	1	1	0	4	0	0	1	1	1	0	20	
11	Сакський	2	1	2	1	6	0	0	1	3	3	2	3	1	1	2	16	0	0	0	1	0	1	0	2	0	0	1	1	0	3	27	
12	Сімферопольський	3	2	3	1	9	0	0	1	3	3	3	3	1	1	1	16	0	0	1	1	1	1	0	4	1	1	0	2	1	5	34	
13	Советський	2	1	3	0	6	0	0	0	2	2	2	2	1	0	0	9	1	1	1	1	1	1	0	6	0	0	0	0	0	0	21	
14	Чорноморський	2	1	0	1	4	0	1	1	2	2	2	2	1	0	0	11	1	1	1	1	1	1	0	6	0	0	1	1	2	0	25	
15	Алуштинська	1	1	0	1	3	0	1	2	2	3	1	1	1	3	3	17	2	2	1	1	1	1	0	8	2	3	3	3	1	2	42	
16	Армянська	3	1	3	0	7	0	0	1	1	1	1	1	1	0	0	6	1	1	0	1	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	17	
17	Джанкойська	2	1	1	0	4	0	0	0	1	1	2	1	1	0	0	6	1	1	0	1	1	1	0	5	0	0	0	0	0	0	15	
18	Евпаторійська	1	2	1	1	5	1	1	1	2	3	2	1	1	2	2	16	2	2	1	2	1	1	0	9	2	3	3	2	1	0	11	41
19	Керченська	1	1	2	2	6	0	1	1	1	2	3	1	1	1	1	12	1	1	1	1	2	0	7	1	1	1	2	0	0	6	31	
20	Красноперекопська	1	1	1	0	3	0	0	1	1	1	2	1	1	0	0	7	1	1	1	1	1	0	0	5	0	0	0	0	0	0	15	
21	Сакська	1	1	0	3	0	0	0	1	1	1	1	1	0	1	1	6	0	0	1	1	1	0	0	3	0	0	1	0	1	0	2	14
22	Сімферопольська	3	3	3	0	9	3	2	1	1	3	3	1	3	2	2	21	3	2	3	3	3	3	2	19	0	0	0	0	0	0	49	
23	Судацька	3	1	0	1	5	0	0	0	1	1	2	1	1	1	1	8	1	1	1	1	1	1	0	6	1	2	1	1	1	1	7	26
24	Феодосійська	2	2	1	1	6	0	2	1	1	2	2	1	1	2	2	14	2	3	1	2	1	2	0	11	1	2	2	1	1	1	8	39
25	Ялтинська	2	2	0	2	6	0	3	3	3	3	2	1	2	3	3	23	3	3	3	2	3	1	1	16	3	3	3	3	2	3	17	62
26	Севастопольська	2	3	2	2	6	2	2	3	2	3	3	2	2	2	2	23	2	2	2	1	2	2	0	11	1	1	2	2	1	1	8	48

Щодо території Сімферопольської міської ради, то тут на високий розвиток туристичної інфраструктури вплинув передусім адміністративний статус міста – центр автономії. Найнижчий рівень розвитку туристичної інфраструктури простежено в степовій частині Криму, зокрема на території Джанкойської, Красноперекопської, Сакської,

Армянської міських рад, Кіровського, Красноперекіпського, Нижньогірського і Первомайського адміністративних районів. Така ситуація склалася передусім внаслідок гіршого забезпечення цих районів туристично-рекреаційними ресурсами, що робить територію менш привабливою для туристів і в свою чергу підприємців та інвесторів, які б могли сприяти розвитку туристичної інфраструктури.

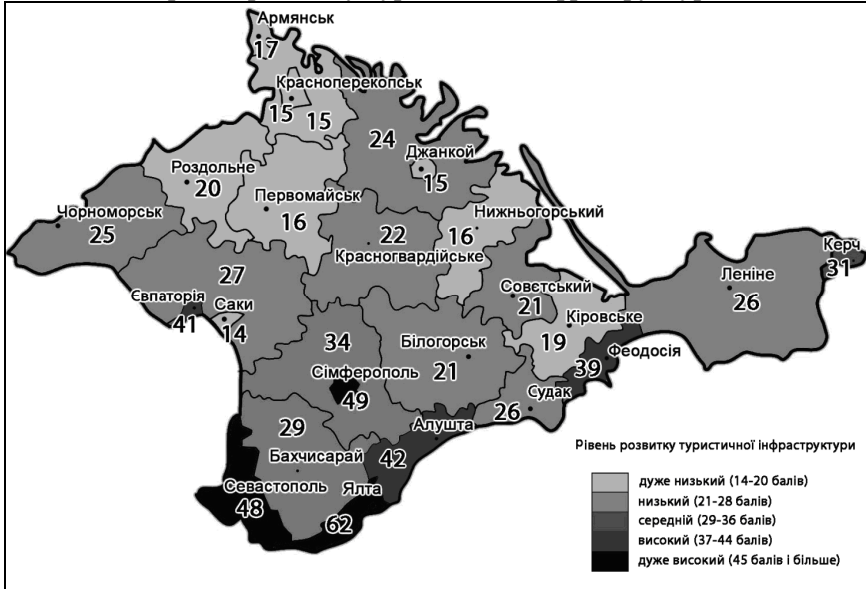

Рис. 1. Територіальні відмінності у розвитку туристичної інфраструктури в Криму

Важливим, також, є аналіз окремих компонентів туристичної інфраструктури в розрізі адміністративно-територіальних одиниць Криму. Наприклад, Білогорський район, який характеризується високим рівнем забезпечення туристично-рекреаційними ресурсами, водночас має недостатньо розвинену готельну, ресторанну та санаторно-курортну інфраструктуру, внаслідок чого туристи, що мають бажання відпочити на базі тих об'єктів, які їх тут цікавлять, не мають можливості знайти місце для ночівлі або заклад харчування, які б могли задовольнити їхні потреби. Подібна ситуація склалася і на території Судакської міської ради, де, незважаючи на високу забезпеченість туристично-рекреаційними ресурсами, туристична інфраструктура розвинута відносно слабо. Зовсім інша ситуація спостерігається на території Сваторійської міської ради. Тут на малій території знаходиться невелика кількість туристично-рекреаційних ресурсів, але

внаслідок високого рівня розвитку готельної, ресторанної, соціальної та санаторно-курортної інфраструктури туристи почуваються тут комфортно і забезпечені усім, що їм необхідне для якісного відпочинку. Найбільш збалансований розвиток туристичної інфраструктури і найліпша забезпеченість туристично-рекреаційними ресурсами – на території Севастопольської, Ялтинської, Алуштинської і Феодосійської міських рад, що й виражається у високому рівні розвитку туризму на території цих адміністративних одиниць.

Порівнюючи територіальний розподіл туристично-рекреаційних ресурсів в Криму і розвиток туристичної інфраструктури в межах різних адміністративно-територіальних одиниць, можна зробити висновок, що на півострові простежується значний дисбаланс між розвитком південної приморської, з одного боку, і центральної та степової частин Криму, – з іншого, попри те, що значні туристично-рекреаційні ресурси є у всіх частинах півострова. Подолання цього є однією з головних проблем у розвитку туристичної інфраструктури в Криму.

Література

1. Статистичний збірник: Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в АР Крим / Гол. упр. статистики а АР Крим. – Сімферополь, 2009. – 127 с.
2. Головне управління статистики Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sf.ukrstat.gov.ua>.
3. Культура Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mintop.crimea-portal.gov.ua/index.php?v=10>.
4. Музеї України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=Page&id=13>.
5. Соціально-культурна сфера // Крим – інвестиції у майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://invest-crimea.gov.ua/show_content.php?alias=culture&menu_id=28.
6. Крым. Тематический сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.crimea-portal.gov.ua>.
7. Туристический сервер Крима [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tour.crimea.com>.

УДК 379.85

НАУКОВО – МЕТОДИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОГРАМНО – ЦІЛЬОВОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ТУРИСТИЧНОМУ РЕГІОНІ

Л.М. Лояк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглянуто науково-методичні положення програмно-цільового управління розвитком малого підприємництва в регіоні. Основна увага приділена дослідженню сутності, принципам та технології програмно-цільового методу управління, як способу вирішення проблем регіонального розвитку за допомогою розробки цільових програм, проектів та формування інноваційних структур. Обґрунтовано доцільність використання програмно-цільового методу управління для розвитку туристичного регіону.

Ключові слова: *мале підприємництво, програмно-цільовий метод управління, регіональний розвиток, цільова програма, рекреаційно-туристичний комплекс, інноваційні форми регіонального розвитку.*

Scientific and Methodological Regulations of Program and Purpose-Oriented Management of Small Business Development in the Tourism Region. *The article examines scientific and methodological regulations of program and purpose-oriented management of small business development in the region. The main stress is given to the research of essence, principles and technologies of program and purpose-oriented method of management as the way of solution of regional development issues relying on the work out of purpose-oriented programs, projects and formation of innovative structures. The expediency of usage of program and purpose-oriented management method for the development of tourism region is substantiated in the article.*

Key words: *small business, program and purpose-oriented management method, regional development, purpose-oriented program, recreational and tourist complex, innovative forms of regional development.*

Вступ. У сучасних умовах ринкових відносин, які розвиваються під впливом глобалізаційних процесів, усе більшого значення для країни набуває створення конкурентоспроможної економіки, що обумовлює посилення ролі і функцій державного управління, створення стабільного і прогресуючого внутрішнього ринку та розвинутого ринкового механізму. Це припускає для країни активізацію розвитку малого підприємництва, як ведучого сектору економіки, здатного гнучко реагувати на потреби ринку та мінливі умови господарювання, що визначає темпи економічного росту, склад і якість валового національного продукту [5, с. 163]. Становлення і розвиток його є однією з основних проблем економічної політики в умовах формування конкурентоспроможної ринкової економіки. Мале підприємництво у ринковій економіці – провідний сектор, що визначає темпи економічного зростання, склад і якість валового

національного продукту. Розвиток малого підприємництва створює сприятливі умови для оздоровлення економіки України .

Важливою передумовою здійснення реалізації ринкових перетворень є становлення і розвиток малого підприємництва на регіональному рівні. Зокрема, розвиток підприємництва є фактором стабільного соціально-економічного розвитку регіону.

Розроблення і виконання державних цільових програм – ефективний засіб реалізації стратегії інноваційного розвитку економіки. Питанням сутності програмно-цільового методу, розробки програм соціально-економічного та культурного розвитку регіону присвячена значна кількість наукових досліджень у сфері регіональної економіки .

Метою дослідження є узагальнення науково-методичних поглядів щодо сутності, принципів та методології програмно-цільового методу управління розвитком регіональної економіки та визначення перспектив застосування вказаного методу до управління розвитком малого підприємництва в туристичному регіоні.

Результати дослідження. Як відзначає у своїх працях вітчизняний науковець В.О.Сизоненко, за цивілізаційним підходом підприємництво є сферою реалізації здібностей людини до ініціативної діяльності, прояву потенційних можливостей саморозвитку і самовираження людини. Поняття «підприємець», «підприємництво» надзвичайно місткі. Вони вбирають сукупність соціальних, економічних, правових, психологічних, політичних відносин. Досліджуючи теорію та практику сучасного підприємництва, В.О. Сизоненко робить висновок про широкий діапазон визначення теоретичної сутності підприємництва. На його думку, узагальнюючи найбільш поширені визначення сутності підприємництва, теоретичні підходи умовно можна згрупувати й охарактеризувати як :

- вид діяльності (спрямований на отримання прибутку), який базується на самостійній, систематичній ініціативі, відповідальності та інноваційній підприємницькій ідеї;
- поведінка суб'єкта господарювання, особливий вид економічної активності, форма участі індивіда в системі ринкових відносин;
- сукупність економічних і соціальних процесів, що регулюють неврівноважену економічну систему, форма реалізації особистого економічного інтересу в умовах взаємодії з іншими економічними учасниками ринкової системи;

- виробнича функція господарської діяльності – забезпечення об'єднання управління ресурсами, організація фінансування та реалізації створеного продукту, з підприємницькими здібностями його керівників як особливого виду ресурсу;
- інновативний стиль управління підприємством, що забезпечить ефективну взаємодію підприємства як відкритої соціальної системи з навколишнім зовнішнім середовищем.

Враховуючи ці підходи, підприємництво можна визначити як розвиток інновативної ідеї в процесі самоорганізації і саморозвитку підприємства у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем його функціонування [7, с. 31].

Особливе значення мале підприємництво має в рекреаційно-туристичній сфері. В туризмі високорозвинених країн воно займає вагоме місце за чисельністю зайнятих працівників, зокрема в таких складових, як готельне господарство, громадське харчування, сфера розваг, виготовлення сувенірів тощо. Малий рекреаційно-туристичний бізнес – це не тільки надійне джерело прибутку, що дає найбільш швидко компенсацію затрат і задовольняє різноманітні людські потреби, але й стимулює діяльність всього господарського комплексу.

Головними перевагами малого підприємництва в рекреаційно-туристичній сфері є:

- швидке реагування на зміни кон'юнктури ринку, що відбувається під впливом таких складових як смаки, мода, сезонність, кліматичні умови, зміни платоспроможності населення тощо;
- безпосередній зв'язок із споживачем, зважаючи на те, що значний відсоток споживачів потребує більш персоналізованого обслуговування, а також орієнтація на індивідуальний попит, на вузьке коло клієнтів із особливими запитами стосовно надання цих послуг;
- вузька спеціалізація, що проявляється в тому, що малі туристичні підприємства можуть знати до тонкощів пропонований продукт і, як наслідок цього, краща якість послуг;
- можливість розпочати свій бізнес із невеликого стартового капіталу, що особливо прийнято для сьогоденних умов у нашій країні;
- більша самостійність, а разом з тим і можливість самому обирати сферу своєї діяльності, розпоряджатися прибутком, проводити фінансові операції;

- висока стійкість малих туристичних підприємств за рахунок необмеженого робочого дня та високої інтенсивності праці;
- можливість освоєння незаповнених ніш ринку, що пов'язано із пропозицією нових видів туризму, освоєнням використовуваних рекреаційних ресурсів тощо;
- врахування місцевих особливостей, традицій населення певного регіону. Орієнтуючись на місцевий ринок та вирішення регіональних проблем малі підприємства є основою формування регіональної структури місцевого господарства;
- неподібність, а якраз унікальність, наприклад, готелю чи ресторану, створює сприятливі умови для процвітання.

Особливість малого підприємництва в рекреаційно-туристичному комплексі регіону з економічної точки зору полягає в тому, що воно породжує нову форму споживчого попиту. Цей попит стосується не лише продукту, але й цілого комплексу товарів та послуг.

На думку З.С. Варналія під регіональною політикою розвитку підприємництва слід розуміти, з одного боку, чітко опрацьовану в законодавчому аспекті практичну діяльність центральних органів виконавчої влади і місцевих державних адміністрацій в усіх регіонах країни, спрямовану на створення необхідного комплексу умов розвитку підприємництва, а з іншого – соціально-економічні заходи, здійснювані на базі загальнодержавної політики, закріпленої у законодавстві самими регіонами для досягнення тих чи інших регіональних і місцевих цілей та завдань. Відносини між державою та сектором малого підприємництва з приводу регулювання процесів його розвитку складаються із заходів державної підтримки малого підприємництва, безпосередньо спрямованих на активізацію його зростання, і заходів державного економічного та організаційно-правового регулювання малого підприємництва, спрямованих на регламентацію діяльності його суб'єктів в інтересах суспільства. Державна підтримка і державне економічне та організаційно-правове регулювання є вирішальним у становленні й розвитку малого підприємництва [1, с. 116].

Основним інструментом державної підтримки виступають цільові програми державної підтримки розвитку малого бізнесу. На думку вітчизняних науковців М.О. Кизим, І.Ю. Матюшенко, Н.І. Полтарак: «лише створення дієздатної політики стимулювання розвитку малого бізнесу в Україні, що базується на застосуванні комплексу взаємопов'язаних, узгоджених за строками, виконавцями та ресурсами заходів зможе активізувати розвиток малого бізнесу» [4, с. 166].

Вирішити ряд проблем, пов'язаних з розробкою й реалізацією програм державної підтримки розвитку малого підприємництва, можна за допомогою сучасних технологій управління, активного впроваджуваних за рубежом, наприклад, програмно-цільового програмування.

Програмно-цільовий механізм використовується найчастіше в умовах наявності проблемних ситуацій, які не знаходять свого вирішення в інерційному режимі функціонування і розвитку програмної системи. Інакше кажучи, програмно-цільовий механізм повинен бути використаний, якщо проблема не усувається в процесі природного функціонування системи, а, навпаки має тенденцію до загострення. Внаслідок цього необхідно прийняти спеціальні програмні заходи щодо концентрації зусиль, мобілізації ресурсних можливостей в інтересах вирішення проблеми протягом певного часу. Як випливає із цих положень, програмно-цільовий механізм належить до категорії проблемно-орієнтованих тісно пов'язаних з вирішенням дійсних масштабних, довгострокових проблем [3, с. 32].

Суть програмно-цільового методу полягає в побудові програми цілереалізуючих дій, виконанні набору процедур, що формують їх склад і дозволяють переконатися, що сплановані дії приводять до досягнення встановлених цілей [4, с. 168].

Технологія програмно-цільового управління на основі поетапної моделі обґрунтування, розробки і реалізації програм дає змогу розв'язати наступні завдання [4, с. 168]:

- обґрунтування та аналіз потреби у вирішенні проблем функціонування економіки та соціальної сфери, життєдіяльності держави й суспільства;
- формування та обґрунтування системної сукупності структурованих, ранжированих за масштабом, значимістю цілей і їх завдань, досягнення яких допоможе вирішити гостру проблему;
- уточнення вихідного стану розв'язання проблеми;
- визначення комплексу альтернативних заходів, дій; їх координація, орієнтація в часі, взаємна ув'язка з виконавцями;
- формування перемінної інтенсивності виконання робіт, спрямованих на досягнення встановлених цілей;
- формування можливих стратегій та вибір найкращого варіанта програм щодо вирішення проблеми;
- визначення джерел, виду та кількості фінансових та матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виконання програмних заходів, раціоналізація ресурсного складу;

- створення та впровадження в дію організаційно-економічних механізмів управління реалізацією програмних заходів, контроль за виконанням і забезпеченням, оперативне регулювання та координація.

Специфічною рисою програмно-цільового методу є обов'язкове розділення системи цілереалізуючих дій на функціональні (характеризують зміст запланованих заходів) та адресні (визначають виконавців заходів) [4, с. 169].

Ефективність програмно-цільового методу управління, як способу вирішення проблем за допомогою розробки цільових програм, проектів, структур, досягається лише при умові строгого дотримання принципів програмно-цільового управління, сполученні його властивостей та характеристик. Як відзначають у своїй монографії вітчизняні науковці М.О.Кизим, І.Ю.Матюшенко, Н.І.Полтарак: «У більшості робіт з теорії та методології програмного планування подаються різні визначення такого поняття, як «цільові програми», «програма», «регіональна програма», «комплексна регіональна програма», однак ці визначення не мають принципової різниці [3, с. 114].

Досліджуючи теоретико-методичні проблеми в контексті розробки практичних рекомендацій у сфері запровадження методів планування і програмування в практику управління розвитком регіонів, академік НАН України М.І. Долішній акцентує увагу на важливості програмно-цільового методу управління як дієвого засобу вирішення проблеми соціально-економічного та культурного розвитку регіонів: «для підвищення ефективності цільових програм регіонального розвитку слід звернути увагу на якість та повноту їх науково-теоретичного забезпечення, а також на організаційні моменти розробки та реалізації програм».

З точки зору науковця О.І. Дачій, загальновідомо, що програмно-цільовий метод застосовується при вирішенні складних довгострокових міжгалузевих проблем соціально-економічного розвитку окремих територій та країни в цілому. Узагальнюючи наукові підходи авторів та практичний досвід застосування програмно-цільового методу для розвитку територій, можна констатувати, що він являє собою систему елементів механізму регіонального управління, яка спрямована на реалізацію довгострокових цілей соціально-економічного розвитку країни та її регіонів на основі використання наявних ресурсів та узгодження інтересів підприємництва всіх форм власності [2, с. 30].

Професор Д.М. Стеченко формулює наступне положення: «Прог-

рамно-цільовий метод в управлінні регіональним розвитком – це система науково-методичних заходів, яка забезпечує розв’язання проблем міжгалузевого та міжрегіонального характеру шляхом ув’язування цілей з ресурсами, його застосування передбачає: наявність проблеми і визначення мети; виділення системи, що реалізує цілі; розробку комплексної програми розвитку системи; створення механізму організаційної форми реалізації комплексної програми» [7].

У наукових дослідженнях з регіонології туризму Д.М. Стеченко відзначає, що особливістю сучасного етапу регіоналізації управління розвитком рекреаційно-туристичної діяльності є посилення її значення для верхніх рівнів регулювання. Вирішення комплексних проблем регіонального розвитку рекреаційно-туристичної діяльності можна здійснити лише шляхом правильного вибору цілей та пріоритетів на програмній основі [5, с. 33]. Розробка і реалізація регіональних цільових програм розвитку рекреаційно-туристичної діяльності – нині один з найбільш визнаних шляхів досягнення поставлених цілей регуляторної політики. Її складовими є правове та адміністративне регулювання через законодавчі та нормативні акти, стандарти, ліцензії, галузеві норми та нормативи, орієнтовані на параметри світового ринку рекреаційних послуг; фінансово-податкове, грошово-кредитне регулювання, регулювання цін і тарифів, інвестиційна політика.

Регіональна цільова програма розвитку рекреаційно-туристичної діяльності покликана сприяти її адаптації до нових економічних умов шляхом постановки ряду завдань та розробки відповідних заходів, забезпечених ресурсами (природними, матеріальними, трудовими, фінансовими) з визначенням виконавців і термінів [5, с. 36–37].

На думку дослідника Т. Боднарука розробка механізму регулювання розвитку малого підприємництва, повинна базуватися на програмному підході, що дозволяє: комплексно підійти до врахування вимог ринку, особливостей функціонування галузей, потреб і ресурсних можливостей територій, інтересів суб’єктів малого підприємництва; забезпечити цільову мобілізацію фізичних, людських і організаційних ресурсів, виробити систему дієвих заходів із регулювання і підтримки малого підприємництва регіону [1, с. 116].

У дослідженнях, які стосуються розвитку малого бізнесу, З. Варналій стверджує, що однією з причин труднощів і структурних порушень в малому підприємстві є відсутність системи територіального управління регіональної політики у сфері розвитку підприєм-

ницької діяльності. Державна політика підтримки малого підприємництва, на думку, вченого, це сукупність пріоритетних рішень (заходів), які визначають основні напрями і форми правового, економічного й організаційного сприяння розвитку підприємницького сектора з урахуванням інтересів держави, регіону і суб'єктів господарювання.

Висновок. Для активізації інноваційного розвитку суб'єктів підприємницької діяльності регіональним органам державного управління слід забезпечити цьому процесу режим максимального сприяння, створити у регіоні ефективну інфраструктуру та механізми заохочення перетворення нових ідей в комерційні конкурентоспроможні продукцію та послуги.

Вирішувати проблеми забезпечення інноваційного розвитку підприємництва регіону необхідно на основі добре обгрунтованої державної політики, конкретні механізми реалізації якої повинні діяти безпосередньо на регіональному і місцевих рівнях.

Слід також зазначити, що для забезпечення інноваційного розвитку підприємницького середовища регіону необхідний комплексний підхід до вирішення проблеми стимулювання впровадження інноваційних технологій із використанням перелічених вище заходів. Особливо ефективним є поєднання фінансово-кредитної підтримки, формування системи ефективної кооперації (кластерів) підприємств та просвітницьких кампаній щодо доцільності запровадження інноваційних технологій та устаткування.

Література

1. Боднарук Т.Г. Державна політика підтримки малого підприємництва / Т.Г. Боднарук // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 6. – С. 115–121.
2. Дацій О.І. Управління житловою сферою господарського механізму / О.І. Дацій / Соціально-економічна політика та розвиток регіонів в умовах переходу до постіндустріального суспільства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 21 березня 2008 р.) / Дніпропетровська державна фінансова академія. – С. 30–31.
3. Кизим М.О. Формування державної цільової програми підвищення конкурентоспроможності регіонів України / М.О. Кизим, Є.М. Крячко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 292 с.
4. Кизим М.О. Оцінка якості цільових програм державної підтримки розвитку малого бізнесу: Монографія / М.О. Кизим, І.Ю. Матюшенко, Н.І. Полторак. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2009. – 328 с.
5. Регіонологія туризму: Навчально-методичне видання / [За редакцією Д.М. Стеченко]. – Київ: Вид-во «КУТЕП», 2004. – 220 с.

6. Сизоненко В.О. Сучасне підприємництво: Навч. посіб. / В.О. Сизоненко. – К.: Знання-Прес, 2008. – 440 с.
7. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком / Д.М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2000. – С. 17.

УДК 796.01

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИКАРПАТТІ

Т.З. Маланюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядаються особливості використання пам'яток історії та культури в екскурсійній діяльності на Прикарпатті. Дано рекомендації перспективного використання історико-культурної спадщини Івано-Франківщини в туристично-екскурсійній діяльності.

Ключові слова: екскурсійна діяльність, пам'ятки історії та культури, екскурсанти.

In the article author consider historical and cultural monuments in excursion activity in Carpathian Mountains. Recommendations perspective of historical and cultural heritage of Ivano-Frankivsk region in tourism and excursion activities.

Key words: excursion activities, historical and cultural tourists, excursionist.

Постановка проблеми. Туристично-рекреаційна галузь визначається державою одним із пріоритетним напрямів розвитку національної економіки та культури, яка потребує подальшого ефективного розвитку.

Івано-Франківська область за своїм туристично-рекреаційним потенціалом має всі передумови стати рівноправним учасником європейського туристичного ринку. Значна роль у вивченні, відновленні та поширенні історичних і культурних традицій на Прикарпатті відведена туристично-екскурсійній діяльності.

Окремі аспекти використання історико-культурної спадщини для розвитку екскурсійної діяльності на Прикарпатті висвітлені в працях ряду фахівців [1; 4; 5]. Проте, актуальними залишаються питання, що пов'язані з комплексним використанням пам'яток історії та культури в екскурсійній діяльності на Прикарпатті.

Результати дослідження. Прикарпаття – край, який вважається

перлиною України, має потужний потенціал для розвитку культурного та екскурсійного туризму.

У славній історії краю знайшли яскраве відображення далеке минуле й близьке нам сьогодення. І кожна подія, діяльність багатьох видатних людей залишили незабутній слід у житті Прикарпаття.

Невтомну працю і героїчну боротьбу наших краян увінчано у понад 4 тис. пам'яток історії, археології, містобудування й архітектури, монументального мистецтва. Крім вищезгаданих, на Прикарпатті працює 11 державних музеїв, 7 їхніх філій і 200 громадських музеїв. Лише в державних музеях зберігається понад 300 тис. експонатів, пам'яток історії, мистецтва, літератури та природи [2, с. 119].

На території області знайдено сліди життя людини у часи палеоліту, найдавніші з яких були заселені 100 тис. років тому на землях прилеглих до р. Дністер, у межах Глумацького і Городенківського районів. Тут проживали носії таких археологічних культур: трипільської – IV–III тис. до н.е., комарівської XVIII–XV ст. до н.е., липецької I–III ст., культури карпатських курганів, відображені значною кількістю пам'яток, поселеннями, стоянками, городищами, могильниками, скарбами, знаряддями праці, побутовими речами, предметами культів, мистецтва тощо. Найбагатшими на пам'ятки давньоруського періоду є с. Крилос поблизу м. Галича.

Пам'ятки історії та культури, включаючи меморіальні дошки й некрополь Прикарпаття, служать своєрідним літописом краю в минулому.

На території області краєзнавцями відомі сотні визначних місць, які пов'язані з подіями найбільшого антифеодального повстання XV під проводом Мухи, визвольної війни 1648–1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького, руху Карпатських опришків у XVII–XVIII ст.

Чимало видатних діячів науки та культури – вчених, письменників, композиторів, художників дало Прикарпаття Україні та цілому світові. Меморіальні комплекси, садиби, пам'ятники та меморіальні дошки свідчать про те, що тут народились і жили В. Стефаник, Л. Мартович, М. Черемшина, І. Вагилевич, Ю. Целевич, Д. Січинський, С. Бандера, К. Левицький, К. Трильовський, Д. Вітовський, Р. Шухевич та інші видатні постаті краю. Садиби де вони жили, меморіальні музеї стали об'єктами туризму і сьогодні широко використовуються в екскурсійній діяльності.

Багата область архітектурними пам'ятками, які тісно пов'язані з історичним минулим краю і мають багатовікову історію. Шедеври

архітектурної спадщини Івано-Франківщини відображають всі відомі архітектурні стилі – готику, ренесанс, бароко, класицизм ХІХ ст. [3, с. 19]. Така багата історико-культурна спадщина Прикарпаття завжди приваблювала до себе туристів та екскурсантів як українських, так і закордонних.

Одним із засобів підвищення туристичної цінності регіону Прикарпаття має бути створення властивого лише йому, своєрідного бренду. Від цього залежить чисельність залучених туристів та екскурсантів. Для його створення на нашу думку варто відпрацювати такі етапи:

- аналіз сучасного стану розвитку туристсько-рекреаційних ресурсів області;
- визначення на основі комплексного обстеження, найпривабливіших об'єктів для туристсько-екскурсійного обслуговування;
- створення умов для відновлення, впорядкування і збереження об'єктів культурно-історичної та архітектурної спадщини;
- підготовка кваліфікованих кадрів (гідів-екскурсоводів) для екскурсійної діяльності;
- створення широкої рекламно-інформаційної компанії з метою популяризації регіону.

Особливістю екскурсійної діяльності на Прикарпатті має бути те, що й найбільш зацікавить споживача. З цією метою ми розробили наступні тематичні екскурсії:

1. Історичні – «Галич – столиця Галицько-Волинської держави», «Івано-Франківськ – середньовічний»
2. Архітектурні – «Рогатин – серце Опілля», «Твердині Городенківщини».
3. Історико-регіональні – «До Манявського скиту», «До Гошівського монастиря»
4. Мистецтвознавчі – «Коломия – місто над Прутом», «Мистецька Косівщина», «Верховина – гуцульська столиця»
5. Літературні – «Шляхами Івана Франка», «Літературне Покуття»
6. Природознавчі – «Яремче – перлина Карпат», «До скель Довбуша», «Стежками Карпатського національного парку».

Розглядаючи Прикарпаття, як перспективну територію щодо розвитку екскурсійного обслуговування, можна відзначити такі його переваги:

1. Наявність значної культурно-історичної спадщини регіону, в т.ч. пам'яток княжої доби, Польського та Австро-Угорського періоду.

2. Зручне геополітичне та транспортне положення, оскільки в області є автомагістралі регіонального значення, які зв'язують Івано-Франківськ з промисловими і адміністративними центрами Західної України – Львів та Чернівці, а також транскарпатська автомагістраль, яка через Яблуницький перевал зв'язує нашу область з Румунією, Угорщиною і Словаччиною. Крім того, з'єднує між собою найпопулярніші курорти Івано-Франківщини і Закарпаття.
3. Велика кількість музеїв, в тому числі унікальних (Національний музей Гуцульщини і Покуття ім. Й. Кобринського, музей «Писанка») в м. Коломия.
4. Збережені традиції, народні святкування, промисли та ремесла етнографічних регіонів Прикарпаття: Гуцульщини, Бойківщини, Покуття, Опілля.

Особливістю Прикарпаття є також наявність міст і містечок, в яких зосереджена значна історико-культурна і етнографічна спадщина. Це зокрема: Галич, Рогатин, Коломия, Городенка, Снятин, Тисмениця, Косів, Долина, Болехів, Делятин та ін. В більшості з перелічених міст збереглась історична забудова, житлові квартали, громадські будівлі, ринкові площі, ратуші, сакральні пам'ятки.

Для подальшої перспективи найкращим шляхом їх використання в екскурсійній діяльності є перетворення центральної частини цих міст на туристичні зони, де повинна домінувати роздрібна торгівля сувенірами, відпочинковий сервіс, традиційні ремесла із урахуванням місцевого колориту та автентики.

Таким чином, відображаючи матеріальне і духовне життя минулих поколінь, багатівікову історію Прикарпаття, пам'ятки історії та культури відіграють важливу роль у формуванні духовності народу, забезпечують постійний і подальший розвиток туристично-краєзнавчих досліджень.

Література

1. Бурнашов Г. Туристичні походи й екскурсії до пам'яток опришківства на Прикарпатті / Г. Бурнашов // Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 1: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туризм в Україні: економіка та культура» (Світязь, 9–10 вересня 1998 р.). – У двох частинах. – К. : «КМ – Трейдинг», 1998. Ч. 2. – С. 76–84.
2. Гаврилів Б. На сторожі культурної спадщини Прикарпаття / Б. Гаврилів, В. Любінець, М. Гаврилів. – Івано-Франківськ. : Тіповіт, 2006. – 220 с.

3. Маланюк Т.З. Краєзнавство і туризм: навчальний посібник / Т.З. Маланюк. : Івано-Франківськ, 2010. – 200 с.
4. Мищак І.М. Проблеми та перспективи розвитку туризму на Прикарпатті / І.М. Мищак // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 2004. – Випуск 5. – С. 192–198.
5. Рутинський М.Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: навчальний посібник / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 440 с.

УДК 379.85

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

В.В. Орлова

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

В умовах невизначеності, трансформації економічної системи, зовнішніх і внутрішніх загроз першочерговим завданням для підприємства стає забезпечення власної економічної безпеки. Адже в ситуації, що склалася, це чи не єдиний шлях досягнути стратегічних і тактичних цілей. Нині проблеми, пов'язані з забезпеченням економічної безпеки, вимагають розробки принципово нових підходів. Автор пропонує своє розуміння сутності економічної безпеки, виділяє основні функціональні складові, а також досліджує взаємодію її елементів.

Orlova V.V. Economic Security of an Enterprise and Its Components. *Providing own economic security for the enterprise in the situation of uncertainty, transformation of economic system, external and home threats is becoming a priority task. This is probably the only way to achieve strategic and tactical targets in the above situation. Today the issues that relate to providing economic security demand the development of fundamentally new approaches.*

The author suggests her own interpretation of economic security essence, singles out the basic functional components, and also studies the interaction of its elements.

Перехід до ринкової економіки, трансформація існуючої економічної системи, посилення конкуренції і розвиток методів конкурентної боротьби, відсутність сформованих правил ведення бізнесу, слабкість державної правової системи і, як наслідок, зростання рівня невизначеності в прийнятті рішень, призвели до посиленої уваги до проблем забезпечення безпеки підприємств. У цих умовах і держава, і

регіони, і підприємства зіткнулися з необхідністю розробки принципово нових підходів до вирішення цієї проблеми. Підприємство в умовах невизначеності, ризику, зовнішніх і внутрішніх загроз, зміни макро-, мезо- і мікроекономічних умов повинно приймати рішення, співвідносячи ризик і прибутковість, запобігаючи, зменшуючи, страхуючи ризики і загрози таким чином, щоб забезпечити досягнення стратегічних і тактичних цілей [2].

Проблеми власної економічної безпеки виникають перед кожним підприємством: як при роботі в стабільному економічному середовищі, так і в кризові періоди. Хоча комплекс розв'язуваних при цьому цільових завдань має істотні розбіжності [3].

У режимі стійкого функціонування підприємство при вирішенні завдань своєї економічної безпеки акцентує основну увагу на підтримці нормального ритму виробництва і збуту продукції, на запобіганні матеріального чи фінансового збитку, на недопущенні несанкціонованого доступу до службової інформації і руйнування комп'ютерних баз даних, на протидії несумлінній конкуренції і кримінальним проявам.

У кризові періоди розвитку найбільшою небезпекою для підприємства є руйнування його потенціалу (виробничого, технологічного, науково-технічного і кадрового) як головного фактора життєдіяльності підприємства, його можливостей. При таких умовах господарювання не забезпечується здатність потенціалу до відтворення. Ресурси для цього підприємство може здобувати тільки виходячи з результатів своєї діяльності, а також за рахунок позичкових засобів.

Проблеми забезпечення економічної безпеки суб'єктів є досить новими, в зв'язку з чим виникає необхідність в науковій і практичній розробці даної проблеми.

Загалом під економічною безпекою розуміється якісна характеристика економічної системи, яка визначає її здатність підтримувати нормальні умови працездатності, розвитку в рамках цілей, поставлених перед системою, а у випадках виникнення різних загроз (зовнішніх і внутрішніх) здатність системи протистояти їм і відновлювати свою працездатність.

Економічна безпека має кілька рівнів:

- міжнародна безпека (глобальна, регіональна);
- національна безпека (державна, галузі, регіону, суспільства);
- приватна (підприємства, домашнього господарства чи особистості).

На макроекономічному рівні і рівні підприємства змістовне наповнення поняття «економічна безпека» розрізняється, насамперед, формами і масштабами прояву небезпеки і методами зниження дій загроз.

Теорія економічної безпеки підприємства одержала широке висвітлення в українській і російській економічній науці. Аналіз публікацій таких учених, як Л.І. Абалкін, Є.О. Олейников, Г.М. Лонской, С.В.Степашин, А.І. Ілларіонов, В.І. Лісов та ін. дозволяє зробити висновок про те, що спектр визначень поняття «економічна безпека», його зміст є досить широким, це:

- сукупність умов і чинників, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення [1];
- стан економіки і інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть при несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [8];
- захищеність національних інтересів при оптимальних витратах праці і природоохоронному використанні сировинних ресурсів і навколишнього середовища, а також готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства;
- здатність відповідних політичних, правових і економічних інститутів захищати інтереси усіх своїх ключових суб'єктів національної економіки в рамках правил, які діють як у середині країни, так і у міжнародній торгівлі, на основі національних і міжнародних правових норм, при дотриманні і повазі національних господарських традицій і цінностей [7];
- поєднання економічних, політичних і правових умов, що забезпечує в довгостроковій перспективі виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом [5];
- стан економіки, рівень розвитку її виробничо-ресурсного потенціалу, а також сфер розподілу і обігу, що забезпечують соціально-економічну і військово-політичну стабільність суспільства і держави, суверенну і незалежну зовнішньо-економічну позицію [4].

Аналіз розглянутих підходів до проблеми економічної безпеки соціально-економічних систем дозволяє зробити наступні висновки. Під системою економічної безпеки підприємства будемо розуміти комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, спрямованих на якісну реалізацію захисту пріоритетних інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз. З іншого боку, економічна безпека підприємства — це стан юридичних, виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних і інтелектуальних ресурсів, при якому забезпечується стабільність функціонування, стійка реалізація основних комерційних інтересів і цілей статутної діяльності, захищеність від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз та дестабілізуючих чинників.

Забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає: досягнення високих фінансових результатів діяльності і фінансової стійкості; забезпечення технологічної незалежності; високу ефективність системи управління, оптимальність і ефективність організаційної структури; високий рівень екології; якісну правову захищеність всіх аспектів діяльності; захист інформаційного середовища, безпеку персоналу, капіталу, майна і комерційних інтересів. Система економічної безпеки підприємства складається з різних функціональних складових. Взаємодію елементів економічної безпеки підприємства можна представити у вигляді схеми (рис. 1) [6].

Фінансова безпека розглядає і регулює питання фінансово-економічної стабільності підприємства, стійкості до банкрутства, визначає параметри платоспроможності і ефективного використання фінансових ресурсів. Силова безпека займається забезпеченням фізичної безпеки працівників підприємства, охороною майна, протидією криміналу, взаємодією з правоохоронними і іншими державними органами. Інформаційна безпека — ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення господарської діяльності підприємства, захист власної інформації, ділова розвідка тощо. Техніко-технологічна безпека припускає створення і використання такої технічної бази, устаткування й основних засобів виробництва, технологій і бізнес-процесів, що підсилюють конкурентноздатність підприємства. Кадрова безпека — це процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства за рахунок ризиків і загроз, пов'язаних з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами в цілому. Правова безпека має на увазі всебічне юридичне забезпечення діяльності підприємства, професійну правову роботу з

контрагентами і владою, вирішення інших правових питань.

Екологічна – відповідність діючим екологічним нормам, мінімізація збитку від забруднення навколишнього середовища.

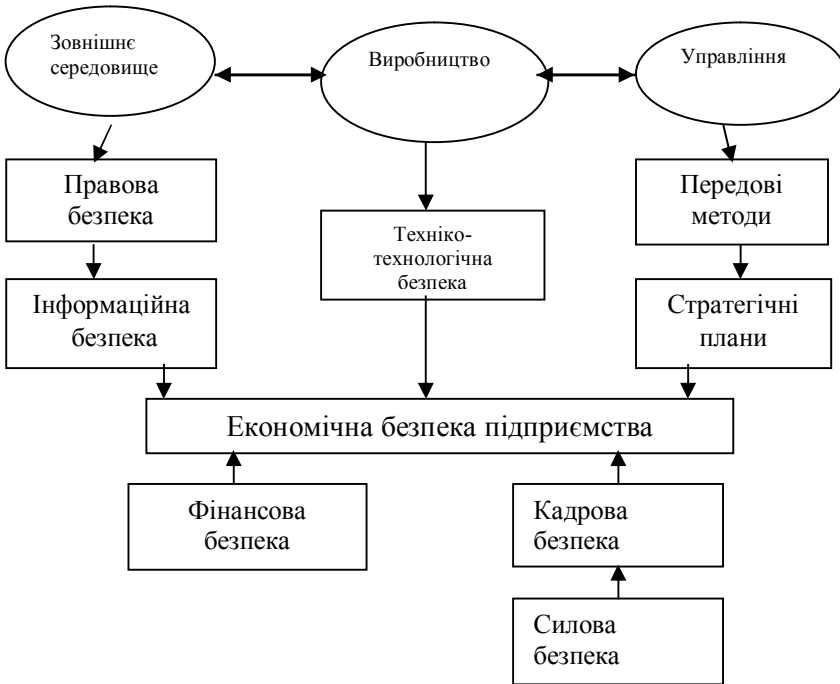

Рис. 1. Взаємодія елементів економічної безпеки підприємства.

Функціональні складові для кожного конкретного підприємства можуть мати різні пріоритети в залежності від характеру існуючих загроз.

Література

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
2. Амитан В.Н. Экономическая безопасность: концепция и основные модели / В.Н. Амитан // Економічна кібернетика. – 2000. – № 3–4. – С. 13–20.
3. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия / М.А. Бендиков // Консультант директора. – 2001. – № 4. – С. 63–69.
4. Банкрутство і санація підприємства : теорія і практика кризового управління / [Т. С. Клебанова, О. М. Бондар, О. В. Мозенков та ін.] ; за ред. О. В. Мозенкова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 272 с.

5. Илларионов А.И. Критерии экономической безопасности / А.И. Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 21–62.
6. Кузенко Т.Б. Тактичне і стратегічне планування економічної безпеки підприємства / Т.Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3. – С. 142–151.
7. Национальная экономика России: потенциалы, комплексы, экономическая безопасность: Учебник / [Под общ. ред. В.И. Лисова]. – М.: Экономика, 2000. – 431 с.
8. Шлыков В.В. Безопасность предприятия в условиях рынка / В.В. Шлыков. – Рязань, 1997. – 134 с.

УДК 379.85

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ ТА СТРУКТУРИ ЗМІН ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

Н.І. Остап'юк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Проаналізовано стан розвитку туризму в розрізі області. Досліджено рух туристичних потоків, мотиваційну структуру поїздок, вплив ендогенних та екзогенних чинників.

Ключові слова: туристичний ринок, туристичний продукт, туристичні потоки, експорт-імпорт туристичних послуг, мотиваційна структура подорожей.

The state of tourism development in terms of area has been analyzed. Studied the movement of tourists, travel motivation structure, the influence of endogenous and exogenous factors.

Key words: tourism market, tourism product, tourism flows, export-import tourism, travel motivation structure.

Вступ. Прикарпаття – один із найменших регіонів України та, водночас, він серед найбагатших на природні та історико-культурні ресурси. Область володіє багатьма структурними компонентами, являючи собою рекреаційний регіон літнього і зимового відпочинку. Франківщина має сприятливі кліматичні умови, а також високий природно-рекреаційний і курортний потенціал, який багато в чому визначає соціально-економічний профіль краю та привабливість його як для українських туристів, так і для іноземців (рис. 1).

Одним з стратегічних напрямів розвитку регіону є пріоритетне освоєння його рекреаційного потенціалу. Для підтвердження обґрунтованості такого вибору можна навести наступні основні

аргументи:

✓ вигідне географічне положення – область розташована в географічному центрі Європи, на південному заході України, на стику двох великих природно-географічних підрозділів – Східноєвропейської рівнини та Східних Карпат. Межує із Закарпатською, Львівською, Тернопільською та Чернівецькою областями. На крайньому півдні має державний кордон протяжністю 50 км. з Марамуреським повітом Республіки Румунія;

✓ екологічний феномен території – Івано-Франківщина є частиною унікальної Карпатської лісогірської геоекосистеми, яка має важливе рекреаційне значення не тільки для України, але і для всього Європейського континенту. Це своєрідні «легені», що регенерують повітря в Карпатському регіоні. На карті стану довкілля нашого континенту, виданої у Відні (Австрія) під редакцією Пітера Йордана, Українські Карпати – чи не єдина зелена пляма серед жовтих і коричнево-червоних забруднених територій ;

✓ соціально-економічні – край має порівняно низький рівень індустріалізації території, що може сприяти розширенню потенційних можливостей розвитку туристичної індустрії.

Міру привабливості доцільно доповнити й динамічною оцінкою, яка характеризує еволюцію потенційного попиту в часі, тому другим кроком вивчення вказаної проблеми є порівняльний аналіз основних фінансово-економічних показників діяльності туристичних підприємств Івано-Франківської області за період 1998-2009 рр.

Постановка завдання. Мета даної статті – визначити основні напрями ефективного використання туристичного потенціалу області

як одного з пріоритетних чинників її перспективного розвитку.

Результати. За роки досліджуваного періоду в Івано-Франківській області спостерігається зростання кількості туристів, особливо внутрішніх (рис. 2).

У 2009 р. ліцензованими туристичними підприємствами області обслужено 501040 туристів, однак у зіставленні із кількістю внутрішніх туристів 2007 р., ця цифра менша на 14,5 відсоткових пункти. Цей спад відбувся під впливом таких факторів як природні катаклізми, а саме повінь; економічна криза, початок якої припав на жовтень місяць 2008 р., зростання рівня інфляції, зниження платоспроможності громадян, збільшення числа безробітних. Однак навіть такий стан речей на фоні усіх інших областей України є більше чим задовільний. У сегменті «внутрішній туризм» Івано-Франківська область на українському туристичному ринку ось уже чотири роки поспіль займає перше місце. 2008 р. на внутрішні потоки краю припадало 42,1 % від загальної кількості внутрішніх туристів України. Такий сплеск внутрішнього туризму пов'язаний перш за все з появою на ринку туристичного комплексу «Буковель», а також з правильно впровадженою регіональною політикою та використанням кластерних технологій. На території області функціонує кластер «Івано-Франківщина туристична», членами якого є Асоціація економічного розвитку Івано-Франківщини, Івано-Франківська обласна організація Спільки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, Регіональний туристично-інформаційний центр, туристичні фірми, заклади харчування та торгівлі, науково – освітній блок, що включає освітні заклади, засоби масової інформації, громадські організації регіону,

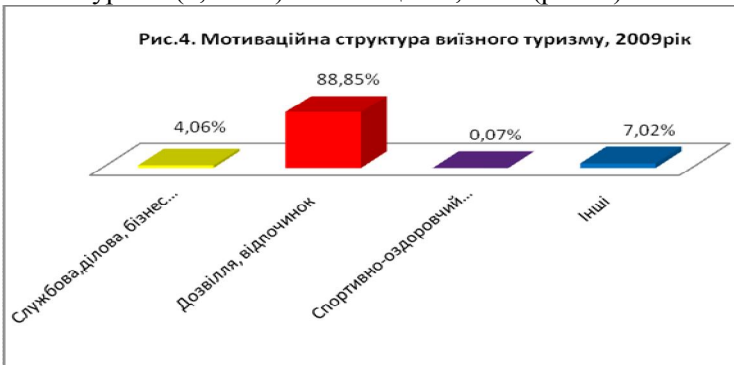
готелі, приватні садиби. Позитивні ефекти такої кластерної взаємодії: зростання продуктивності; підвищення можливостей для інновацій; висока спеціалізація; розширений доступ до ринків збуту спеціалізованим постачальникам, кваліфікованій робочій силі; підвищений рівень формування нових підприємств, організацій, установ; більша гнучкість та ефект великого масштабу; спільна діяльність; колективна ефективність. До кластерних одиниць, можна занести й сам туристичний комплекс «Буковель» хоча б ось чому. По-перше в свою орбіту він притягує власників готелів, приватних зелених садіб, турагентів та туроператорів, що підсилює їх конкурентоспроможність. Разом із тим зростає конкурентоспроможність його самого. Концептуальні переваги цього кластера полягають у створенні нових можливостей за рахунок нелінійних синергетичних ефектів у процесі об'єднання підприємств, які інтегруючись й акумулюючись в єдине ціле стають більш стійкішими до жорстких правил гри ринкової економіки. Все це має позитивний вплив на економіку нашого краю. Поряд із туризмом розвиваються й суміжні йому галузі, покращується рівень життя населення, поповнюються бюджети різних рівнів (рис. 3).

Відстежуючи динаміку структурних зрушень виїзного туризму останніх десяти років, треба констатувати той факт, що туризм, як такий, почав формуватися лише з 2005 р. До цього часу експорт туристичних послуг слід ототожнити з поняттям “батьки на експорт”, адже саме на цей період припадає пік вимушених зовнішньо виїзної та внутрішньо міжрегіональної міграцій. Наприклад, у 2000 р. на Польщу, Італію, Іспанію, Португалію припадало 54,99 % від загальної кількості виїжджаючих, у 2001 з метою підзаробити здійснено близько 34 % поїздок. Протягом 2002–2003 рр. до таких країн як Італія, Чехія, Польща, Італія, Іспанія, Португалія виїхало 35,39 %, 48,52 %, 47,07 % наших краян відповідно. Класифікувати такі поїздки, як «туризм»

можна хіба що з великою натячкою, так як саме визначення цієї дефініції виключає момент отримання прибутку. Однак останніми роками простежуються наступні тенденції до змін – у структурі виїзного туризму частка відпочиваючих починає переважати над заробітчанами. Так, якщо на такі країни, як Туреччина, Болгарія, Єгипет, Угорщина, Хорватія, у 2004 р. припадало лише 44,28 % від загального обсягу туристів, що виїжджали за кордон, то у 2007, 2008 та 2009 рр. на них же припало 54,95 %, 59,75 % та 72,8 %. Також посилюється інтерес до відвідин екзотичних країн.

Що ж стосується статистики виїзних туристичних потоків 2009 р., то за офіційними даними, кількість відпочиваючих за кордоном склала 8135 осіб, що на 16,3 відсоткових пункти менше, ніж у попередньому 2008 р. Ця спадна тенденція викликана нічим іншим, як «захисною» реакція на економічну кризу плюс курсові стрибки, а також здорожчання пакету послуг через значний стрибок цін на нафту, і відповідно на авіабілеті (зростання на 90 \$). Першу десятку країн, до яких подорожували наші країни у 2009 р., склали: Туреччина (3472 особи), Єгипет (1350), Польща (1061), Болгарія (463), Угорщина (345), Хорватія (292), Чехія (291), Югославія (201), Греція (71), Італія (42 особи). В сумі 93,3 % загальної кількості «виїзних». Цікаво, що на Туреччину і Єгипет припало 59,3 % (спад до попереднього року на 6,5 відсоткових пункти). Разом з тим, зріс попит на тури до Болгарії, Угорщини та Хорватії (приріст на 32,7 %, 38 % і аж на 260,5 % – відповідно). Як свідчить аналіз мотиваційної структури, 2009 р. найбільша частина поїздок за кордон (88,85 %) була здійснена з метою дозвілля та відпочинку. Основними цілями решти наших краян були службові ділові поїздки, бізнес та навчання (4,06 %), спортивно-оздоровчий туризм (0,07 %) та інші цілі 7,02 % (рис. 4).

Все це вказує на те, що останніми роками в мотиваційній структурі поїздок за кордон явно відбулись якісні, навіть докорінні зміни – на противагу «туристичній інтервенції» 2000-2004 рр. з комерційно-торгівельною метою приходять поїздки в яких переважають відпочинок та релаксація. Проте, не зважаючи на ці загалом позитивні зміни на загальному фоні виїзний туризм є слабо вираженим. Це ж саме стосується й іноземного туризму (див. рис. 2). Навіть при збільшенні кількості в'їзних туристів їх частка в загальному турпоточи є доволі малою. Наприклад, у 2005 р., коли кількість іноземних туристів була найбільшою (8699 осіб), їх частка склала лише 5,89 % від загального обсягу, у 2006 – 2,64 %, 2007 р. – 0,13 % , 2008 р. – 0,29 % і у 2009 р. – 0,43 %.

В останні роки простежується стрімке збільшення туристів з країн, що раніше не вирізнялися прискореним зростанням турпотоків, зокрема з Австрії, Чехії, Великобританії, Італії, Франції. Також з кожним роком зростає кількість туристів з Росії (8,88 % у 2000 р., 19,15 % – у 2005 р., 19,51 % – у 2007 р., 25,36 % – в 2008 р. та 33,26 % – у 2009 р.). Більш привабливою Івано-Франківщина стала й для громадян Молдавії та Білорусії, частка цих країн у просторовій структурі поступово наростає, а от поляків та німців, стає все менше. Якщо у 2000 р. на ці країни припадало 30,14 % та 10,29 %, то у 2009 р. – це 3,74 % та 1,89 %, тобто, у відсотковому співвідношенні кількість туристів з Польщі та Німеччини зменшилася практично в десять разів.

Результати дослідження з використанням методу ранжування показали, що на початок досліджуваного періоду найбільша кількість іноземних туристів прибула з таких країн: Польщі (1025 осіб), Німеччини (350), Канади (305), Росії (302), США (181), Ізраїлю (129), Італії (93), Молдови (84), Угорщини (75). У 2009 р. найбільше приїжджих було з Росії (739), Білорусі (450), Молдови (450), Польщі (83), Румунії (65), Сполучених Штатів Америки (59), Австрії (56), Франції (43), Німеччини (42), Ізраїлю (33 осіб) (рис. 5).

На цей перший десяток країн припало 90,9 % від загального обсягу в'їзного (іноземного) потоку, з них на частку Росії –33,26 %, Білорусі та Молдови – по 20, 25 %. До другого десятка держав, з яких приїздило більшість туристів, увійшли : Литва (28 осіб), Чехія (25), Італія (22), Казахстан (16), Англія (15), Словаччина (13), Грузія (11), Естонія (10), Індія (7), Азербайджан (6 осіб). Тобто за останні десять років у структурі в'їзного (іноземного) туризму відбулася певна зміна (табл. 1).

Таблиця 1

**Структура в'їзду іноземних туристів
в Івано-Франківську область**

Десятка країн-в'їзду		Назва країн-в'їзду	К-ть туристів, осіб		Частка країни у загальній кількості іноземних туристів прибулих в Україну, %		Зміни у структурі в'їзного туризму
2000	2009		2000	2009	2000	2009	
14	7	Австрія	46	56	1,35	2,52	+1,17
12	2	Білорусь	62	450	1,82	20,25	+18,43
6	10	Ізраїль	129	33	3,79	1,49	-2,3
7	13	Італія	93	22	2,73	0,99	-1,74
3	25	Канада	305	3	8,97	0,13	-8,84
8	3	Молдова	84	450	2,47	20,25	+17,78
2	9	Німеччина	350	42	10,29	1,89	-8,4
1	4	Польща	1025	83	30,14	3,74	-26,4
4	1	Росія	302	739	8,88	33,26	+24,38
23	5	Румунія	26	65	0,76	2,93	+2,17
5	6	США	181	59	5,32	2,66	-2,66
9	–	Угорщина	75	–	2,21	–	-2,21
18	8	Франція	34	43	0,99	1,94	+0,95
10	12	Чехія	70	25	2,06	1,13	-0,93
		Інші	619	152	18,2	6,84	-11,36

Змінилася й мотиваційна структура, якщо у 2000 р. найбільшу частку становили туристи, що здебільшого подорожували в службових

цілях (42,31 %), то у 2009 р. їх питома вага у структурі поїздок становила лише 1,71 %. Натомість збільшилась кількість іноземних туристів основною метою яких є дозвілля та відпочинок – 97,57 % у 2009 р. проти 39,4 % у 2000 р. (приріст на 58,17 відсоткових пункти). Щодо подорожей іноземних громадян заради лікування, занять спортом та спеціалізованого туризму, то їх частки настільки мізерні, що у відсотковому співвідношенні вони разом взяті не складають навіть одного відсотка. З огляду на це на території області, слід розвивати такі види туризму як, лікувальний, екологічний, пізнавальний та релігійний.

Висновки. Аналізуючи якісні та кількісні показники рекреаційно-туристичного потенціалу краю, варто зауважити, що тривалий час на теренах області відбувався розвиток тільки окремих його елементів. Однак навіть й такий стан речей сприяв появі нових підприємств, створенню нових робочих місць, збільшенню податкових надходжень до місцевих бюджетів. На сьогодні край є одним із перспективних туристичних регіонів держави й займає одну із найбільших ніш на українському туристичному ринку, але для виходу на міжнародну арену цього все ще не достатньо. Тому необхідними умовами стають використання кластерних технологій, наслідування досвіду країн-лідерів туристичного ринку, підсилення “туристичного потягу” Івано-Франківщини, запровадження потужної маркетингової системи.

Література

1. Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2002–2010 рр. // Галичина. – 2002. – № 9.
2. Статистичний моніторинг внеску туризму в економіку території // Статистика України. – 2002. – № 4, – С. 49–52.
3. Статистична звітність по формі №1-ТУР 2000–2009 рр.

УДК 379.85

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ЗАСОБАМИ ТУРИЗМУ (на матеріал ах Карпатського регіону України)

Б. Савчук, Н. Шалко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Проблема здоров'я як в особистому, так і в суспільному вимірах набула в наш час загальнопланетарного значення і визначається як основна небезпека подальшого розвитку людства. Одним із напрямів її розв'язання – формування здорового способу життя осіб, громад,

країн, світу загалом. Цей процес – складний, багатогранний і потребує спільних зусиль якомога більшої кількості людей, різних організацій і передовсім – відповідної державної політики.

Науковці зазначають, що «в нестабільні соціально-історичні періоди культура здійснює значний незалежний вплив на розвиток особистості, робить можливим вибір нею нових стратегій соціальної дії, зумовлює переорієнтацію щодо системи цінностей, уявлень про своє місце в суспільстві, спосіб життя тощо» [5, с. 4].

Сучасні теорія і практика формування здорового способу життя розглядають громаду (територіальну, етнічну, релігійну тощо) і різноманітні громадські об'єднання (професійні, культурні, політичні тощо) як провідні рушійні сили, потенціал і середовище для розробки і реалізації проєктів із формування здорового способу життя. Саме тому активізація громадських організацій, посилення їхніх спроможностей до дій у напрямі здоров'я є одним з найважливіших напрямів формування здорової політики, створення сприятливого соціального і природного середовища, розвитку персональних умінь і навичок здорового способу життя.

Усіляке сприяння підвищенню активності громадських організацій, зміцненню їхньої дієздатності, розвитку є одним з наріжних завдань формування здорового способу життя тому, що саме завдяки активній участі громади в розробці й ухваленні рішень, визначенні пріоритетів діяльності, плануванні стратегій і впровадженні заходів для поліпшення здоров'я і здійснюється формування здорового способу життя.

Найбільш ефективний спосіб втілення світоглядних цінностей здоров'я у свідомість населення – це ініціація з боку органів державної влади і місцевого самоврядування різноманітних локальних проєктів, обмежених місцевими масштабами, зокрема масштабами первинних адміністративно-територіальних структур і окремих громадських організацій. Такі проєкти, якщо вони розроблені і впроваджуються з урахуванням основних положень теорії і практики формування здорового способу життя, можуть бути достатньо продуктивними, незважаючи на певну нестачу ресурсів, що має місце сьогодні в Україні.

Особливого значення набувають проєкти, пов'язані з організацією туризму. Як відомо, туристично-рекреаційна галузь є стратегічним напрямом розвитку Івано-Франківщини. Адже об'єктивно область має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розміщення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та

туристично-рекреаційного потенціалів. «Область вирізняється диференційованою пропозицією туристичних продуктів на екологічно чистих гірських та сільських територіях, серед яких переважають вірський (гірськоколицький, піший), лікувально-оздоровчий, сільський зелений, екологічний і культурно-пізнавальний туризм», – інформують джерела [3, с. 84].

Метою статті є визначення ролі громадських організацій Прикарпаття (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.) у формуванні здорового способу життя особистості засобами туризму.

Проблему формування здорового способу життя досліджували Т. Бойченко, В. Буланов, О. Вакуленко, Г. Голобородько, О. Іванашко, С. Кондратюк, С. Лапаєнко, С. Литвин-Кіндратюк, Г. Литовченко, Б. Кіндратюк, О. Рябов, С. Свириденко, Л. Сущенко, А. Чаговець та ін.

Поняття «здоровий спосіб життя» – це концентрований вираз взаємозв'язку способу життя і здоров'я людини. Здоровий спосіб життя об'єднує все те, що сприяє виконанню людиною професійних, громадських і побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах. Він орієнтує діяльність особистості в напрямі зміцнення і розвитку індивідуального й суспільного здоров'я. При цьому основним критерієм оцінки стану здоров'я є рівень здатності людини пристосуватися до умов навколишнього середовища. Мається на увазі не тільки пристосування до шкідливих чинників довкілля, а й соціальна адаптація людини в суспільстві.

Здоровий спосіб життя поза всяким сумнівом необхідно вважати мудрою і фундаментальною основою людського буття в його спрямуванні до тілесно-духовного вдосконалення кожної особистості. У широкому розумінні – це природний шлях до взаємодосконалення людини в природі і природи в людині через пізнання її законів [6]. Відтак спосіб життя – це одна з найважливіших біосоціальних категорій, яка інтегрує уявлення про відповідний тип життєдіяльності людини [7].

Як відомо, змінилася система цінностей і пріоритетів українців (охорона здоров'я і, тим більше, здоровий спосіб життя посідають одне з останніх місць, наприклад, мати можливість забезпечити дітям хорошу освіту віддають перевагу 31,8 %, проти 1,7 %, що віддають перевагу можливості вести здоровий спосіб життя) [2].

З метою виходу з цієї складної ситуації, забезпечення національної безпеки, захисту культурної, духовно-етичної спадщини, історичних традицій і норм суспільного життя нові доктрини здорового способу життя повинні включати такі найважливіші складники, як освіченість,

турботу про власне здоров'я, потребу у творчій праці, духовність і чисте навколишнє середовище. Саме розвитку цих цінностей, а особливо – поліпшенню здоров'я і безпеки суспільства сприяє розвиток туризму [8].

Проблеми туристичної індустрії досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені: М.Б. Біржаков, П.А. Горішевський, Г.О. Бондаренко, І.Н. Гаврильчак, О.П. Дурович, Я.М. Кашуба, В.О. Квартальнов, І.І. Ополченов, Т.М. Сергеева, А.О. Чечель та ін.

При раціональній організації туризму, на думку спеціалістів, можна знизити загальну захворюваність населення на 28 % (за умови, що приблизно на 50 % здоров'я людини визначає спосіб життя). Сучасна роль туризму визначається ефективністю впливу на якість і тривалість життя людей. Тому в теорії туризму використовуються поняття медико-фізіологічної, економічної і соціальної ефективності туризму. Під медико-фізіологічною ефективністю мається на увазі оцінка впливу туризму на профілактику захворювань населення.

Установлено, що одноденний похід на тиждень (не менше 4 походів протягом місяця) дозволяє отримати ефект підвищення фізичної працездатності і функціональних можливостей організму з таким ефектом як під час походу першої категорії складності протягом 6 днів поспіль. Тут важливі дві обставини: по-перше, зазначені походи не вимагають значних матеріальних витрат; по-друге, вони компенсують дефіцит рухової активності і ліквідовують наслідки шкідливих впливів міського середовища, що особливо важливо для сучасних підлітків і студентської молоді.

Отже, «суспільна користь від туризму є в самому туризмі, оскільки спрямована на фізичний і духовний розвиток людини, на збереження її здоров'я і позитивного мислення» [4, с. 69]

З-поміж громадських організацій, що сприяють формуванню здорового способу життя на Прикарпатті засобами туризму, варто назвати «Асоціацію економічного розвитку Івано-Франківщини» (створена 1997 р.), «Спілку сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні» (1998), «Туристичну асоціацію Івано-Франківщини» (2001), Івано-Франківську регіональну фундацію «Карпатські стежки» (2001), Раду з туризму Карпатського регіону (організована в серпні 2001 р. Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською і Чернівецькою ОДА), Асоціацію готелів та туристичних підприємств Карпатського регіону (уст. збори – 29 червня 2000 р., зареєстрована 7 листопада 2000 р.), Регіональний туристично-інформаційний центр (2003).

Задля формування туристичної політики Івано-Франківщини розроблено та впроваджується «Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області на період до 2015 року», де, зокрема, відзначається, що в Івано-Франківській області «існує великий потенціал для створення нових туристичних продуктів для активного відпочинку, культурного, оздоровчого туризму» [3, с. 81].

Обласна громадська організація «Асоціація економічного розвитку Івано-Франківщини» була створена 1997 р. з метою сприяння економічному та соціальному розвитку Івано-Франківської області та її територіальних громад. Основними напрямками діяльності є її стратегічне планування, розробка та впровадження планів, проектів програм розвитку регіону й територіальних громад. Враховуючи те, що туристична галузь є пріоритетною для Івано-Франківської області, Асоціація активно працює у сфері розвитку туристичної індустрії краю. За дев'ять років діяльності із 42 проектів 8 проектів реалізовано саме в туристичній індустрії [1, с. 75–76].

Асоціацією реалізовано низку проектів, які опосередковано стимулювали формування громадської думки про дотримання здорового способу життя. Серед них відзначаємо проект «Створення комплексної системи розвитку туристичної індустрії Івано-Франківщини» (термін впровадження – 2006–2007), проект «Екскурсійне намисто Івано-Франківщини (розробка та запровадження новітніх форм управління й організації екскурсійної діяльності в Івано-Франківській області)» (2009), «Розвиток сталого сільського туризму. Зміцнення спроможності лідерів сільського туризму» (2005–2007).

Івано-Франківська обласна організація «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні» була зареєстрована як громадська неприбуткова організація 28 квітня 1998 р. Її головні завдання полягають:

а) у відродженні ідеї відпочинку в гостинних садибах Карпатського регіону України, яка має більш, аніж сторічні традиції;

б) популяризація та збереження існуючого культурного та історичного надбання Карпатського краю як невід'ємного чинника туристичної привабливості регіону;

в) сприяння підвищенню зайнятості сільського населення шляхом створення нової сільської інфраструктури;

г) ліквідація проблеми відсутності відкритої і доступної інформації щодо відпочинкових можливостей для туристів [3, с. 95–96].

Вона займається створенням мережі туристичних маршрутів та

екологічних стежок, проведенням тренінгів та навчальних програм для господарів, власників гостинних садиб.

Основною метою «Туристичної асоціації Івано-Франківщини» (створена 2001 р.) є: об'єднання зусиль працівників туристично-рекреаційної та екологічної галузей для спільних дій із захисту своїх законних прав, задоволення професійних і соціальних інтересів, сприяння соціально-економічній, освітній, правовій та психологічній адаптації населення області в ринкових умовах, особливо в гірських районах області, проведення екологічної та освітньої діяльності. Івано-Франківська регіональна фундація «Карпатські стежки» (організована 2001 р.). Її головною метою є пропагування активних видів туризму та відновлення інфраструктури активного туризму в Карпатському регіоні України.

Таким чином, здоровий спосіб життя - це цілісна система життєвих цінностей людини. При цьому фіксується активна життєва позиція суспільства щодо ставлення до свого здоров'я. Необхідним є об'єднання зусиль суспільних і державних владних структур з метою формування здорового способу життя, збереження великого культурного надбання України, її історичної спадщини. Основою прогресивного розвитку суспільства є здоровий спосіб життя населення. Важливу роль у його формуванні відіграють всі види туризму, організації і розвитку якому сприяють громадські організації Прикарпатського регіону.

Література

1. Атаманюк Я.Д. Діяльність туристської самодіяльної організації / Я.Д. Атаманюк, Т.Д. Атаманюк, П.А. Горішевський. – Івано-Франківськ: Галицька академія, 2008. – 280 с.
2. Гаца О.О. Перспективи туризму як засобу розвитку здоров'я та безпеки суспільства / О.О. Гаца, А.О. Змійов // Туризм: Теорія і практика. – 2005. – № 1. – С. 34–41.
3. Ділова Івано-Франківщина: рейтингове видання / [Упорядник Г.О. Соляник]. – Івано-Франківськ: ДП «Видавничий дім «УКРПОЛ», 2009. – Вип. 2. – 271 с.
4. Кудін Д.П. Туризм Карпатського регіону: Навчально-методичний посібник / Д.П. Кудін. – Івано-Франківськ: Приватний вищий навчальний заклад «Галицька Академія», 2009. – 252 с.
5. Литвин-Кіндратюк С. Народознавство та організація здорового способу життя школярів / С. Литвин-Кіндратюк, Б. Кіндратюк – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника «Плай», 1997. – 279 с.

6. Литовченко Г.О. Екологічне виховання та формування здорового способу життя засобами туризму [Електронний ресурс] / Г.О. Литовченко, О.М. Рябов, В.В. Буланов // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2005. – № 20. – С. 42–50. – <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2005/05lgolat.zip>.
7. Психологія здоров'я / [Под ред. Н.С. Никифорова]. – Киев; Харьков; Минск, 2003. – 607 с.
8. Чекан І.А. Туризм як фактор розвитку здоров'я людського капіталу [Електронний ресурс] / І.А. Чекан, Ю.В. Мігущенко. – <http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/salopan/4.pdf>.

УДК 911.3.33.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАРОДНИХ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ, ЯК ОБ'ЄКТИ РЕКРЕАЦІЇ

П.О. Сухий¹, І.С. Вах²

¹Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

²Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ

У статті досліджується вплив об'єктів рекреації на розвиток народних художніх промислів Галицької Гуцульщини. Розкрито основні проблеми відродження ремесел та художніх промислів краю. Акцентовується увага на проблемах та перспективах розвитку даної території.

P. Sukhyj, I. Vakh. Problems and development prospects folk artistic crafts Galician Gutsulschyna as recreational objects. The article examines the impact of recreation on the development of folk crafts Galician Gutsulschyny. The basic problem of the revival of crafts and crafts area. Stress is on problems and prospects of this territory.

Від другої половини ХІХ ст. Гуцульщина почала приваблювати туристів спочатку з Галичини, а від 1920 р. – з Польщі та Європи. На сьогоднішній день Галицька Гуцульщина характеризується значним рекреаційним потенціалом та його інтенсивним використанням. На території трьох адміністративних районів Галицької Гуцульщини розташовано понад 247 рекреаційних об'єктів. Велику увагу в регіоні приділяють розвиткові санаторно-курортного лікування та зеленому туризму.

Виділяються чотири основні курортно-рекреаційні зони: Яремчанська, Ворохтянська, Косівська та Верховинська.

Яремчанська курортно-рекреаційна зона. В її межах розташовані 22 відпочинково-туристичні комплекси та 72 обліковані приватні гостьові вілли й агротуристичні садиби, які надають повний комплекс послуг, реалізують художні вироби народних майстрів та надають майстер класи для рекреантів.

Ворохтянська курортно-рекреаційна зона. На території рекреаційної зони налічується 18 основних об'єктів відпочинку. Приватні готелі та бази пропонують весь спектр туристичних та відпочинкових послуг, а саме: збирання грибів, лікарських трав, ягід (із наданням можливості їхньої переробки); оригінальні вироби народних художніх промислів із дерева, металу, шкіри, глини, вовни, бісеру тощо.

Косівська курортно-рекреаційна зона. На території восьми населених пунктів району (на площі 5,1 тис. км²) розташовано 22 туристично-оздоровчі заклади, 3 гірськолижні бази, понад 50 приватних осель (більшість із них має привабливу архітектуру і розташовані в туристичних зонах Косівщини), 17 музеїв; 12 туристично-екскурсійних маршрутів; 2 готелі; 1 кемпінг; 2 санаторії; 1 паркінг; 2 туристичні бюро; 37 пам'яток природи; три дендропарки; 133 пам'ятки історії, культури та архітектури; три осередки верхової їзди на конях; аварійно-рятувальний пункт; Косівський інформаційно-туристичний візит-центр «Гуцулія», «Гуцульське містечко» майстрів народних художніх промислів [5].

Окрім того, бажаючі мають змогу зустрітися у майстернях із народними умільцями з писанкарства, ліжникарства, гончарства, різьбярства, ткацтва та вишивки; оглянути постійно діючі виставки творів митців та народних майстрів Гуцульщини у виставкових залах регіональної організації Національної Спілки художників України; почути звуки трембіти та зустрітися з майстрами, які власноручно виготовляють цимбали, скрипки, сопілки, дрімби та трембіти; відвідати знаменитий Косівський (Смоднянський) ринок із виробами художніх промислів (вироби з дерева, металу, шкіри, кераміки, бісеру, вовни (шерсті), сиру, тощо) [4].

Верховинська курортно-рекреаційна зона. Верховинський район – єдиний адміністративний район Галицької Гуцульщини, який повністю розташований на території карпатської гірської системи. На його території розташовано 60 сільських садиб, в яких може одночасно відпочивати майже 300 туристів.

Ряд основних чинників, які сприяють розвитку рекреації у Верховинському районі, а саме: віддаленість району від великих міст

та промислових центрів, різноманітність гірських ландшафтів, повністю гірський рельєф території, оригінальні гуцульські вироби народних художніх промислів з дерева, металу шкіри, глини, вовни, бісеру тощо [2, с. 151–160].

Важливу роль у розвитку рекреації краю відіграють і осередки НХП. Вони можуть дати додатковий імпульс розвитку туризму. Осередки народних промислів, творчі майстерні є потенційними об'єктами культурного туризму, що популярні у цілому світі.

У вітчизняних та іноземних туристів існує стійкий попит на вироби місцевих народних промислів, сувенірну продукцію. Однак, нагальною потребою є актуалізація осередків народних промислів як важливої складової історико-культурної спадщини для розвитку культурного туризму. Позитивним прикладом є досвід санаторію «Карпатські Зорі» (м. Косів), де активно використовуються етнографічні маршрути (Шешори-Брустори-Космач – писанкарство, Яворів-Річка – різьба по дереву та ліжникарство та інші) для ознайомлення з осередками народних промислів та ремесел, організації майстер-класів. Туристи мають можливість ознайомитися з виробами народних майстрів, традиціями і технологіями виробництва.

Отже, осередки народних промислів по всій території Гуцульщини акумулюють великий потенціал для культурного туризму та створення нових туристичних маршрутів, продуктів і пропозицій.

Продуктивною є співпраця осередків народних промислів з туристичними фірмами та музеями. У цій співпраці вони можуть виступати постачальниками мистецької і сувенірної продукції та послуг. Відповідно музей може стати місцем ознайомлення і продажу творів місцевих умільців, фондом для збереження найкращих мистецьких виробів.

Основним завданням рекреації для народних художніх промислів є:

- розширення міжнародного співробітництва, залучення коштів грантів, міжнародної технічної допомоги та громадських фондів для розвитку туризму;
- сприяння розвитку народних художніх промислів;
- можливість реалізації на місці виробів народних художніх промислів та проведення майстер-класів;
- збереження, відродження та пропагування народних художніх промислів у краї [6].

З огляду функціонування і розвитку народних художніх промислів на території Галицької Гуцульщини – це явище унікальне у культурі України та цілого світу.

У 1960–1980-х рр. виготовлення виробів народних художніх промислів, сувенірної продукції та товарів широкого вжитку набуло значних масштабів. На базі осередків народного мистецтва були утворені відповідні державні підприємства, пізніше об'єднані в Укрхудожпром. Переважна більшість майстрів працювала на підприємствах художніх промислів (Косівське художньо-виробниче об'єднання «Гуцульщина», філіях художньо-виробничого об'єднання «Гуцульщина», Косівський художньо-виробничий комбінат, експериментальне виробниче об'єднання «Динамо» та сувенірні цехи колгоспів, радгоспів).

Стан розвитку народних художніх промислів мав як позитивні, так і негативні сторони. До позитивної сторони можна віднести те, що велика кількість населення мала сталі й непогані заробітки, трудовий стаж, який гарантував пенсійне забезпечення. Негативною стороною, яка вплинула на розвиток народних художніх промислів Галицької Гуцульщини, була велика концентрація виробництва художніх виробів і предметів широкого вжитку на спеціалізованих підприємствах, а масове їх тиражування вплинуло на самотутнє мистецтво. Технологічний прогрес підірвав природну основу виробництва художніх виробів. Художніми ремеслами займалися всі бажанчі, які не мали ні здібностей, ані нахилів, практики та елементарної художньої освіти. Такий стан виробництва привів до масового виготовлення художніх виробів низької якості, які взагалі не мали художньої цінності.

Позитивним залишалося те, що багато майстрів не спокусилося на легкі та високі заробітки і залишалися «надомниками» у своїх творчих майстернях. Вони як тоді, так і сьогодні, формують художній стиль виробів, рівень виробництва, якості та ринок збуту.

На початку 1990-х рр. розвиток художніх ремесел стає стихійним. Набуває розмаху виробництво низької якості та не забезпечених художньо-стильових рис. Економічна нестабільність та високі розміри оподаткування призводять до застосування майстрами як дешевих технологій, так і використання не якісної сировини, низького художнього рівня. Гостро постає проблема збуту виробів. Переважна більшість майстрів народних художніх промислів позбавляється робочих місць і соціального захисту, пенсійного забезпечення, можливості передачі унікальних художніх традицій молодому поколінню.

Втрачені ринки збуту художніх виробів. Набирає сили негативна тенденція витіснення творів народного мистецтва стилізованими, низькопробними виробами, далекими від народної традиції, що

спричиняє загрозу зникнення галузі народних художніх промислів.

Більшість майстрів змушені реалізовувати свої вироби за межами України – в Росії, Прибалтиці, Білорусі, Польщі, Румунії. Починається повна соціальна незахищеність виробництва народних художніх виробів.

Значне погіршення стану галузі народних художніх промислів відбулося після приватизації підприємств, які входили до Укрхудожпрому. Зокрема, припинили виробництво художньої продукції відомі осередки народних художніх промислів, розташовані у м. Косові, смт. Верховина, Кути, Яблунів та ін.

Із програмою розпаювання земель колективної власності ре організуються колгоспи та радгоспи в селянсько-фермерські господарства та приватні підприємства з одночасним закриттям допоміжних промислів – сувенірних цехів. 12 травня 2001 р. XV сесією Косівської районної ради третього демократичного скликання була прийнята «Комплексна програма відродження та розвитку народних ремесел на Косівщині». Для виправлення ситуації, що склалася, Кабінетом Міністрів України приймається постанова «Про затвердження Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 р.».

Сьогодні також необхідно вирішувати ряд питань для збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів через створення нормативно-правової бази, фінансове та матеріально-технічне забезпечення галузей, відновлення ринків збуту.

Особливу увагу слід звернути на збереження осередків виготовлення художніх виробів з сирого традиційно в селах Брустурів, Річка, Яворів, Прокурава, бондарство – в м. Косові та с. Річка.

Для популяризації виробів народних художніх промислів необхідно створити державний реєстр майстрів народного мистецтва, карту з розміщенням осередків традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів, що дасть можливість краще ознайомитись рекреантам з майстрами регіону.

На території Галицької Гуцульщини проблема розвитку народного мистецтва має ще й економічний аспект, адже продукція народних ремесел вирішує проблему грошових надходжень значної частини населення краю. Однак слід чітко усвідомити, що принципи і методи промислового розвитку з планування і механізації художнього процесу, розщеплення його на окремі операції згубно діяли на декоративно-прикладне мистецтво. Лише вільна підприємницька

діяльність (індивідуальна, сімейна, родинна) дають невичерпні можливості для розвитку народних ремесел, творчості майстрів. Саме тому органам виконавчої влади необхідно надати підприємцям і майстрам дієву і реальну допомогу.

Із поглибленням економічної кризи адміністративні райони Галицької Гуцульщини вкрай мало використовують наявний інвестиційний потенціал. Нині є потреба у зовнішніх і внутрішніх інвестиційних вкладеннях для розвитку народних художніх промислів, створення нових виробничих потужностей та робочих місць.

У березні 2009 р. американські інвестори запровадили проект у розмірі 150 млн грн. на розвиток вівчарства Верховинського району. Сировина вівчарства буде використана населенням краю для виробництва виробів з шкіри, художнього ткацтва та виготовлення національного одягу.

Міжнародною Благодійною Фундацією «Хайфер Проджект Інтернешнл» відкрито «Карпатський проект», який спрямовано на поліпшення добробуту селянських родин, зменшення безробіття та підвищення прибутковості індивідуальних селянських господарств і розвитку НХП. Його витратна вартість приблизно 80 тисяч доларів.

Важливим моментом у розвитку інвестиційного потенціалу терену є відкриття пункту пропуску, що скоротив би на 200-250 кілометрів сполучення з балканськими державами. Якщо задум підтримають і юридично закріплять в угоді між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії, то першим етапом стане створення пішохідного переходу на українсько-румунському кордоні у селах Шибене і Поєніле-де-суб-Мунте.

Комплексний економіко-географічний аналіз досліджуваного явища дає змогу окреслити основні завдання:

1. У сфері подальшого розвитку промислів:

- підтримати і розвивати школу різьби і школу художнього дерева у с. Річці, Брустури, Яворові та м. Косові;
- писанкарство у с. Космачі, Річці, м. Косові та інших;
- художнє ткацтво у с. Шешори та м. Косові;
- художню кераміку у с. Пістині та м. Косові;
- художню вишивку, виготовлення традиційного та новітнього (з етнографічними елементами) одягу у с. Космачі, Соколівці, Тюдіві, та смт. Кути;
- виготовлення традиційних художніх виробів з сиру у с. Брустури, Прокураві, Снідавці;

- бондарство, художнє випалювання по дереву у с. Річці, Снідавці та м. Косові;
- виготовлення дерев'яних і керамічних іграшок у с. Яворові, смт. Кути та м. Косові;
- виготовлення музичних інструментів (трембіти, дрімби, цимбали, сопілки та ін.) у с. Малий і Великий Рожен, Річці;
- відродити кушнірство, виготовлення художніх виробів зі шкіри у с. Бабині, смт. Кути;
- виготовлення виробів з бісеру, художніх виробів з рогу у м. Косові.

2. Необхідно вирішити проблему відродження ремесел та художніх промислів, для чого розробити комплексну програму, виходячи із реалій сьогодення. Надавати матеріальну підтримку молодим майстрам, які вже мають свою справу (майстерню), а саме:

- надавати щомісячну стипендію;
- виділити ділянки для забору сировини, необхідної для виготовлення виробів з дерева, глини, лози тощо;
- надати субсидію на газ (майстрам-керамікам);
- надати пільговий кредит.

3. Лісництвам проводити щорічні насадження плантацій груші, горіха, дикої сливи, явора, модрина, липи та інших порід дерев, які використовуються народними майстрами.

4. Організувати збір, заготівлю і переробку шкіри. Стимулювати розведення овець і заготівлю вовни.

5. Звільнити народних майстрів від оподаткування протягом трьох років для розвитку промислу.

6. Створити при райдержадміністраціях посаду, яка займалася б питаннями розвитку НХП [1].

Література

1. Вах І.С. Територіальні особливості розвитку й поширення народних художніх промислів Галицької Гуцульщини: дис. на здобуття наукового ступеня к. г. н.: спец. 11.00.02 – економічна і соціальна географія / І.С. Вах. – Чернівці, 2010. – 165 с.
2. Вах І.С. Розвиток рекреації і туризму в Галицькій Гуцульщині XVIII–XX століття / І.С. Вах // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 361. – Серія: географія. – С. 151–160.
3. Вах І.С. Територіальні особливості розвитку й поширення народних художніх промислів Галицької Гуцульщини: дис. на здобуття наукового ступеня к. г. н.:

спец. 11.00.02 – Економічна і соціальна географія / І.С. Вах. – Чернівці, 2010. – 165 с.

4. Вах І. Туристична Косівщина запрошує / І. Вах. – Чернівці : КВКФ «Колір-Друк», 2005. – С. 1.
5. Косівський інформаційно-туристичний візит-центр «Гуцулія». – Тернопіль : Наш світ, 2007. – 16 с.
6. Про обласну Програму розвитку сільського, зеленого туризму на 2007–2010 роки: рішення 2007 від 20.02.2007.

УДК 379.85

**ФОРМУВАННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЯК
НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

Н.І. Чаграк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті обґрунтовано необхідність формування соціолінгвістичної компетенції майбутніх фахівців туристичної галузі, розкрито зміст соціолінгвістичної компетенції, окреслено основні шляхи її розвитку.

Ключові слова: соціолінгвістична компетенція, лінгвокраїнознавство, міжкультурна комунікація.

Chahrak N.I. Sociolinguistic Competence Formation of Future Specialists in Tourism as an Indispensable Part of Teaching Foreign Languages. The essentiality of the sociolinguistic competence, its importance for communication skills of tourism specialists have been examined in the article. The main ways of sociolinguistic competence developing have been also outlined.

Key words: sociolinguistic competence, linguistic country studies, cross-cultural communication.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні необхідною умовою ефективної професійної підготовки фахівця будь-якого профілю є володіння іноземними мовами, оскільки це відкриває доступ до світових досягнень та інформації, дає можливість більш успішно налагоджувати міжкультурні контакти. Тому одне із завдань навчання іноземної мови – використання її як інструмента у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу – звертає особливу увагу на соціокультурний аспект іншомовної комунікативної компетенції.

Соціолінгвістична компетенція як невід'ємний компонент професійно-комунікативної компетенції особистості є актуальною проблемою якості освіти майбутніх фахівців туристичної сфери. Невміння встановлювати контакти з іноземними партнерами, брак мистецтва спілкування, незнання національних та психологічних особливостей іноземців залишають нереалізованими багато вигідних бізнес-проектів.

Прагнення до комунікативної компетенції, як до кінцевого результату навчання, передбачає не тільки володіння відповідною іншомовною технікою (мовну компетенцію), але й засвоєння немовної ін форми, яка необхідна для адекватного навчання і взаємного розуміння. Тому одним із пріоритетних завдань навчання іноземних мов вважається формування у майбутніх фахівців соціолінгвістичної компетенції, що передбачає наявність знань про національно-культурні особливості країни, мова якої вивчається, про норми мовленнєвої та не мовленнєвої поведінки її носіїв і вміння будувати свою поведінку відповідно до цих особливостей [2, с. 408].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування країнознавчого, лінгвокраїнознавчого та соціокультурного аспектів навчання іноземних мов, зміст комунікативної компетенції знаходимо у працях М. Аріян, Є. Верещагіна, І. Воробйової, Н. Гез, Л. Голованчук, І. Зімней, В. Сафонова, Г. Томахіна, В. Топалова, Р. Adler, D. Brown, М. Вуган, Е. Hall та ін. Феномен соціокультурної компетенції як важливий показник готовності особистості до міжкультурної комунікації досліджується у працях Н. Бориско, З. Корнаєвої, Ю. Пассова, В. Топалової, Т. Третякової, Р. Мільруд та ін. Проблема формування соціокультурної компетенції студентів ВНЗ присвячено роботи О. Буркацької, Н. Воронкової, Л. Голованчук, О. Красковської, В. Сафонової та ін.

Метою статті є розкриття сутності соціолінгвістичної компетентності, значення її формування у майбутніх фахівців туристичної галузі для ефективної міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Іноземна культура як ціль навчання має соціальний, лінгвокраїнознавчий, педагогічний і психологічний зміст, що співвідноситься з усіма аспектами навчання і впливає зі змісту предмета «іноземна мова». Як і будь-яка інша, іншомовна культура складається з чотирьох елементів змісту:

1) знання про функції, культуру, способи оволодіння мовою як засобом спілкування;

- 2) навчальні і мовленнєві навички – досвід використання знань;
- 3) уміння здійснити всі мовні функції;
- 4) мотивація – досвід, направлений на систему цінностей особистості.

Зробивши співвідношення елементів змісту іноземної культури з аспектами навчання, можна визначити компоненти іншомовної культури як мети навчання:

1) навчальний аспект – соціальний зміст мети. Даний аспект включає оволодіння іноземною мовою як засобом міжособистісного спілкування, а також освоєння навичок самостійної роботи, як процес удосконалювання рівня іншомовної культури;

2) пізнавальний аспект – лінгвокраїнознавчий зміст мети. Використовується як засіб збагачення духовного світу особистості і реалізується переважно на основі рецептивних видів діяльності: читання й аудіювання;

3) розвиваючий аспект – психологічний зміст мети. В цей аспект входить головна мета – розвиток мовленнєвих здібностей, психічних функцій, умінь спілкуватися;

4) виховний аспект – педагогічний зміст мети. Навчання іншомовної культури є засобом всебічного виховання [2, с. 409].

У сучасній методичній літературі лінгвокраїнознавство розглядається з двох сторін. По-перше, лінгвокраїнознавство – це аспект методики викладання іноземних мов, в якому досліджуються питання відбору та прийомів подачі студентам відомостей про країну, мова якої вивчається, з метою забезпечення їх практичного володіння даною мовою. По-друге, лінгвокраїнознавство – це аспект навчання іноземної мови (поряд з фонетичним, лексичним, граматичним), який відображає національно-культурний компонент мовного матеріалу. Кінцевою метою засвоєння лінгвокраїнознавчого аспекту є формування в учнів соціолінгвістичної та соціокультурної компетенції, тобто «цілісної системи уявлень про основні національні традиції, звичаї та реалії країни, мова якої вивчається, що дозволяє учням асоціювати з мовною одиницею ту ж інформацію, що й «носії» цієї мови і досягати повноцінної комунікації» [5, с. 26].

Соціокультурна компетенція – це знання культурних особливостей носіїв мови, їхніх звичок, традицій, норм поведінки, етикету та вміння розуміти комунікативну поведінку носіїв іноземної мови й адекватно використовувати набуті знання в процесі спілкування, будучи при цьому носієм іншої культури [6, с. 30].

Важливим напрямом підготовки майбутніх фахівців у галузі туризму є формування студента як культурного посередника в ситуаціях міжкультурного спілкування, як суб'єкта діалогу культур. Формуванню соціолінгвістичної компетентності студентів сприяє використання автентичного матеріалу як вербального, так і візуального, із залученням країнознавчого матеріалу і застосуванням аудіо- і відеоматеріалів. Але при цьому необхідно звертати увагу студентів на подібності і відмінності культур, на уміння порівнювати соціокультурний досвід народу, що говорить досліджуваною мовою, із власним досвідом.

У ході експериментальної роботи у вузі ми намагалися виявити, що саме пропонують студенти для підвищення рівня їхньої соціолінгвістичної компетентності. Так, 42 % студентів 3-4-х курсів пропонують розширити програму міжнародних освітніх та культурних обмінів (навчання, стажування, екскурсії, практика у країнах, мови яких вивчають); 26 % респондентів вважають, що покращенню їхньої соціолінгвістичної компетентності сприятиме систематичне проведення різного роду заходів іноземною мовою (лекції та виклади, наукові читання і дискусії, перегляд фільмів та їх обговорення); 17 % студентів бажають збагачувати досвід іншомовного спілкування з представниками інших мов та культур (як у навчальний, так і в позанавчальний час); 11 % – зазначили, що варто було б збільшити кількість годин для вивчення іноземної мови та суміжних культурознавчих дисциплін, причому із залученням носіїв мови до проведення занять; 4 % респондентів вважають, що рівень соціолінгвістичної компетентності великою мірою залежить від застосування різних методів і засобів навчальної діяльності.

Отже, переважна більшість студентів надає вагомому значення позанавчальній діяльності для підвищення рівня соціолінгвістичної компетентності. Ситуації в іншомовному реальному режимі, який передбачає позанавчальна діяльність, вимагають від студентів не знання конкретних правил поведінки, готового алгоритму дій і простого відтворення такої поведінки із представниками іншої мови та культури, а здатності правильно дати оцінку ситуації, спроектувати свої дії та поведінку стосовно певної ситуації, для подальшого взаєморозуміння зі співбесідником, при цьому використовуючи соціокультурний особистісний досвід. У нашому випадку мова йде про такі ситуації, які відтворюють соціокультурний контекст іншомовної країни. Так, майбутні фахівці у галузі туризму повинні бути готовими до

міжкультурного спілкування із представниками інших країн, до вибору відповідного стилю соціокультурної поведінки та бути здатним до підтримання діалогу, при цьому вміти використовувати та знаходити нестандартні рішення у незнайомих соціокультурних ситуаціях. Використання та реалізація таких ситуацій у позанавчальній діяльності студентів буде визначати рівень їхньої соціолінгвістичної компетентності та рівень адаптації в іншомовному середовищі.

Ефективна підготовка студентів туристичної спеціальності до іншомовного професійного спілкування вимагає змін підходів до викладання іноземної мови. Зокрема, важливо:

- сформуванню соціолінгвістичну компетентність, яка ґрунтується на розвитку здобутих знань та реалізації на їх основі умінь та навичок;
- акцентувати увагу на соціолінгвістичну компетентність як одну із складових підготовки фахівців з урахуванням міжкультурних зв'язків в умовах міжнародної академічної та економічної мобільності;
- розробити педагогічні методи та прийоми підготовки спеціалістів у галузі соціолінгвістичної компетентності на основі принципів функціональності, цілісності й застосування знань.

Література

1. Буркацька О. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів іноземної мови / О. М. Буркацька // Наук. вісник Волин. ун-ту. Серія Філологічні науки. – Луцьк, 2010. – № 8. – С. 308–313.
2. Воронкова Н. Вплив лінгвокраїнознавчого матеріалу на мотивацію вивчення іноземних мов / Н. Воронкова // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – 2009. – Вип. 81 (2). – С. 408–411.
3. Голованчук Л. Навчання учнів основної загальноосвітньої школи культурно-країнознавчої компетенції на уроках англійської мови : дис. канд. пед. наук : 13.00.02 / Л.П.Голованчук. – К., 2003. – 340 с.
4. *Каніболоцька О. А. Підготовка студентів мовних спеціальностей до міжкультурної комунікації у контексті Європейського освітнього простору.* – www.confcontact.com/May/23.htm.
5. Панов Е. И. Цель обучения иностранным языкам на современном этапе развития общества / Е.И. Панов, В.П. Кузовлев, В.С. Коростелев // Иностран. языки в школе. – 1987. – № 6 – С. 20–28.
6. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э.Г. Азимов, А.Н.Щукин. – СПб.: Златоуст, 1999. – 472 с.

УДК 338.48 (477.8)

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ
ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИМ КОМПЛЕКСОМ
ПРИКАРПАТТЯ**

В.В. Шикеринець, С.М. Філюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Визначено зміст механізму муніципального управління туристично-рекреаційним комплексом, який формують об'єкт, суб'єкт та форми управління, організаційне, інформаційне, кадрове, науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення.

Проаналізовано особливості реалізації складових такого механізму на місцевому рівні, зокрема у Івано-Франківській області. Виділено недоліки муніципального управління в регіоні та запропоновано основні рішення в частині вдосконалення інформаційного забезпечення механізму.

Ключові слова: місцеве управління, муніципальне управління, туристично-рекреаційний комплекс.

Shykerynets V.V. Actual problems of municipal administration of the tourist-recreational complex of Precarpathia. The content of mechanism of municipal administration of the tourist-recreational complex, formed by object, subject and forms of administration; informational, personnel, scientific-methodological and logistical support, is defined.

The peculiarities of implementation of such mechanism compounds at the local level, particularly in Ivano-Frankivsk region. The downsides of municipal administration in the region are outlined and the main decisions of the improvement of informational support of mechanism are offered.

Key words: local administration, municipal administration, tourist-recreational complex.

Туристично-рекреаційний комплекс у сучасних умовах набуває особливого стратегічного значення для соціально-економічного розвитку територій та сприяє становленню країни на світовому ринку як повноправного партнера міжнародних відносин.

Україна, володіючи величезним туристично-рекреаційним потенціалом, має всі передумови розвитку туристичної галузі, яка за умов ефективного муніципального управління може стати каталізатором соціально-економічного поступу країни та дозволить досягнути низки інших переваг.

Безумовним є значення туристично-рекреаційного комплексу для України та більшості її регіонів, і зокрема для Івано-Франківської області. Неоднозначність проявів розвитку туризму зумовлює необхідність управління відповідними процесами, провідну роль у чому має відігравати держава, а в умовах реалізації адміністративної реформи – органи місцевого управління. Місцеве управління – складний різновид публічної влади, який може вводити, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює сполучення в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал [2].

Особливо актуальних рис таке дослідження набуває в умовах підготовки України та Івано-Франківської області до Євро-2012, де туризм визначено однією з провідних галузей розвитку. Також в умовах світової фінансової кризи туристична галузь може стати важливим джерелом доходів, оскільки вітчизняний туристичний продукт є дешевшим порівняно з європейським.

Метою наукового дослідження є визначення змісту механізму муніципального управління туристично-рекреаційним комплексом та особливостей реалізації його складових.

Завданнями наукового дослідження виступатимуть:

- визначення структури механізму муніципального управління туристично-рекреаційним комплексом;
- аналіз особливостей реалізації відповідного механізму на регіональному рівні (на прикладі Івано-Франківської області);
- пропозиції з удосконалення механізму муніципального управління туристично-рекреаційним комплексом.

Основними проблемами в сфері муніципального управління розвитку туризму потрібно відмітити: неефективна система муніципального управління об'єктами туристично-рекреаційного комплексу, не налагодженні дієві вертикальні зв'язки на рівні держава-регіон-місто (селище, село), які за наявних зовнішніх обставин повинні бути чіткими та підлягати систематичному моніторингу, необхідним також є налагодження контролю за виконанням відповідних регіональних програм з розвитку туристичної галузі, адже багато ефективних кроків лише декларується, а не виконуються на практиці.

До потенційно слабких сторін даної сфери можна віднести наступне: нечітка та недосконала система фінансування туристично-рекреаційного сектора; недостатній рівень технічної інфраструктури: (поганий стан доріг, вулиць та тротуарів); невідповідність між цінами

і якістю товарів і послуг в туристично-рекреаційній сфері, санаторно-оздоровчих закладах; недосконала система стандартизації та сертифікації продукції, послуг і технологій; не розвиненість відпочинково-розважальної анімації та ін.

До сильних сторін належать: великі незаповнені ніші на ринку туристично-рекреаційних послуг; гостинність і багаті релігійні та культурні традиції, звичаї й обряди; рівень; власні високоякісні природно-сировинні й історико-культурні ресурси; поступове розуміння працівників центральних органів виконавчої влади та посадових осіб місцевого самоврядування важливості та потенціалу туристично-рекреаційної сфери; зростаюча кількість закладів сфери обслуговування; вже існуюча необхідна інфраструктура та потенційні можливості для її розвитку; зручне геополітичне положення та ін.

Мале підприємництво в більшості випадків не набуло достатнього розвитку внаслідок вичерпання кадрового потенціалу (молодь та значна кількість працездатного населення виїжджає з малих міст до м. Києва, обласного центру, а в багатьох випадках і закордон). Міста практично не готові для прийому туристів внаслідок нерозвиненості місцевої інфраструктури туризму: відсутність готелів високого рівня обслуговування для прийому іноземних та українських туристів, невідповідність рівня закладів громадського харчування високим сучасним міжнародним стандартам, занедбаність транспортної, інженерної мереж і туристичного посередництва. Для більшості органів місцевого управління малих міст Івано-Франківщини не визначенні чітко прерогативи розвитку, адже туризм – це інновація, яку потрібно підтримувати, навчати фахівців, інформувати населення та бізнесові структури про можливості розвитку туризму. Хоча на сучасному етапі малі міста Івано-Франківської області є потенційними туристичними центрами Західної України й можуть в майбутньому приймати значні потоки гостей і туристів. Сучасні вхідні туристичні потоки замовленні багатим історико-культурним потенціалом регіону, а не рівнем розвитку туризму, тому й не є джерелом прибутку до місцевих бюджетів.

Суттєвими факторами, які впливають на розвиток туристично-рекреаційного комплексу Івано-Франківської області є застосування методів муніципального управління туристичною галуззю з урахуванням результатів досліджень вітчизняних учених і нормативно-правових документів управління туризмом в Україні на місцевому рівні, при цьому відкинемо традиційний підхід поділу методів (прямі та непрямі) через специфіку туризму як галузі, що тісно пов'язана з

іншими галузями регіональної економіки [1]:

– інформаційне забезпечення муніципального управління туристично-рекреаційною галуззю слід розуміти комплекс різних видів етнокультурної, соціальної, природно-географічної, економічної інформації, що характеризує галузь (збирання відповідних первинних даних, їх систематизації, обробки, збереження, пошуку, актуалізації і поширення; допомога в отриманні нормативно-правової інформації; розвиток інформаційно-комунікаційних технологій на місцевому рівні). Це потребує активної участі різноманітних «дійових осіб», налагоджування відсутніх на даний час робочих контактів між адміністративними органами на місцевому, регіональному та національному рівнях, а також залучення неурядових організацій. Необхідна робота на різних рівнях, метою якої є створення інформаційної бази, що слугуватиме підтримкою для рішень та залучення інвестицій, необхідних для проведення серйозних змін;

– кадрове забезпечення включає підготовку та підвищення кваліфікації посадових осіб, які здійснюють професійну діяльність в органах місцевого самоврядування різного управлінського рівня. Особливістю таких фахівців повинно бути володіння не лише навичками управління різних сфер суспільного життя, а й досконале орієнтування в специфіці розвитку територій та відстоювання на цій основі інтересів туризму серед інших галузей регіональної економіки;

– матеріально-технічне забезпечення – включає накопичення, зберігання та розподіл фінансових і матеріальних ресурсів, спрямованих на забезпечення виконання прийнятих управлінських рішень та утримання відповідних організаційних структур, до повноважень яких належить реалізація туристичної політики на місцевому рівні;

– науково-методичне забезпечення муніципального управління туристичною галуззю включає науково-методичні та теоретико-методологічні напрацювання щодо муніципального управління туристичною галуззю конкретно, які можуть бути основою прийняття управлінських рішень і базуються на цілісному, конструктивному, критичному, порівняльно-ретроспективному, раціональному, логічному підходах й їх поєднаннях. Виділення науково-методичного забезпечення як самостійної складової механізму муніципального управління туристичною галуззю підтверджує роль науки для реалізації органами місцевого управління своїх функцій;

– нормативно-правове забезпечення (недоліки в чинному законодавстві про ліцензування окремих видів підприємницької діяльнос-

ті, недоліки механізму сприяння розвитку малого і середнього підприємства, недоліки системи оподаткування й статистичного обліку результатів виробничої діяльності туристичних підприємств, складності порядку створення господарських товариств, створення механізму взаємного кредитування суб'єктів підприємницької діяльності);

– організаційне забезпечення – слід розуміти систему муніципальних та громадських організаційних структур, які утворенні на різних управлінських рівнях та реалізують свої рішення за допомогою методів та форм, що належать до їх повноважень (координація діяльності всіх структур щодо підтримки туризму, сприяння у роботі координаційним радам з розвитку туризму при виконавчих комітетах органів місцевого самоврядування);

– фінансове забезпечення (вирішення питань застав під кредити, звільнення малих підприємств від значних податків та зборів, пошук альтернативних позабюджетних форм фінансового стимулювання інфраструктури сіл і міст та інші);

Отже, механізми муніципального управління туристично-рекреаційним комплексом є складовою управлінською формою з чітко сформованою структурою та взаємозв'язками. Такий механізм повинен створювати сприятливе середовище для розвитку туризму і рекреації на місцевому рівні. Лише за умов функціонування правильно побудованого механізму можливе забезпечення досягнення цілей муніципального управління туристично-рекреаційною галуззю. Для цього вкрай важливим є правильне та чітке визначення організаційного забезпечення як центральної складової механізму муніципального управління даною галуззю, адже саме через дану підсистему реалізуються основні управлінські рішення, що визначають рівень розвитку галузі у визначеній території, та формується державна та регіональна туристична політика.

Одним з основних механізмів муніципального управління даним комплексом повинна стати першочергова розробка якісних програм регіонального розвитку, заснованих на всебічному SWOT-аналізі ресурсів регіону. Ця форма організації та координації діяльності в сучасних умовах дає можливість забезпечити поєднання інтересів окремих науково-дослідних, проектних і виробничих організацій з цілями розвитку територій, особливо депресивних.

Рациональне муніципальне управління розвитком важливу роль у вирішенні значної кількості суміжних соціальних проблем. У багатьох країнах світу саме за рахунок туризму і рекреації створюються нові

робочі місця, підтримується рівень життя населення, створюються передумови для покращення платіжного балансу країни. Їх розвиток сприяє удосконаленню системи медичного обслуговування населення, підвищенню рівня освіти, втіленню нових засобів розповсюдження інформації.

Як свідчить міжнародний практичний досвід, що для просування національного туристичного продукту на зовнішньому ринку потрібна централізована діяльність у цьому напрямі організаційної та фінансової підтримки з боку держави. Менеджмент туризму повинен відбуватися на основних трьох рівнях: місцевому, регіональному та національному і бути гармонійно інтегрованим в глобальну туристичну інфраструктуру.

Туристична галузь Івано-Франківщини на місцевому рівні розвинута в недостатній мірі. Становлення української держави проходило і проходить з різними внутрішніми проблемами, які позначилися на туристичній сфері. В багатьох населених пунктах Івано-Франківської області була повністю сформована туристична інфраструктура, однак зараз вона знаходиться в більшості випадків у незадовільному стані. Відродження комунікацій, історико-архітектурних ансамблів, природних рекреаційних об'єктів та становлення туристичної галузі в районах, містах і селах повинні стати пріоритетними як для органів центральної виконавчої влади, територіальних громад сіл і міст, представників бізнесових структур, так і для органів муніципального управління. Без реального усвідомлення того, що туризм – це можливість розвитку регіону, не можна розпочати здійснення реальних заходів з його формування чи на папері, чи виконання практичних завдань.

Звичайно, туристично-рекреаційний комплекс, як і медаль, має два боки. Окрім позитиву він може викликати і негативні наслідки, як для сіл, селищ і міст так, і для регіону в цілому. До недоліків становлення і розвитку даного комплексу можна віднести: підвищення цін в регіоні не лише для туристів, а й для місцевих мешканців. Відбудеться зростання потреб туристів у послугах, які не відповідатимуть потребам територіальних громад. Гарантованою є повна залежність регіональних економік від розвитку туризму на місцевому рівні. Водночас сезонний характер туризму і роботи можуть спричинити незадоволення місцевого населення. Будуть можливими конфлікти етнічних, релігійних угруповань через різницю стилів життя, цінностей, мовне питання тощо. Окрім того, можуть існувати причини, що можуть

негативно впливати на туристів (незадоволення якістю послуг, що надаються, екологічною ситуацією регіону). У деяких випадках прибутків від туристично-рекреаційної діяльності може й не бути, адже регіональний туристичний продукт, що буде створено, може не приваблювати туристів.

Розвиток туризму в селах, селищах і містах Івано-Франківщини надасть багато можливостей як для регіону, так і для держави в цілому. Переваги становлення туризму на місцевому рівні: відкриття нових спеціальностей та збільшення робочих місць, збільшення платоспроможності та життєвого рівня місцевого населення. А це, в свою чергу, спричинить підвищення прибуткової частини державного та місцевих бюджетів та видатків на відновлення і покращення рекреаційного потенціалу, історико-культурне відродження сіл, селищ, міст і регіону та країни в цілому.

Таким чином, одним з пріоритетних і найбільш важливих напрямів розвитку Івано-Франківської області є її туристично-рекреаційне спрямування. Лише туристична індустрія, пов'язана із суміжними та обслуговуючими галузями, здатна справити позитивний вплив на розвиток соціальних та економічних процесів на місцевому рівні. Ефективний розвиток і використання туристично-рекреаційного комплексу, можливий лише за досягнення єдиної умови – координації зусиль органів державної влади і місцевого управління, територіальних громад та підприємницьких структур. Саме тоді, коли система цих інституцій працюватиме через відповідний механізм, можна буде практично відчувати управління розвитком туризму в чітко вираженій його соціальній функції. Конструктивні управлінські дії сприятимуть реалізації відповідних туристичних програм [3].

Провівши комплексний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел та узагальнення теоретико-методологічних і практичних аспектів управління туристично-рекреаційним комплексом на місцевому рівні, який свідчить про актуальність і необхідність зміни підходів та удосконалення організації надання туристичних послуг на місцевому рівні на прикладі, Івано-Франківської області та України в цілому, що сприятиме гармонійному розвитку територіальних громад та наближення їх до європейських стандартів.

Здійснивши системний аналіз теоретико-методологічних засад, сучасного стану, особливостей розвитку туризму в області та встановлено, що туристична сфера є специфічним об'єктом державного і місцевого управління та масовим соціокультурним феноменом і склад-

ним багатогранним суспільно-економічним явищем, що представляє собою інтегрований вид діяльності, та складається із сукупності явищ і взаємостосунків, котрі виникають при взаємодії місцевого населення, туристів, постачальників, органів місцевого управління (самоврядування) в процесі туристичної діяльності в умовах повноти нормативно-правової бази. Туристично-рекреаційний комплекс, як об'єкт наукового пізнання, є відносно молодим явищем і потребує подальшого ґрунтовного різнобічного вивчення. Доведено, що даний комплекс відіграє значну роль самостійної індустрії, яка створює середовище активізації розвитку територіальних громад та вирішення проблем на місцевому рівні.

Узагальнивши світовий досвід розвитку сфери туристично-рекреаційних послуг і в черговий раз підтвердивши її важливу роль у вирішенні місцевих соціально-економічних і культурних проблем територій, створенні нових робочих місць та впливу на розвиток послуг, що надаються супутніми галузями, тобто у справленні мультиплікативного ефекту на місцевий розвиток. Адаптація цього досвіду сприятиме становленню туризму і рекреації як пріоритетного напрямку місцевої спеціалізації для сіл, селищ і міст області, які є носіями частини історії, культури, духовних цінностей українського народу і володіють значним історико-культурним, архітектурним та туристично-рекреаційним потенціалом. Для населених пунктів Івано-Франківської області туризм є природним, а відтак і одним із найбільш ефективних напрямів культурного, духовного та соціально-економічного відродження.

Провівши комплексну оцінку стану, організації та управління туристично-рекреаційною сферою на місцевому рівні, на прикладі Івано-Франківської області, в розрізі інституційної, ресурсної, нормативно-правової її складових. Показано, що попри наявності значного туристично-рекреаційного потенціалу та готовності місцевого населення до ведення туристичного бізнесу, туристична діяльність в області ще повністю не розвинена, органи місцевого управління у більшості випадків практично не здійснюють роль суб'єкта управління. Це свідчить про те, що одна лише наявність потенціальних туристично-рекреаційних можливостей не призводить автоматично до розвитку туризму. Потрібно формувати, розвивати та удосконалювати систему управління та координації дій в сфері надання туристичних послуг з боку органів місцевого управління.

Пропонуємо на рівні муніципального управління низку конкретних заходів щодо розвитку туризму, а саме: запровадження цільового фінансування на підтримку туризму із місцевих бюджетів; розробка програми розвитку туризму; запровадження структурних одиниць в організаційній структурі місцевих рад, відповідальних за розвиток туризму; створення комунальних підприємств з питань розвитку туризму на місцевому рівні.

З метою удосконалення інформаційного забезпечення механізму муніципального управління на місцевому рівні: потребує уточнення перелік показників, які характеризують розвиток туризму як складової регіональної економіки, організації їх збирання, зокрема: потребує оновлення формуляр 1-ТУР статистичного звіту туристичних організацій у частині такого показника, як «балансовий прибуток», якого вже давно немає у чинних положеннях з бухгалтерського обліку та фінансової звітності; для вивчення реальних результатів реалізації Болонського процесу у вітчизняній системі освіти щодо мобільності студентів доцільним було б у згаданій формі звітності 1-ТУР виділи в окрему графу «облік поїздок з метою навчання; суттєві розбіжності виникають в обліку іноземних туристів в Україні та інших країнах світу. В Україні туристами вважаються практично всі, хто перетнув державний кордон, за даними Державної прикордонної служби України визначаються обсяги туристичних потоків в Україну іноземців та з України наших громадян. Отже, необхідною є розробка досконалішої вітчизняної методики обліку туристичних потоків, що забезпечує коректність міжнародних порівнянь; чітко регламентувати статистичний облік фізичних осіб-підприємців, які надають послуги з тимчасового проживання з метою захисту їх прав як підприємців, а також туристів як споживачів відповідних послуг.

Органи місцевого управління повинні відігравати значну роль у розв'язанні місцевих соціально-економічних проблем і зокрема, у розвитку сфери туристичних послуг. Передусім, це: створення умов для реалізації муніципальної і державної політики в сфері туризму; нормативно-правове забезпечення туристичної діяльності; здійснення контролю за додержанням вимог законодавства з питань туристичної діяльності; реалізація регіональних і державних програм щодо розвитку підприємництва, соціально-економічного розвитку територій, розвитку малих міст; впровадження заходів для стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність з надання туристичних послуг; приватизація об'єктів місцевого господарства в

цілому і комунальної власності зокрема; пристосування окремих об'єктів комунальної власності під об'єкти туристичної інфраструктури; створення структур підтримки та розвитку туризму на території міст та сіл; створення сучасної ринкової інфраструктури, в першу чергу в туристичній сфері.

На ефективну організацію надання туристичних послуг на рівні малого міста істотний вплив має державна та місцева політика щодо розвитку туризму. Тому, органам місцевого управління необхідно приділити особливу увагу формуванню цілеспрямованої місцевої туристичної політики та механізмів впровадження в практику нормативно-правової бази та використання потенціалу розвитку даного комплексу. Формування місцевої політики потрібно ґрунтувати на моніторингу соціально-економічного стану міста, програмах соціально-економічного розвитку малого Як засвідчує проведене дослідження, така робота органами місцевого управління проводиться на сьогоднішній час неефективно.

Необхідно удосконалити напрями та механізми підвищення ефективності управління сферою туристичних послуг, до яких належать стратегічне управління, стратегічне планування та прогнозування розвитку туристичної діяльності на місцевому рівні, а також удосконалити організаційну структуру та кадрову політику органів місцевого управління.

Перспективним напрямом розвитку ринку туристичних послуг є зміна структури цих послуг, тобто переорієнтація з виїзного туризму на в'їзний і внутрішній. Такий підхід дозволить збільшити приплив іноземного капіталу в міста, розширити доступ до користування туристичними послугами населення країни, сприятиме залученню інвестицій в цю сферу, що так необхідні для розвитку інфраструктури туризму і поліпшення якості обслуговування туристів.

Важливим для розвитку туристичної сфери Івано-Франківської області є підтримка гнучкої системи цін на туристичному ринку в залежності від попиту і пропозиції. Високим цінам на туристичні послуги мають відповідати добре облаштовані туристичні об'єкти і підвищена якість обслуговування.

Отже, в туристично-рекреаційному комплексі Івано-Франківської області традиційно більше задіяні історико-культурні ресурси, водночас лише частково використовуються рекреаційні ресурси. У Івано-Франківщині є великі резерви та значний потенціал щодо залучення нових і нетрадиційних ресурсів в туристичну індустрію. Перегляд

можливостей області, свіжий погляд на традиційні ресурси у перспективі нададуть нового імпульсу розвитку Івано-Франківщини як туристично-рекреаційного регіону.

Підсумовуючи вище викладене необхідно зазначити, що у керівництва області є розуміння необхідності активізації розвитку туристично-рекреаційної сфери, яка розглядається як один з вагомих чинників економічної стабілізації регіону та отримання додаткових фінансових ресурсів. Дане наукове дослідження на відміну від вже існуючих у цьому секторі управління відзначається конкретизованістю та послідовністю аналізу згідно з визначеним механізмом державного управління, а використання її рекомендацій у практичній діяльності органами муніципального управління (обласною і районними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування) дозволить сприяти розвитку туризму як високо рентабельної галузі регіональної і національної економіки.

Література

1. Біль М. Механізми державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект): наук. розробка / М. Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – К.: НАДУ, 2009. – 40 с.
2. Шикеринець В.В. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні: Монографія / В.В. Шикеринець / [за наук. ред. д. держ. упр., проф. О.Я. Лазора] / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 184 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Брусак Віталій Пилипович – к.г.н., доц., Львівський національний університет ім. Івана Франка, brusak_vitaliy@ukr.net;

Бучко Жанна Іванівна – к.г.н., доц., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, zhanna.buchko@gmail.com;

Вах Іван Станіславович – к.г.н., викладач, Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ, ivanvakh@rambler.ru;

Великочий Володимир Степанович – д.і.н., проф., директор Інституту туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, w-w-s@ukr.net;

Гринів Любов Володимирівна – к.е.н., доц., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, GrunivL@ukr.net;

Гринів Надія Володимирівна – студентка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Гуменюк Володимир Володимирович – к.е.н., доц., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Гуменюк Галина Михайлівна – к.п.н., доц., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Долгопола Галина Євгенівна – асистент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, prit@nung.edu.ua;

Дрогомирецький Я.М. – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, e-mail: prit@nung.edu.ua;

Дутчак Олена Іванівна – аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, dutchakb@gmail.com;

Загнибіда Райса Павлівна – викладач, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Зінько Юрій Володимирович – асистент, Львівський національний університет імені Івана Франка;

Калуцький Іван Федорович – д.с.-г.н., проф., завідувач кафедри екології та рекреації, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника;

Клапчук Володимир Михайлович – д.і.н., проф., Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, volodymyr_klapchuk@ukr.net;

Клапчук Михайло Володимирович – аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, geomorfolog@ukr.net;

Клапчук Оксана Орестівна – аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, oks.smal@gmail.com;

Клапчук Тарас Володимирович – студент, Львівський національний університет імені Івана Франка, taras_best@ukr.net;

Ковальська Леся Володимирівна – к.г.н., доц., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Коробейникова Ярослава Степанівна – к.геол.н., доц., Івано-Франківський національний технічний ун-т нафти і газу, yaroslava_korob@tvnet.if.ua;

Котенко Галина Степанівна – старший викладач, Прикарпатський

національний університет імені Василя Стефаника, kente@ukr.net;
Котенко Руслан Михайлович – асистент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, kente@ukr.net;
Лабій Юрій Михайлович – д.т.н., проф., завідувач кафедри готельно-ресторанної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Лозинський Роман Мар'янович – д.г.н., доц., завідувач кафедри географії України, Львівський національний університет ім. І. Франка, lrm3@ukr.net.;
Лоаяк Лілія Миколаївна – старший викладач, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Lojar@ukr.net;
Майданський Микола – Львівський національний університет ім. І. Франка;
Маланюк Тарас Зіновійович – старший викладач, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, malanjuktaras@rambler.ru;
Орлова Віра Василівна – к.е.н, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Остап'юк Наталія Іванівна – асистент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Передерко Віталій Петрович – к.і.н., доц., Прикарпатський юридичний інститут Львівського державного університету внутрішніх справ, головний спеціаліст, Управління туризму Івано-Франківської обласної державної адміністрації, odoakr@ukr.net;
Савчук Борис Петрович – д.і.н., проф., завідувач кафедри туризму та краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, savchuk.boris@rambler.ru;
Сухий Петро Олексійович – д.г.н., професор, завідувач кафедри геодезії, картографії та управління територіями Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича;
Тришук Антоніна Валеріївна – студентка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;
Угринюк Василь Миколайович – к.філ.н., доц., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Філюк Світлана Михайлівна – к.г.н., доц., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Чаграк Наталія Ігорівна – к.п.н., доц., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Шалко Назар – студент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Шевчук Оксана – інж., Львівський національний університет ім. І. Франка;
Шивала Юрій Андрійович – аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка;
Шикеринець Василь Васильович – кандидат наук з державного управління, доц., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, v_shykerynets@mail.ru.

ЗМІСТ

<i>Клапчук В.М.</i> Рекреаційне господарство Галичини у першій третині ХХ ст.....	3
<i>Брусак В.П., Зінько Ю.В., Майданський М.А.</i> Рекреаційні ресурси, сучасний стан та перспективи розвитку рекреації на території національного природного парку «Гуцульщина».....	18
<i>Бучко Ж.І., Трищук А.В.</i> Музеї Заставнівського району Чернівецької області в туристичних маршрутах.....	31
<i>Великочий В.С.</i> Українсько-польська монументальна спадщина Покуття як чинник розвитку ностальгічного туризму в краї.....	37
<i>Великочий В.С., Маланюк Т.З., Передерко В.П.</i> Розвиток туризму в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст.: до історії проблеми.....	47
<i>Гринів Л.В., Гринів Н.В.</i> Стратегічні шляхи розвитку рекреаційного потенціалу туристичної галузі Івано-Франківського регіону.....	61
<i>Гуменюк В.В., Угринюк В.М.</i> Муніципальні фінансові важелі управління рекреаційним комплексом.....	69
<i>Гуменюк Г.М.</i> Можливості використання природно-рекреаційного потенціалу Івано-Франківської області для організації екскурсійної діяльності.....	76
<i>Гуменюк Г.М., Загнибіда Р.П.</i> Перспективи розвитку етнічного туризму на Прикарпатті.....	81
<i>Долгопола Г.Є., Дрогомирецький Я.М.</i> Національні природні парки як об'єкт тематичної (природознавчої, екологічної) екскурсії.....	87
<i>Дутчак О.І.</i> Пам'яткоохоронна діяльність на Прикарпатті у 30-х рр. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект.....	94
<i>Зінько Ю., Майданський М., Шевчук О.</i> Геотуристичний потенціал проєктованого регіонального ландшафтного парку «Стільське горбогір'я».....	105
<i>Калуцький І.Ф.</i> Використання рекреаційного потенціалу гірських лісів для розвитку туризму.....	112
<i>Клапчук М.В.</i> Сучасні екзогенні геоморфологічні (морфодинамічні) процеси як негативний чинник для розвитку рекреації у басейні гірського Пруту.....	118
<i>Клапчук О.О.</i> Використання археологічних пам'яток у екскурсійній справі Львівщини.....	130

Клапчук Т.В. Бальнеологічний курорт Делятин у 1875–1939 рр....	138
Ковальська Л.В. Атрактивні об'єкти неживої природи Галицького НПП та їх використання у рекреації.....	143
Коробейникова Я.С. Екологічні аспекти розвитку збалансованого туризму.....	148
Котенко Г.С. Соціально-економічне значення розвитку туристично-рекреаційного комплексу Прикарпаття.....	158
Котенко Р.М. Розвиток туристсько-екскурсійної справи в 70–80 роках ХХ ст.....	167
Лабій Ю.М. Розвиток профілактичного харчування в туристичних закладах Прикарпаття з метою знімання втоми рекреантам.....	175
Лозинський Р.М., Шивала Ю.А. Територіальні відмінності у розвитку туристичної Інфраструктури Кримського півострова.....	178
Лоаяк Л.М. Науково – методичні положення програмно – цільового управління розвитком малого підприємництва в туристичному регіоні.....	183
Маланюк Т.З. Особливості використання пам'яток історії та культури в екскурсійній діяльності на Прикарпатті.....	192
Орлова В.В. Економічна безпека підприємства та її складові.....	196
Остап'юк Н.І. Оцінка тенденцій та структури змін туристичного ринку Івано- Франківщини.....	201
Савчук Б., Шалко Н. Громадські організації у формуванні здорового способу життя засобами туризму (на матеріал ах Карпатського регіону України).....	208
Сухий П.О., Вах І.С. Проблеми та перспективи розвитку народних художніх промислів Галицької Гуцульщини, як об'єкти рекреації.....	214
Чаграк Н.І. Формування соціолінгвістичної компетенції майбутніх фахівців туристичної галузі як невід'ємний компонент навчання іноземних мов.....	221
Шикеринець В.В., Філюк С.М. Актуальні проблеми муніципального управління туристично-рекреаційним комплексом Прикарпаття.....	226
Відомості про авторів	237

Наукове видання

Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 2 : Матеріали науково-практичної конференції «Стан розвитку екскурсійного обслуговування та проблеми управління рекреаційним комплексом Прикарпаття» (Івано-Франківськ-Яремче, 20–22 грудня 2010 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2010. – 240 с.

Голова редколегії та упорядник – *Володимир Клапчук*

Оригінал-макет виготовлено *Володимиром Клапчуком*

Здано до складання 22.12.2010 р. Підписано до друку 25.12.2010 р.
Формат видання 70x100_{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 15,0. Наклад 300 прим.
Замовлення № _____ .

Друкарня «Фоліант» (ПП «Дмитренко Ю.В.»),
м. Івано-Франківськ, вул. Старозамкова, 2, тел. 50-21-65
(багатоканальний),
e-mail:foliant@optima.com.ua,
www.foliant.if.ua